

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**11. VE 14. YÜZYILLAR ARASINDA DOĞU
AVRUPA'DA BİR TÜRK KAVMİ:
KUMAN-KIPÇAKLAR**

ASIM KORKMAZ

TEZ DANIŞMANI

YRD. DOÇ. DR. HASAN DEMİROĞLU

EDİRNE 2014

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ASIM KORKMAZ tarafından hazırlanan 11. VE 14. YÜZYILLAR ARASINDA DOĞU AVRUPA'DA BİR TÜRK KAVMI: KUMANKIPÇAKLAR konulu YÜKSEK LİSANS tezinin sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 15.-16. maddeleri uyarınca 19.12.2014 Cuma günü saat 15:00'da yapılmış olup, tezin* ...~~kabul edilmesine~~... OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Prof. Dr. İlker ALP	Kabul edilmesine	
Prof. Dr. Mualla UYDU YÜCEL	Kabul edilmesine	
Yrd. Doç. Dr. Hasan DEMİROĞLU (Danışman)	Kabul edilmesine	

* Jüri üyelerinin, tez ile ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekmektedir.

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	10059919
Yazar Adı / Soyadı	ASIM KORKMAZ
Uyruğu / T.C.Kimlik No	TÜRKİYE / 52432526986
Telefon	5383217299
E-Posta	metuhistorian@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	11. ve 14. Yüzyıllar Arasında Doğu Avrupa'da Bir Türk Kavmi: Kuman-Kıpçaklar
Tezin Tercümesi	Cuman-Qipchaqs: A Turkish Tribe in Eastern Europe between 11th and 14th Centuries
Konu	Tarih = History
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bölüm	Tarih Bölümü
Anabilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı
Bilim Dalı	
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2014
Sayfa	184
Tez Danışmanları	YRD. DOÇ. DR. HASAN DEMİROĞLU 31855799276
Dizin Terimleri	Kıpçaklar=Kipcaks ; Kumanlar=Cumans ; Göçler=Migrations ; Deşt-i Kıpçak=Deşt-i Kıpçak ; Kodeks Kumanikus=Codex Cumanicus
Önerilen Dizin Terimleri	Konçak Han = Könçek Khan Bozkır = Steppe Karadeniz'in kuzeyi = The North of Black Sea Tribe = Kabile Savaş = War
Kısıtlama	36 ay süre ile kısıtlı

Tezimin, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında arşivlenmesine izin veriyorum. Ancak internet üzerinden tam metin açık erişime sunulmasının 27.12.2017 tarihine kadar ertelenmesini talep ediyorum. Bu tarihten sonra tezimin, bilimsel araştırma hizmetine sunulması amacı ile Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi tarafından internet üzerinden tam metin erişime açılmasına izin veriyorum.

NOT: Erteleme süresi formun imzalandığı tarihten itibaren en fazla 3 (üç) yıldır.

27.12.2014

İmza:.....

Tez Adı: 11. ve 14. Yüzyıllar Arasında Doğu Avrupa'da Bir Türk Kavmi:

Kuman-Kıpçaklar

Hazırlayan: Asım Korkmaz

ÖZET

Kuman-Kıpçaklar, Ortaçağ boyunca Türkistan'dan Karadeniz'in kuzeyindeki geniş düzlüklere göç eden son bozkır Türk boyudur. Farklı kaynaklarda çeşitli adlarla anılan Kuman-Kıpçaklar, Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda kabile ittifakı şeklinde yönetimlerini oluşturmuşlardır. Bu toprakların dönemin kaynaklarında Deşt-i Kıpçak adıyla anılmasını sağlamışlardır. Kuman-Kıpçaklar, 13. yüzyılda Moğol seferleri karşısında bir dizi yenilgiler üzerine bölgenin hâkimiyetini Moğollara devretmek zorunda kalmışlardır. Sürekli hareket halinde olan Kuman-Kıpçak kabileleri Doğu Avrupa'da değişik devletlerle özellikle Rus knezlikleri, Bizans İmparatorluğu, II. Bulgar Devleti ve Macar Krallığı'yla başta askeri ve siyasi olmak üzere ilişkiler kurmuşlardır. Kuman-Kıpçaklar, münasebet içinde oldukları halkların ve göç ettikleri toplumların tarihlerinde önemli izler bırakmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Kuman-Kıpçaklar, Göç, Deşt-i Kıpçak, Konçak Han, Codex Cumanicus.

Name of Thesis: Cuman-Qipchaqs: A Turkish Tribe in Eastern Europe between 11th
and 14th Centuries

Prepared by: Asım Korkmaz

ABSTRACT

Cuman-Qipchaqs is a last steppe Turkish tribe that migrated from homeland to the wide plains in the north of Black Sea during the Middle Ages. Cuman-Qipchaqs, mentioned by several names in different sources, comprised their rule in form of tribal alliance in the northern steppes of Black Sea. They allowed this lands to be termed as Desht-i Qipchaq in the sources of the period. In the 13th century, Cuman-Qipchaqs were obliged to convey the domination of region to the Mongols in the face of the Mongolian campaigns, after a series of defeat. The Cuman-Qipchaq clans, on the continuous motion, made contacts with varied states mainly military and political relations especially the Russian principalities, the Byzantine Empire, the second Bulgarian State and the Hungarian Kingdom in the Eastern Europe. Cuman-Qipchaqs left important traces in the histories of those peoples who they had been in relations with and those communities that they had emigrated to.

Keywords: Cuman-Qipchaqs, Migration, Desht-i Qipchaq, Könçek Khan, The Codex Cumanicus.

ÖNSÖZ

Ortaçağ boyunca Türkistan coğrafyasından bozkır Türk boyları tarafından başlatılan göç hareketleri, Doğu Avrupa'da yoğun bir şekilde yaşanmıştır. Bu bölgede güçlü bir devletin olmaması ve coğrafyanın konargöçer Türk halklarının yaşayışına uygun iklim ve bitki örtüsüne sahip olması gibi temel nedenlerle Türk halkları buraya sıklıkla göç etmişlerdir. Batı Avrasya bozkırları ya da Karadeniz'in kuzeyindeki geniş düzlükler olarak kabul edilen bu topraklarda Türk halklarının bazıları devlet kurmuşlar, bazıları da devlet düzeni yerine ortak çıkarlarda uzlaşan kabileler birlikteliği şeklinde örgütlenmişlerdir.

Kuman-Kıpçaklar, Türkistan içlerinden Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara doğru yapılan son büyük göç dalgasının öncüsü olan konargöçer bozkır Türk boyudur. Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda yaşayan Türk ve Türk olmayan halkları kontrolleri altına alan Kuman-Kıpçaklar, burada kabileler ittifakı temelli bir yönetim oluşturmuşlardır. Hâkimiyet anlayışlarını bozkırla sınırlayıp komşu yerleşik toplumlarla siyasi, askeri ve ekonomik ilişkiler kurmuşlardır. Kuman-Kıpçak kabileleri, bozkır sosyal yaşamı ve hayvancılığa dayalı ekonomik hayatı Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda da devam ettirmişlerdir. Yaklaşık 200 yıl bu topraklarda egemenlik kuran Kuman-Kıpçaklar, bu bozkırlara kendi isimlerini vermişler ve dönemin kaynaklarında bu toprakların Deşt-i Kıpçak ifadesiyle anılmasını sağlamışlardır. Moğol seferleri, Karadeniz'in kuzeyinde Kuman-Kıpçakların yönetimini sona erdirmiştir. Moğol hâkimiyetini kabul etmeyen Kuman-Kıpçaklar, yoğun bir şekilde Balkanlara göç etmişlerdir. Kuman-Kıpçaklar, göç ettikleri ve etkileşim içinde oldukları halkların etkisinde kalarak kadim bozkır kültürünü ve konargöçer yaşantısını bırakmak zorunda kalmışlardır. Zamanla öz benliklerini yitirip bu halkların bir parçası olmuşlardır. Diğer taraftan Kuman-Kıpçaklar, başta askeri alanda olmak üzere ilişki kurdukları toplumları etkilemişlerdir. Kültürel anlamda günümüzde coğrafik yer adları, şahıs isimleriyle göç ettikleri ülkelerde Kuman-Kıpçak mirasını görebilmek mevcuttur.

Bu tezde 11. ve 14. yüzyıllar arasında Ortaçağ Doğu Avrupa coğrafyasının önemli bir parçası olan Kuman-Kıpçakların tarihine değinildi. Ayrıca çalışmada etkileşim içinde oldukları halklarla olan münasebetler ve bu ilişkilerin bölgenin tarihine etkisi de araştırıldı. Dönemin koşullarında Kuman-Kıpçakların varlığı değerlendirildi. Bu sayede Kuman-Kıpçakların var oldukları süre zarfında Ortaçağ Doğu Avrupa tarihindeki yeri ve önemi vurgulanmaya çalışıldı.

Araştırılan süre ile çalışılan coğrafya içinde Kuman-Kıpçaklarla ilgili bilgi veren ve tercümesine ulaşılan ana kaynaklar tarafsız bir şekilde ele alınmıştır. Çalışmada farklı kaynaklarda değişik adlarla bahsedilen Kuman-Kıpçakların sadece Kuman, Kıpçak isimleri bazen ayrı ayrı, bazen de birleşik şekilde kullanılmıştır.

Bu çalışmayı hazırlama aşamasında, beni bu alana yönlendiren ve teşvik eden danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Hasan DEMİROĞLU'na, bu konu üzerinde çalışmama yardımcı olan TÜ Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Başkanı sayın Prof. Dr. İlker ALP'e, çalışmalarıyla tezimin şekillenmesinde önemli katkısı olan İÜ Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı Başkanı sayın Prof. Dr. Mualla Uydu YÜCEL'e, tezimle ilgili bazı çalışmalarını e-posta yoluyla gönderip benimle paylaşan Rutgers Üniversitesi Öğretim Üyesi sayın Prof. Dr. Peter Benjamin GOLDEN'a, tezimin oluşmasında maddi ve manevi desteğini esirgemeyen eşim Cansu Kuzu KORKMAZ ile araştırma yaparken yardımlarını gördüğüm TTK Kütüphanesi, Milli Kütüphane, BÜ Abdullah Kuran Kütüphanesi ve İSAM Kütüphanesi çalışanlarına ayrı ayrı teşekkür ederim.

ASIM KORKMAZ

EDİRNE 2014

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
ÖNSÖZ.....	III
İÇİNDEKİLER.....	V
KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ	1
A. Kuman-Kıpçak Adlarının Kökeni ve Anlamı	3
B. Kuman-Kıpçakların Irki Özellikleri Bağlamında Etnik Köken Tartışmaları.....	5
C. Kuman-Kıpçakların Türkistan'daki Siyasi Durumları.....	7
I. BÖLÜM: KARADENİZ'İN KUZEYİNDE KUMAN-KIPÇAKLAR.....	11
1.1. Kuman-Kıpçakların Karadeniz'in Kuzeyine Göçleri.....	12
1.2. Deşt-i Kıpçak Kavramı ve Deşt-i Kıpçak Arazisinin Coğrafik Sınırları.....	13
1.3. Kuman-Kıpçak Konfederasyonu.....	15
1.4. Hazarlarla Münasebetler	18
1.5. Uzlarla Askeri ve Siyasi İlişkiler.....	20
1.6. Ruslarla Münasebetler.....	22
1.6.1. İlk Dönem Kuman–Rus İlişkileri.....	24
1.6.2. Vladimir Monomah Dönemi.....	33
1.6.3. Vladimir Monomah Sonrası Kuman–Rus İlişkileri.....	38
1.6.4. İgor Alayı Destanı.....	40
1.6.5. 13. Yüzyıl Başlarında Kuman-Rus İlişkileri	44
1.7. Moğol Seferleri.....	47
1.7.1. Moğolların İlk Deşt-i Kıpçak Seferi.....	49
1.7.2. Moğolların İkinci Deşt-i Kıpçak Seferi.....	53
II. BÖLÜM: BALKANLARDA KUMAN-KIPÇAKLAR.....	56
2.1. Kumanların Peçeneklerle Askeri ve Siyasi Münasebetleri.....	57

2.1.1. 1091 Lebunion (Lebunium) Savaşı.....	62
2.2. Kuman-Bizans İlişkileri.....	67
2.2.1. Latinlerle Münasebetler.....	75
2.3. Tuna Bulgarları'yla Askeri ve Siyasi İlişkiler.....	78
2.4. Kuman-Rumen Münasebetleri.....	85
2.5. Macarlarla Askeri ve Kültürel İlişkiler.....	90
2.5.1. Birinci ve İkinci Kuman Yasaları.....	100
III. BÖLÜM: KUMAN-KIPÇAK KÜLTÜRÜ.....	105
3.1. Kumalarda Yönetim Anlayışı.....	106
3.2. Kıpçaklarda Askeri Teşkilat.....	111
3.3. Kumalarda Sosyo-kültürel, Ekonomik ve Dini Yapı.....	112
3.3.1. Kıpçaklarda Sosyal Hayat.....	113
3.3.2. Kumalarda Ekonomik Yapı.....	117
3.3.3. Kıpçaklarda İnanç Sistemi.....	120
3.3.4. Kıpçaklarda Ölü Gömme Âdetleri.....	124
3.3.5. Kuman Özel Adları ve Adların Kökeni.....	127
3.4. Codex Cumanicus.....	129
3.5. Kıpçakların Doğu Avrupa Coğrafyası ve Halkları Üzerindeki Etkileri.....	132
3.6. Kumaların Türk Tarihindeki Yeri.....	134
SONUÇ.....	137
BİBLİYOGRAFYA.....	140
1. Ana Kaynaklar.....	141
2. Araştırma Eserleri.....	142
3. Makaleler.....	147
4. Tezler.....	156
5. Elektronik Kaynaklar.....	157
DİZİN.....	158

EKLER.....	162
EK 1: Haritalar.....	163
Harita 1: 1071 Yılında Karadeniz'in Kuzeyi, Anadolu, Balkanlar ve Avrupa.....	163
Harita 2: 13. Yüzyılda Deşt-i Kıpçak Coğrafyası.....	163
Harita 3: 13. Yüzyılda Ortaçağ Avrupası.....	164
Harita 4: 13. Yüzyıl Sonlarına Doğru Macar Krallığı'nda Kumanların Yaşadıkları Bölgeler.....	165
EK 2: Kuman-Kıpçak Kadın Balbalı Fotoğrafi.....	166
EK 3: Kuman-Kıpçak Erkek Balbalı Fotoğrafi.....	167
Ek 4: Radzivilov Yıllığı'nda Kuman-Kıpçakların Rus Topraklarına Saldırılarını ve Rus Knezleri Tarafından Karşı Koyulmalarını Anlatan Minyatürler (15. Yüzyıl).....	168
Ek 5: Radzivilov Yıllığı'nda Kuman-Kıpçakların Ruslarla İlk Savaşını Tasvir Eden Minyatür (15. Yüzyıl).....	169
Ek 6: 1880'da Ünlü Rus Ressamı Victor Vasnetsov Tarafından Çizilen ve 1185'te Knez İgor'un Kuman-Kıpçaklarla Yaptığı Savaş Sonrasını Betimleyen Tablo.....	170
Ek 7: Kuman-Kıpçak Kampını Gösteren Tablo (1930).....	171
Ek 8: 1091'de Macar Kralı Aziz Laszlo'nun Kuman Savaşçısıyla Mücadelesini Betimleyen Fresk (Darjiu Kilisesi, Romanya).....	172
Ek 9: Macar Kralı V. İstvan'ın Eşi Kuman Kökenli Elizabeth'in 1272-1277 Yılları Arasında Kral Naibesiyken Kullandığı ve Üzerinde Kuman-Kıpçak Hanının Kızı Yazan Mührü.....	172
Ek 10: Codex Cumanicus'tan Bir Sayfa.....	173

KISALTMALAR

a.g.e.: Adı geçen eser

a.g.m.: Adı geçen makale

a.g.t.: Adı geçen tez

s.: Sayfa

bkz.: Bakınız

Terc.: Tercüme eden

Haz.: Hazırlayan

Der.: Derleyen

Neşr.: Neşreden

Ed.: Editör

TÜ: Trakya Üniversitesi

AÜ: Ankara Üniversitesi

İÜ: İstanbul Üniversitesi

HÜ: Hacettepe Üniversitesi

BÜ: Boğaziçi Üniversitesi

SAÜ: Sakarya Üniversitesi

SÜ: Selçuk Üniversitesi

DLT: Divan-ı Lügat-it Türk

TA: Türkler Ansiklopedisi

DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi

GTTA: Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi

TTK: Türk Tarih Kurumu

İSAM: İslam Araştırmaları Merkezi

İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi

AEMA: Archivum Eurasia Medii Aevi

AOASH: Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae

GİRİŞ

Doğu Avrupa, antik dönemden itibaren ve özellikle Ortaçağ boyunca Türkistan'ın farklı yerlerinden gelen Türk boylarının göçlerine sahne olmuştur. Bu bölgenin doğu halklarının batıya geçişlerinde kilit bir noktada yer alması, buranın önemini daha da arttırmıştır. Bölge iklimi ve bitki örtüsü, Türkistan'inkiyle benzer olması; konargöçer Türk boylarının buraya yoğun göçünü daha da kolaylaştırmıştır. Türkler, Avrupa ile Asya'yı birbirinden ayıran Ural (Yayık) Dağları'nı aşıp yüzyıllardır aynı güzergâh boyunca Avrupa içlerine doğru ilerlemişlerdir. Türkistan'ın farklı noktalarından başlayıp batıya doğru yapılan bu göç silsilesinin başta bölgenin sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik ve etnik yapısının şekillenmesi, bu sayede kültürel etkileşimin yoğun yaşanması gibi Avrupa tarihinde derin izler bıraktığı muhakkaktır. Ayrıca bu dönemde Doğu Avrupa, Türk boylarının göçlerini durduracak merkezi bir siyasi oluşumdan yoksundu. Diğer bir ifadeyle; bölgede güçlü bir devletin olmaması nedeniyle, Türklerin batıya geçişleri daha da kolay olmuştur. Görüldüğü gibi; bölgenin jeopolitik konumu, iklimi ve siyasi yapısı gibi başlıca temel etmenlerle tarih boyunca konargöçer Türk boyları buraya göç etmişlerdir.

4. yüzyılda Hunlar, Türkistan coğrafyasından Doğu Avrupa'ya kapsamlı göç hareketini başlattılar. Macar ovasında antik Batı dünyasının siyasi ve askeri düzenini derinden sarsan güçlü bir imparatorluk kurdular. Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasında, tarihe Kavimler Göçü olarak not düşülen göç dalgasının başlamasında ve bu dalgayla günümüz Avrupası'nın sosyo-demografik yapısının şekillenmesinde en önemli rolleri oynadılar. Hunlardan sonra 6. yüzyılda Avarlar, Doğu Avrupa'ya gelen bir diğer bozkır Türk kavmidir. Avarlar, Orta Avrupa'da güçlü bir Türk Hakanlığı inşa ettiler ve Sasaniler'le ittifak kurup İstanbul'u kuşattılar. 7. yüzyılda Hazar Türkleri, bölge siyasetine yön veren güçlü bir devlet kurdular. Hazarlar, tarihte Museviliği benimseyen tek Türk kavmidir. Hazarlarla aynı yüzyılda bölgeye göç eden Bulgarlar, pek çok Türk kavminin birleşmesiyle Büyük Bulgar Hanlığı'nı kurmuş, daha sonra İdil (İtil) ve Tuna boylarında iki ayrı devlet inşa etmişlerdir. 9. yüzyılda Peçenekler ve son olarak 11. yüzyılda Uzlar ve Kuman-

Kıpçaklar bu bölgeye göç ettiler. Peçenekler ve Kuman-Kıpçaklar, Rusların Karadeniz kıyılarına inmelerini engellemişlerdir.

Kuman-Kıpçaklar, Türkistan'dan ayrılıp uzun bir yolculuk sonucu önceki Türk boylarının güzergâhını takip edip Doğu Avrupa bozkırlarına göç ettiler. Kuman-Kıpçakların göçü, anavatandan bu coğrafyaya Türkler tarafından yapılan son göç dalgasıdır. 11. ile 13. yüzyıl arası, Karadeniz'in kuzeyine hâkim olan Kuman-Kıpçaklar, dönemin kaynaklarında farklı halklar tarafından değişik isimlerle adlandırılmışlardır. Kuman-Kıpçaklar, siyasi, askeri ve kültürel etkileriyle Karadeniz'in kuzeyinin dönemin kaynaklarında Deşt-i Kıpçak adıyla anılmasına vesile olmuşlardır. Komşuları Ruslar karşısında bu bölgeyi başarıyla korumuşlar ve yaklaşık 200 yıl bu coğrafyada hâkimiyetlerini tesis etmişlerdir. Kabileler ittifakı şeklinde örgütlenen Kuman-Kıpçaklar, 13. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Deşt-i Kıpçak'ın egemenliğini yine doğudan gelen başka bir bozkır kavmi olan Moğollara bırakmışlardır. Diğer bir deyişle, Kuman-Kıpçaklar, güçlü ve kalabalık Moğol orduları karşısında tutunamamış, bölgenin yönetimini Moğollara bırakmak zorunda kalmışlardır. Bölgede Moğol egemenliğine girmek istemeyen bazı Kuman-Kıpçaklar, Balkanlara göç etmeyi tercih etmişlerdir.

Kuman-Kıpçaklar, Türk tarihinde önemli bir yere sahiptir. Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda dağınık Türk boylarını ve diğer kavimleri yönetimleri altına alan Kuman-Kıpçaklar, kabileler birliği şeklinde örgütlenmişler ve en kalabalık Türk boy birliklerinden birisini oluşturmuşlardır. Kuman-Kıpçaklar, bölge siyasetinde askeri ve diplomatik açıdan önemli roller üstlenmişlerdir. Örneğin, Rus knezliklerinin Karadeniz'in kuzeyine inmelerini önlemişlerdir. Bölgenin Türkleşmesinde katkıları önemli derecededir. Ayrıca Kuman-Kıpçaklar yayıldıkları yerlerde özellikle Rumenler, Bulgarlar, Macarlar ve Gürcülerin teşkilatlanmalarında yadsınamaz derecede etkili olmuşlardır. Yine çıkarlarına uygun bir şekilde Rus knezlikleri, Macar, Gürcü krallıkları, Bizans ve Latin imparatorluklarıyla askeri, siyasi işbirlikleri yapmışlardır. Kuman-Kıpçaklar, tarihte merkezi ve sistemli bir devlet düzeninden yoksun olup da bu kadar komşularıyla siyasi ve askeri bakımdan sıkı ilişkilere giren ender boylardan birisidir. Bunun altında yatan en önemli faktör, bozkır kültürü temelli geleneksel Türk teşkilat anlayışıdır. Kuman-Kıpçak kabileleri,

esaslı teşkilatlanma bilinciyle kendilerine özgü yönetim şeklini Karadeniz'in kuzeyindeki geniş düzlüklerde inşa etmişlerdir.

A. Kuman–Kıpçak Adlarının Kökeni ve Anlamı

Kuman-Kıpçaklar, diğer Türk kavimlerinin aksine farklı kaynaklarda değişik isimler altında zikredilmektedirler. Kuman-Kıpçaklara Ruslar “Polovets”, “Polovtsi”, “Polowtz”, “Palawtz”; Almanlar “Pallidi”, “Falones”, “Valani”, “Valwen”, “Valz”, “Walwyn”, “Valo”, “Valus”, “Valtwin”, “Walhen”, “Walben” “Falon”, “Falb”, “Falben”; Bizanslılar “Komani”, “Kommani”, “Kumanos”, “Kumanoi”, “Cumanus”; Macarlar “Kun”, “Kuman”, “Paloç”; Müslüman yazarlar “Kıpçak”, “Kıfşak”, “Khıfşakh”; Ermeniler “Khartes”, “Khardeş”; Moğollar “Kıbcag”; Gürcüler “Kıvcak”; Fransızlar “Koman” demişlerdir¹. Diğer taraftan, Çin kaynaklarında ise bu boy; “Kıbcha”, “Kin ch'a” ismiyle anılmaktadır². Kıpçak, Kuman ve Kun isimleri Kuman-Kıpçakların yerli isimleri; Polovets, Pallidi, Valwen ve Khardeş adları ise Kuman–Kıpçakların yabancı adları olarak kabul edilmektedir³.

Kıpçak adı, tarih sahnesinde ilk defa Tobol ve İşim nehirleri civarında görülmüştür⁴. Bu ad, Ortaçağ'ın önemli Türk edebi kaynaklarında geçmektedir. Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ı Lügat-it Türk adlı eserinde Kıpçak adı, “kıwçak”, “kıvcak” ifadeleriyle söylenmektedir⁵. Yine Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'inde de 4 farklı beyitte Kıpçak adı, “kıvcak” olarak zikredilmektedir⁶.

Kıpçak isminin kökeni hikâyesi, Türk mitolojisinin şaheserlerinden birisi olan Oğuz Kağan Destanı'nda da geçmektedir. Kıpçak isminin kökeni, Oğuz

¹ *Hudud al-Alam: The Regions of the World*, (Terc. Vladimir Minorsky), Londra 1937, s. 315-316; Hüseyin Namık Orkun, *Türk Tarihinin Ana Hatları: Avarlar, Peçenekler, Kumanlar*, Ankara 1946, s. 92; Akdes Nimet Kurat, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1992, s. 70; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 2010, s. 179; Victor Spinei, *The Great Migrations in the East and South East of Europe from the Ninth to the Thirteenth Century: Cumans and Mongols*, Cilt: 2, (Terc. Dana Badulescu), Amsterdam 2006, s. 321.

² Emil Bretschneider, *Medieval Researches from the Eastern Asiatic Sources*, Cilt: 2, Londra 1888, s. 72.

³ Omeljan Pritsak, “The Polovcians and Rus’”, *AEMA*, Cilt: 2, Wiesbaden 1982, s. 321, 323, 324.

⁴ Ahmet Taşağıl, “İslam Öncesi Devrede Orta Asya'da Yaşayan Türk Boyları”, *GTTA*, Cilt: 2, Ankara 2002, s. 99.

⁵ Kaşgarlı Mahmud, *DLT*, (Terc. Besim Atalay), Cilt: 2, Ankara 1992, s. 276, Cilt: 3, s. 351.

⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (Neşr. Reşit Rahmedi Arat), Ankara 1991 s. 261, 277, 343, 512.

Destanı'nda şu şekilde anlatılmaktadır: “*Oğuz’un askerlerinden birisinin eşi hamile kalmış, kadının eşi savaşta öldürülmüştü. Savaş yerinde doğumu yaklaşan kadın, yakınlarda içi oyulmuş bir ağaca girip çocuğunu doğurdu. Askerler durumu Oğuz’a bildirdiler. Oğuz da çocuğun ismini qıpcaq koydu. Qabuq isminden türeyen Qıpcaq ismi Türk dilinde içi çürümüş ve oyulmuş ağaç anlamına gelmektedir*”⁷. Kıpçak adı, tarihte ilk kez eski Türk kitabelerinden Uygur Eletmiş Bilge Kağan’ın kitâbesinde zikredilmiştir⁸. Bu yazıtta da Kıpçak adı, anlatılan hikâyeye benzer ifadelerle “bahtı kara, işe yaramaz, boş, şanssız, başarısız, kimsesiz, kısmetsiz” anlamlarına gelmektedir⁹. Kıpçak kelimesinin etimolojisi, kıp köküne güçlendirici çak ekinin verilerek isme dönüştürülmesi şeklindedir. Bu kelime, Divanı Lügat-it Türk ve Kutadgu Bilig’de ağaç oyuğu ve fani hayat anlamlarına gelmektedir. “Boşluk” ve “geçicilik” fikirlerini vurgulamak için kullanılan Kıpçak kelimesi, gerçekte göçebe Kuman-Kıpçak halkının dilinde “boş, ağaçsız, bozkır, çöl” anlamlarını ifade etmektedir¹⁰. Yukarıda vurgulandığı gibi Kıpçak adı çocuğun doğduğu yerden ve koşullardan esinlenmiş olup içi çürümüş, yıpranmış, fos ağaç, geçici dünya ile bedbaht, kötü talihli anlamlarını ifade etmektedir. Kıpçak ismi; Türk mitolojisi, yazıt ve edebi kaynaklarda anlatılanlardan yola çıkılarak olumsuz anlamlara gelmektedir.

Kuman adı ise, “ku” köküne “man” ekinin eklenmesiyle oluşmuştur¹¹. Çoğu dilbilimciye göre kelime, “kuba” kelimesinden türemiştir. Kuba; solgun, soluk, sarımtırak anlamlarına gelmektedir¹². Kuman adı yine boz, gri, açık tenli anlamlarını da ifade etmektedir¹³. Diğer bir deyişle, Kuman adının temeli Kuman-Kıpçakların dış görünüşlerine dayanmaktadır. Kuman-Kıpçakların fiziksel özelliklerinden yola çıkılarak Kuman ismi verilmiştir. Polovets ismi ise Rus kaynaklarında, “ova sakini”

⁷ A. Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı: Reşideddin Oğuznamesi, Tercümesi ve Tahlili*, İstanbul 1982, s. 26; Peter B. Golden, “Qıpcaq”, *Turcology and Linguistics Eva Agnes Csato Festschrift*, (Ed. Nurettin Demir, Birsal Karakoç, Astrid Menz), Ankara 2014, s. 191, 192.

⁸ Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, (Terc. Osman Karatay), Çorum 2006, s. 319.

⁹ S. G. Klyashtorny / T. İ. Sultanov, *Kazakistan: Türkün Üç Bin Yılı*, (Terc. D. Ahsen Batur), İstanbul 2004, s. 135; Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972, s. 581; S. G. Klyashtorny, “Runik Abidelerde Kıpçaklar”, (Terc. Eşref Bengi Özbilen), *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Dergisi*, Sayı: 89, İstanbul 1994, s. 39.

¹⁰ Omeljan Pritsak, “*The Polovcians...*”, s. 325, 326.

¹¹ Hüseyin Namık Orkun, *Türk Tarihi*, Cilt: 2, Ankara 1946, s. 204.

¹² Ahmet Gökbek, *Kıpçak Türkleri*, İstanbul 2000, s. 30; Omeljan Pritsak, “*The Polovcians...*”, s. 329.

¹³ Peter B. Golden, “*The Shaping of the Cuman-Qıpcaqs and Their World*”, *Il Codice Cumanico e il suo mondo*, (Ed. F. Schmieder, P. Schreiner), Roma 2005, s. 325.

anlamına gelmektedir¹⁴. Bu isim, Kuman–Kıpçakların saç renklerine dayanarak parlak, sarı renkli saman parçasına benzetilerek verilmiş bir addır¹⁵.

Tarihin değişik dönemlerinde Kuman-Kıpçaklar kadar geniş bir alana yayılıp farklı adlarla anılan başka bir Türk boyu yoktur¹⁶. Türkistan’ın bozkırlarından Balkanlara kadar uzanan geniş bir alana göç eden Kuman–Kıpçaklar, ilişki kurdukları halklar tarafından farklı isimlerle adlandırılmışlardır. Farklı isimler altında adlandırılmalarının nedenleri olarak; Kuman–Kıpçakların fiziksel yapıları, karşılaştıkları halkların kullandıkları alfabe ile askeri ve siyasi karakterleri söylenebilir. Fakat bu konargöçer Türk boyu, tarihi kaynaklarda en fazla Kuman ve Kıpçak adlarıyla geçmektedir. Genel olarak Kuman adı, Kuman–Kıpçak boy birliğinin batı bölümünün adı; Kıpçak adı ise doğu bölümünün adı olmuştur. Bu durum, Batı kanadının Avrupa halklarına yakın olması, Doğu kanadının ise Müslüman halklarla komşu olmasından kaynaklanmaktadır.

B. Kuman–Kıpçakların Irki Özellikleri Bağlamında Etnik Köken Tartışmaları

Oğuz Kağan Destanı’na göre; Kıpçakların kökeni, Oğuz Kağan tarafından sahiplenilip Kıpçak ismi verilen yetim bir çocuğa dayanmaktadır¹⁷. Böylelikle Kıpçak halkının soyu yetim bir çocuktan gelmektedir. Türk mitolojisinden yola çıkarak Kıpçak boyunun menşei tespit edilmiştir.

20. yüzyılın başından itibaren Batı’da Ortaçağ Doğu Avrupa tarihine yön veren Kuman-Kıpçak Türk boyu üzerine bilimsel araştırmalar yapılmaya başlandı. Kuman-Kıpçakların kökeni konusu, bilim adamları tarafından antropolojik ve filolojik açıdan yoğun bir şekilde ele alındı. Kuman–Kıpçaklar üzerine ilk geniş kapsamlı araştırma, Alman bilim adamı Joseph Marquart tarafından yapıldı. Marquart, 1914’te yayınlanan “Über das Volkstum der Komanen” başlıklı

¹⁴ Hüseyin Namık Orkun, *Türk Tarihinin Ana Hatları...*, s. 92.

¹⁵ L. N. Gumilev, *Avrasyadan Makaleler I*, (Terc. D. Ahsen Batur), İstanbul 2006, s. 163.

¹⁶ Mualla Uydu Yücel, “Kumanlar (Kıpçaklar)”, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, (Ed. Osman Karatay, Serkan Acar), İstanbul 2013, s. 541.

¹⁷ Emil Bretschneider, *a.g.e.*, s. 69.

çalışmasında kaynaklarda Arapça “firka” sözünü kavim adı olarak kabul edip “murqa” diye tercüme etti. Kuman–Kıpçakların Uzak Doğu’da Amur Nehri yakınlarında yaşayan Murqa adlı Moğol kavminin bir kabilesi olduğunu ileri sürdü. Böylelikle Kuman-Kıpçakların kökeninin Moğollara dayandığı tezini ortaya attı. Fakat daha sonraki yıllarda yapılan çalışmalarla Marquart’ın Arapça firka sözünü yanlış okuduğu ve böyle bir kavmin tarih sahnesinde var olmadığı filolojik ve tarihsel açıdan çürütüldü¹⁸. Joseph Marquart dışında P. V. Golubovskiy, W. Eberhard, D. A. Rasovskiy, V. V. Grigoryev, Yu. A. Zuev, L. N. Gumilev, V. V. Barthold, P. Pelliot, S. G. Klyashtorny, I. Gyarfas, G. Németh, K. Czeglédy, G. Györffy, G. Grimajlo ve G. Haloun gibi değerli şarkiyatçılar, tarihçiler ve dilbilimciler de, Kuman–Kıpçakların kökeni konusunda araştırmalar yaptılar. Bu bilim adamlarından J. Marquart, P. Pelliot, V. V. Barthold, D. A. Rasovskiy, G. Haloun ve G. Grimajlo’nun yaptıkları çalışmaların benzer noktası; Kuman–Kıpçakların Moğol bölgesine yerleşmiş Hint-Avrupalı bir kavim olduğu iddiasıdır¹⁹. Üstelik bu bilim adamları, iddialarını Kuman–Kıpçakların sarışın olmalarından dolayı fiziksel olarak desteklemişlerdir. Böyle bir fiziksel yapıda bir kavmin Asya’nın merkezinde var olamayacağını iddia edip Hint-Avrupalı kavimlerin milattan önceki yüzyıllarda yaptıkları göçlerle bu durumu ilişkilendirerek savlarını etnik açıdan savunmuşlardır. Fakat bu iddialar ve savlar; yapılan arkeolojik, antropolojik ve dilbilimsel çalışmalarla önemlerini zamanla kaybetmiştir.

Kuman–Kıpçaklar, Ortaçağ Müslüman bilim adamlarının çalışmalarında da sıklıkla geçmektedirler. Örneğin Mervezi’nin *Tarih*, Reşidüddin’in *Cami el-tavarih*, İbn Hurdadbih’in *El-mesalik ve’l-memalik*, İdrisi’nin *Nüzhet el-müştak fi ihtirak el-afak* ve İbn el Fakih’in *Kitab el-büldan* adlı eserlerinde Kuman–Kıpçakların Türk boylarından birisi olduğu anlatılmaktadır²⁰. Diğer bir ifadeyle, Kuman-Kıpçakların bir Türk boyu olduğu dönemin İslami kaynaklarında vurgulanmaktadır.

¹⁸ Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, Ankara 1971, s. 136; Akdes Nimet Kurat, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...*, s. 69, 70; İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 180.

¹⁹ İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 180.

²⁰ Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara 2001, s. 101, 154, 155, 186, 193.

C. Kuman-Kıpçakların Türkistan'daki Siyasi Durumları

Kuman–Kıpçaklar, Batı Göktürk halklarından olan bir Türk boyudur²¹. Bu boyun anayurdu, Altay Dağları ve civar bozkır kuşağıydı²². Kuman–Kıpçaklar, siyasi ve ekonomik nedenlerle anayurtlarından göç etmek zorunda kaldılar. Kuman – Kıpçakların göçünü Mervezi eserinde şu şekilde anlatmaktadır: “*Kunlar, Kitay Han'dan korkup Kitay topraklarından gelmişlerdir. Bunlar, Nasturi Hıristiyanlardır. Otlakları için baskıya uğradıklarından dolayı kendi yaşam alanlarından göç etmişlerdi. Harezmsah Ekinci (Akıncı) b. Koçkar onlardandı. Kunlar, kendilerinden daha güçlü ve kalabalık Kaylar diye adlandıran halk tarafından takip edildiler ve Kaylar onları yeni otlaklardan sürdüler. Sonra onlar Sarıların topraklarına girdiler, Sarılar da Türkmenlerin topraklarına göç ettiler, sonra Türkmenler de Oğuz ülkesinin doğu kısımlarına girdiler. Oğuz Türkleri de Karadeniz kıyılarındaki Peçenek topraklarına geçtiler*”²³.

Bu göç dizisi, Urfalı Mateos'un eserinde de aynı sırayla fakat boy adları farklı isimlerle şu şekilde anlatılmaktadır: “*Yılan milleti (Kaylar) hareket edip Khardeşler'i (Kunlar) önlerinden sürdüler. Göç eden Khardeşler de Uzları (Oğuzlar) ve Badzinagları (Peçenekler) ileriye sürdüler ve bütün bu milletler ortak bir şekilde hiddetlerini Romalılara karşı çevirdiler*”²⁴.

Görüldüğü üzere, Moğol Kitayların (Kitanlar) topraklarını genişletme faaliyetleri Türkistan'da birbirini tetikleyen Türk boylarının göçüne sebep oldu. Bu göç zinciri, Güney Mançurya'ya yakın bir yerde başlamıştı²⁵. Bu yoğun göç dalgası; birçok Türk boyunun yerinden olmasına, Doğu Avrupa'da Türk nüfusunun artmasına, farklı kavimlerin kaynaşp bütünleşmesine, bazı devletlerin yıkılmasına ya da gerilemesine neden oldu. Bu dalgayla Türkistan'ın sosyo-etnik yapısı esaslı bir şekilde değişti. Böylelikle Türkistan'ın demografik sistemi derinden etkilendi.

²¹ Mualla Uydu Yücel, “Kıpçaklar”, *DİA*, Cilt: 25, Ankara 2002, s. 420.

²² L. N. Gumilev, *Eski Türkler*, (Terc. D. Ahsen Batur), İstanbul 2011, s. 273.

²³ Mervezi, *Sharaf Al-Zaman Tahir Marvazi on China, the Turks and India: Arabic Text (Circa A.D. 1120)*, (Terc. Vladimir Minorsky), Londra 1942, s. 29, 30.

²⁴ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Terc. Hrant D. Andreasyan), Ankara 2000, s. 91.

²⁵ Omeljan Pritsak, “Two Migratory Movements in the Eurasian Steppe in the 9th-11th Centuries”, *Proceedings of the 26th International Congress of the Orientalists*, Cilt: 2, Yeni Delhi 1968, s. 158.

Kuman–Kıpçaklar, Moğol bozkırlarının batı kısmında yaşıyorlardı²⁶. Geniş kitleli ve kabileler şeklinde örgütlenen Kuman-Kıpçaklar, Kitanların baskısıyla Moğol bozkırlarından göç etmek zorunda kaldılar. Akabinde batıya doğru uzun bir yolculuğa başladılar. İlk etapta Batı Sibiryaya, Kuzey Cungarya ve kuzeydoğu Yedisu bölgesine göç ettiler²⁷. Kuman-Kıpçaklar, buralarda diğer Türk boylarıyla ve farklı halklarla karşılaştılar. Bu halkların katılımıyla daha da güçlendiler ve beraber Tanrı Dağları'nın kuzeyine kadar ilerlediler. 10. yüzyılda Kuman–Kıpçaklar, Kimak (Kimek) eyaletinin bir kısmı olan Tobol ve İşim ırmakları arasındaki yeşil bozkırlarda kalıyorlardı²⁸. Kuman–Kıpçaklar, böylece Kimek boy konfederasyonu içinde yer aldılar. Kimekler, değişik zamanlarda bölgeye gelen Türkistan halklarının birleşiminden oluşan bir boy kitesiydi²⁹. Kimak grubunu oluşturan yedi kabileden birisi de Kuman-Kıpçaklardı³⁰. Kuman-Kıpçakların bir kısmı da Kimek ülkesinin batısında yaşamaktaydı³¹. Kimek konfederasyonunda, boylar arasındaki sürekli batıya doğru göç hareketinden dolayı, boy birliğine dayalı konfederasyonun yapısı bozuldu. Bu yüzden 11. ve 12. yüzyıllarda konfederasyonun zayıflamasıyla beraber, Kuman-Kıpçaklar İrtiş bölgesinde güçlenmeye başladılar³².

9. ve 11. yüzyıllarda Türkistan'ın en önemli göçebe konfederasyonlarından olan Kimekler, komşu kabile halklarının baskısıyla zayıflayıp tarih sahnesinden silindi³³. Kimeklerin ortadan kalkmasıyla bölgenin yönetimi Kuman-Kıpçaklara geçti. Bu siyasal boşluğu iyi değerlendiren Kuman-Kıpçaklar, Aral Gölü'nün kuzeyindeki bölgeleri de işgal ederek hâkimiyet alanlarını batı ve güney istikametinde genişlettiler. 11. yüzyıl sonlarına doğru Siri Derya (Seyhun) boyunca Harezm'in

²⁶ L. N. Gumilev, *Hunlar*, (Terc. D. Ahsen Batur), İstanbul 2003, s. 54.

²⁷ S. G. Klyashtorny, "The Polovcian Problem (II): Qipcaqs, Comans and Polovcians", *AOASH*, Cilt: 58, Sayı: 3, Budapeşte 2005, s. 247.

²⁸ Mualla Uydu Yücel, "Kumanlar...", s. 542.

²⁹ Peter Benjamin Golden, "Kıpçak Kabileleri Üzerine Notlar: Kimek ve Yemekler", *TA*, Cilt: 2, Ankara 2002, s. 759.

³⁰ Ramazan Şeşen, *a.g.e.*, s. 73, 74.

³¹ *Hudud al-Alam...*, s. 99.

³² S. G. Klyashtorny, "The Polovcian Problem (II)...", s. 243.

³³ S. G. Agajanov, "The States of the Oghuz, the Kimek and the Kipchak", *History of Civilizations of Central Asia*, Cilt 4: The age of achievement: A.D. 750 – to the end of the fifteenth century, Birinci Bölüm: The historical, social and economic setting, (Ed. M.S. Asimov, C.E. Bosworth), Paris 1998, s. 72.

kuzeydoğusundaki sınırlarına doğru yayıldılar³⁴. Kuman–Kıpçakların batı yönünde ilerlemelerinin önündeki en büyük engel, Oğuz Yabgu Devleti’ydi. Üstelik temel geçimleri hayvancılık olan Kuman–Kıpçakların meralarını genişletme çabası, Kuman–Kıpçaklar ile Oğuz Yabgu Devleti arasında çatışmaya neden oluyordu. Aralarındaki bu mücadeleyi Kuman–Kıpçaklar kazandı. Oğuz Yabgu Devleti’nin yıkılışıyla beraber Kuman–Kıpçaklara Karadeniz’in kuzeyindeki bozkırların yolu açılmış oldu.

Kuman–Kıpçak hâkimiyet alanlarının daimi olarak genişlemesi, birkaç nedenle açıklana bilir. İlk olarak iklimin de etkisiyle bu göçebe halk yığınlarının hayvan sayıları çoğalmaktaydı. Böylelikle hayvancılık hızlı bir şekilde gelişmişti. Hayvan sayılarının artması beraberinde geniş otlak arayışını da getiriyordu. Diğer taraftan, sürekli hareket halindeki Kuman–Kıpçak boy birliği, karşılaştığı başka konargöçer kavimlerle ve bunların birliğe katılımıyla daha da kuvvetli hale geliyordu. Böylece Kuman–Kıpçak boy birliğinde nüfus yoğunluğu arttı³⁵.

Kimek konfederasyonunun ve Oğuz Yabgu Devleti’nin çöküşüyle beraber Kuman–Kıpçaklar, yönetimlerini bölgede sağlamlaştırıp İrtiş’ten İdil’e kadar muazzam coğrafyayı kontrolleri altına almışlardır. Batıya doğru yolculuklarına devam ederek Karadeniz’in kuzeyindeki uçsuz bucaksız geniş otlaklara ulaşmışlardır. Kuman–Kıpçaklar, iki temel nedenle Türkistan’dan Karadeniz’in kuzeyine göç etmişlerdi. Bunlardan ilki ve en önemlisi temel geçim kaynakları hayvancılık olan Kuman–Kıpçakların hayvanlarını otlatmak için meralarının darlığıydı. Geniş otlak arayışı, Kuman–Kıpçakların sürekli hareket halinde olmalarına neden oluyordu. Hayvanlarını otlatmak için ideal yer arayışı Kuman–Kıpçak kabilelerinin uzun bir göç yolculuğuna çıkmalarının zemini hazırladı. Diğer sebep ise başka bir kavmin yönetimi altına girmek istememeleriydi. Kuman–Kıpçaklar, komşu konargöçer bozkır bir boyun egemenliği altına girmek yerine yaşadıkları yerleri terk etmeyi yeğliyorlardı. Bağımsız bir şekilde örgütlenmeyi tercih ediyorlardı. Böylece Güney Mançurya’dan Kitanlar’ın başlattığı göç dalgası, 11. yüzyılın ortalarında Karadeniz’in kuzeyinde sonlandı. Bölgede yaşayan Peçenek ve Uzlarla beraber

³⁴ Sercan M. Ahincanov, *Türk Halklarının Katalizör Boyu: Kıpçaklar*, (Terc. Kürşat Yıldırım), İstanbul 2009, s. 177.

³⁵ Sercan M. Ahincanov, *a.g.e.*, s.180, 181.

Kuman-Kıpçaklar, bu bozkırlara gelen son Türk boylarından birisi oldu. Bu göç hareketiyle Karadeniz'in kuzeyindeki geniş topraklarda Türk boyu sayısı arttı. Bölgede Türk varlığı güçlendi.

I. BÖLÜM

KARADENİZ'İN KUZEYİNDE KUMAN-KIPÇAKLAR

1.1. Kuman-Kıpçakların Karadeniz'in Kuzeyine Göçleri

Hazar ile Karadeniz arasında uzanan ve Türkistan'daki büyük ovaların devamı niteliğindeki zengin otlaklar ile gür nehirler, Asya hinterlandından Doğu Avrupa'ya doğru sürekli hareket halinde bulunan Türk boyları için cazip bir çekim merkezi olmuştur. Yüzyıllardan beri Türk kavimleri, Türkistan'ın iç bölgelerinden uzun bir yolculukla Doğu Avrupa'ya girmişlerdir³⁶. Tarih boyunca Türkistan'dan Doğu Avrupa'ya geçişlerde Türk boyları, coğrafik yapının etkisiyle en ideal yolları aramışlar ve Hazar Denizi'nin kuzeyi ile Uralların güneyindeki güzergâhı kullanmışlardır. *Kavimler Kapısı* olarak bilinen bu göç yolunda geçilmeyi zorlaştıran yüksek dağlar ve büyük çöllerin olmaması nedeniyle; Türk kavimleri, tarihin değişik zamanlarında kolay bir şekilde doğudan batıya geçmişlerdir. Bu yüzden Hazar Denizi ve Kafkasların kuzeyini, Ural Dağları ile Don, İdil nehirleri üzerinden Türkistan'ı Doğu Avrupa'ya bağlayan tek geçit tarih boyunca *Kavimler Kapısı* olmuştur. Türklerin yanı sıra diğer bozkır halklarının da kullandığı bu göç yolunda farklı etnik gruplar kaynaşmıştır³⁷. Kültürel etkileşimin yoğun olarak yaşandığı bu bölgede farklı medeniyetler arasında kültürel hareketlilik yaşanmıştır. Bu durum bölgenin kültürel çeşitliliğini arttırmıştır.

Kuman-Kıpçaklar, diğer Türk kavimlerini takiben İdil Nehri'ni, Karadeniz'in kuzeyindeki sulak alanları ve Kafkas Dağları'nı aşır Doğu Avrupa'ya göç etmişlerdir³⁸. Oğuzlardan sonra bu coğrafyaya göç eden son Türk boyu olan Kuman-Kıpçaklar, kısa zamanda İdil'den Tuna'ya kadar Doğu Avrupa bozkırlarına hâkim olmuşlar ve uzun süre bölgede hâkimiyetlerini sürdürmüşlerdir³⁹. Bölgedeki otorite boşluğunu iyi değerlendiren Kuman-Kıpçaklar, kendilerine özgü yönetim tarzlarını bu geniş düzlüklerde kolayca sağlamışlardır.

³⁶ Cami Baykurt, *Osmanlı Ülkesinde Hristiyan Türkler*, İstanbul 2007, s. 29; Peter B. Golden, "Güney Rusya Bozkırlarının Halkları", (Terc. Ayda Arel), *Erken İç Asya Tarihi*, (Der. Denis Sinor), İstanbul 2009, s. 345.

³⁷ Ali Ahmetbeyoğlu, "Türkistan'dan (Orta Asya) Doğu Avrupa'ya Yapılan Türk Göçleri", *GTTA*, Cilt: 2, Ankara 2002, s. 522, 523; Osman Karatay, "Doğu Avrupa Türk Tarihinin Ana Hatları: Altın Orda Öncesi", *Karadeniz Araştırmaları: Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 3, Çorum 2004, s. 1, 2.

³⁸ Jaroslav Drobný, "Cumans and Kipchaks: Between Ethnonym and Toponym", *Zbornik Filozofickej Fakulty Univerzity Komenskeho, Graecolatina et Orientalia: XXXIII – XXXIV*, Bratislava 2012, s. 205.

³⁹ Osman Karatay, "Doğu Avrupa Türk Tarihinin Ana Hatları...", s. 60.

Kuman–Kıpçaklar, bu göç güzergâhında diğer Türk kavimleri ve yabancı etnik topluluklarla karşılaşmışlardır. Kuman–Kıpçak göç hareketliliği, çok geniş bir alana yayılmıştır. Bir kısım Kuman–Kıpçak, İrtiş Nehri boyundan Ural Dağları'nı aşip İdil sahasında İdil Bulgarları ile karşılaşmışlardır. Bu sayede orta İdil civarının Kıpçaklaşmasının önü açılmıştır. Diğer taraftan, bir kısım Kuman–Kıpçak da Aşağı İdil boyuna girip Hazar Türkleri ile karşılaşmışlardır. Yine Kuman–Kıpçaklar, önlerinden kaçan Peçenek ve Uzlardan boşalan yerleri doldurup kuzey Kafkaslara, Kuban ile Don nehirleri boylarına ve oradan da Özi (Dinyeper) ve Tuna nehirleri istikametinde ilerlemişlerdir⁴⁰. Kuman–Kıpçaklar, Türkistan'da farklı bozkır kabilelerinin batıya geçişlerinin öncüsü olmuşlardır⁴¹.

11. yüzyılda Kıpçakların İrtiş ve Tuna nehirleri arasında kalan Avrasya bozkırlarına yaptıkları yoğun göç, Türk göçebelerinin bu bölgeye en önemli akını olarak kabul edilmektedir⁴². Kuman-Kıpçaklar, 30 yıl içinde Mançurya'dan Doğu Avrupa'ya kadar yayılmayı başarmışlardır. Önceki Türk kavimlerinden Hunlar ve Avarlar gibi kısa sürede Avrupa'ya ulaşmışlardır⁴³.

1.2. Deşt-i Kıpçak Kavramı ve Deşt-i Kıpçak Arazisinin Coğrafi Sınırları

Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda egemenlik kuran Kuman-Kıpçaklar, bu coğrafyaya kendi isimlerini verdiler. Bölgenin coğrafi adı, zamanla *Deşt-i Kıpçak* oldu. *Deşt-i Kıpçak* kavramını ilk kez 11. yüzyıl İran edebiyatının en önemli yazarlarından biri olan Nasır Hüsrev kullandı. *Deşt-i Kıpçak* tabiri, 11. yüzyılın ortasından 13. yüzyılın ilk yarısındaki Moğol seferlerine kadar olan dönemdeki Kuman-Kıpçakların yayıldığı sahayı ifade etmekteydi⁴⁴. Moğol seferleriyle önemi azalsa da; bu kavram, Moğol seferlerinden sonra da kullanılmaya devam edildi. Farsça bir ifade olan *Deşt-i Kıpçak*, Kıpçak bozkırı ya da çölü anlamına gelmekteydi.

⁴⁰ Akdes Nimet Kurat, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...*, Ankara 1992, s. 72, 73.

⁴¹ Peter B. Golden “Cumanica V: The Basmls and Qipcaqs”, *AEMA*, Cilt: 15, Wiesbaden 2007, s. 25.

⁴² S. G. Klyashtorny, “The Polovcian Problem (I): The Central Asian Aspect”, *Historical and Linguistic Interaction between Inner Asia and Europe. Proceedings of the 39th Permanent International Altaistic Conference* (Ed. A. Berta), Szeged 1997, s. 151.

⁴³ Laszlo Rasonyi, *Tarihte...*, s. 138.

⁴⁴ Mustafa Safran, “Kuman-Kıpçaklar”, *TA*, Cilt: 2, Ankara 2002, s. 787.

Kuman-Kıpçaklar, uçsuz bucaksız bozkırın o zamana kadar ki *Oğuz Bozkırı* olan isminin, *Kıpçak Bozkırı* olarak değişmesine vesile oldular. Çünkü 11. yüzyılın ortalarından 13. yüzyılın ilk çeyreğine kadar bölgenin tek hâkimiydiler⁴⁵.

Kuman-Kıpçakların yaşadıkları bozkırlar, farklı lisanlarda değişik adlarla ifade edilmiştir. Örneğin; bu bölge Rusçada *Polovets stepleri*; Türkçede *Kum – Kıpçak*, *Karakum*; Arapçada *sahra* olarak geçmektedir⁴⁶. Ayrıca 12. yüzyılın ortalarından itibaren dönemin haritaları Karadeniz'in kuzeyini *Kumaniya** şeklinde göstermektedir⁴⁷. Fakat bölgenin en bilinen ismi, *Deşt-i Kıpçak* kavramıdır. Kuman-Kıpçaklar, yaşadıkları bu geniş bozkırlara isimlerini vererek Türk tarihine damgalarını vurmuşlardır. Bu şekilde *Deşt-i Kıpçak*, bölgenin tarihî adı olmuştur.

En geniş anlamıyla Kuman-Kıpçakların yaşadıkları ve yayıldıkları alanları ifade eden Deşt-i Kıpçak'ın sınırları oldukça geniş bir sahayı kapsamaktaydı. Kuman-Kıpçaklar, batı istikametinde Karpatları aşırıp Tuna boylarına kadar yayıldılar. Burada Tuna'daki *Demirkapı*** doğal sınırdı. Kuman-Kıpçaklar, batıda Bizans İmparatorluğu ve Macar Krallığı'yla komşu olup bu devletlerle askeri ve diplomatik ilişkiler kurdular. Konargöçer bir hayat tarzı süren Kuman-Kıpçaklar, kış ve ilkbahar aylarında Tuna boylarına geliyorlardı. Yaz aylarında ise özellikle Karpat Dağları'nın güney eteklerinde konaklıyorlardı. Kuzey istikametinde ise Kuman-Kıpçaklar, Rus knezlikleriyle komşuydular. Bu yönde Sibiry'a'nın ormanlık bölgelerine kadar ilerlemişlerdi. Bu istikamette Kuman-Kıpçaklar, Özi ve Don nehirleri boylarına yerleşmişlerdi. Burada Rus knezlikleriyle çetin savaflara girdiler. Güney yönünde ise Karadeniz doğal sınır olup Kuman-Kıpçaklar, Azak ve Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara, Kırım Yarımadası'na, Kafkas Dağları'nın eteklerine ve Hazar Denizi'nin kuzey kıyılarına göç ettiler. Kuman-Kıpçaklar, Kafkaslarda Gürcü Krallığı'yla evlilik yoluyla akrabalık bağları kurdular. Kırım'a hâkim olan Kuman-Kıpçaklar, bu sayede kuzey ticaretinin önemli kentlerinin de kontrolleri altında tutup bu kentlerden haraç alıyorlardı. Kuman-Kıpçaklar, özellikle Kırım'ın kuzeybatı ve kuzeydoğu

⁴⁵ İstvan Vasary, *Eski İç Asya'nın Tarihi*, (Terc. İsmail Doğan), İstanbul 2007, s. 237.

⁴⁶ Sercan M. Ahincanov, *a.g.e.*, s. 232; Jaroslav Drobny, *a.g.m.*, s. 206.

* Kuman-Kıpçakların yaşadıkları topraklar.

⁴⁷ *Hudud al-alam...*, s. 219.

** Tuna Nehri üzerinde günümüzde Sırbistan ile Romanya arasında sınır hattının bir kısmını oluşturan tarihi boğaz.

bölgelerinde yaşamışlardı. Son olarak doğu istikametinde ise Hazar Denizi ile Aral Gölü arasında kalan bölgeye, Balkaş Gölü'nün kuzeyine ve İrtiş Nehri boylarına kadar yayıldılar. Kuman–Kıpçaklar bu bölgelerde Oğuz Yabgu, Harezmsahlar devletleriyle askeri ve diplomatik ilişkiler kurdular. Bu kadar geniş bir coğrafyada Kuman-Kıpçaklar genelde kışın güneyde; yazın ise ormanlık alanlarda, Karpatlar ile Uralların yamaçlarında ve İdil Nehri'nin kıyısındaki yaylalarda yaşıyorlardı⁴⁸. Deşt-i Kıpçak'ta Kuman–Kıpçaklar, Avrupa'nın en büyük üç nehirleri İdil, Tuna ve Özi'yi uzun yıllar kontrol altında tutup bu nehirlerin kenarlarında konargöçer hayat tarzlarını sürdürdüler. Kuman–Kıpçakların yayılmalarında ve bir yeri iskân etmelerinde nehirler, önemli faktör olmuştur.

1.3. Kuman-Kıpçak Konfederasyonu

İrtiş Nehri'nden Tuna boylarına kadar yayılan Kuman–Kıpçaklar, bu geniş coğrafyada merkezi güçlü bir devlet sisteminden ziyade göçebe yaşam tarzı temelli kabile birliği şeklinde örgütlendiler. Büyükbaş sürülerinin artması, bunun sonucunda sürüleri otlatmak için geniş otlaklara ihtiyaç duyulması ve bozkırda diğer halklara karşı üstünlük kurulmasının istenmesi gibi başlıca nedenlerle Kuman-Kıpçaklar, konfederasyon şeklinde teşkilatlandılar⁴⁹. Kuman-Kıpçak konfederasyonunun sınırları hiçbir zaman sabit kalmamıştır⁵⁰. Bunda Türkistan'dan gelen yoğun göçlerin ve Kuman-Kıpçakların sürekli hareket halinde olması etkili olmuştur. Kuman–Kıpçak kabile konfederasyonu, göçlerle gelen halklar ile Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda yaşayan kadim Türk ve Türk olmayan kavimleri bünyesinde barındırıyordu. Bu birliğin büyük çoğunluğunu Kuman–Kıpçak kabileleri oluşturmaktaydı. Diğer taraftan Burçoğlu, Başkurt, Uz, As, Peçenek gibi Kuman-Kıpçak kökenli olmayan halklar da bu birliğe bağlıydılar⁵¹. Yine Kafkaslar'ın eski halklarından olan Alanlar, Kuman–Kıpçak boy birliğinin hâkimiyetini uzun

⁴⁸ D. A. Rasovskiy, “Kumanlar, “Kuman Topraklarının” Sınırları”, (Terc. Mualla Uydu Yücel), *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 40, İstanbul 2004, s. 165-169; Laszlo Rasonyi, *Tarihte...*, s. 140.

⁴⁹ Sercan M. Ahincanov, *a.g.e.*, s. 209.

⁵⁰ Peter B. Golden, “*Güney Rusya...*”, s. 374, 375.

⁵¹ A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, İstanbul 1981, s. 163.

mücadeleler sonunda tanımışlardı⁵². 12. yüzyılın başından itibaren Kuman-Kıpçaklar, yayıldıkları Deşt-i Kıpçak sahasında huzuru ve istikrarı tesis ettiler. *Pax Cumanica*'yı* kabileler birliği şeklindeki yönetimleri sayesinde bu coğrafyada sağladılar. *Pax Cumanica*, Moğolların gelişine kadar sürdü⁵³. Birbiriyle kaynaşmış kabileler şeklinde yapılanan konfederasyonda Kuman-Kıpçaklar, kendilerine özgü yönetimlerini Deşt-i Kıpçak bozkırlarına uyguladılar.

Farklı etnik grupların karışımından oluşan Kuman-Kıpçak boy birliği, beş ana gruba ayrılmaktaydı:

- a. **Türkistan Grubu:** Anayurtta kalan Kuman-Kıpçak kabilelerinin oluşturduğu gruptu. Bu kabilelerin kışlıkları Tanrı Dağları, Aşağı Siri Derya (Seyhun); yazlıkları ise Batı Sibiry ve Ural Dağları'ydı.
- b. **İdil-Yayık Grubu:** İdil ve Yayık nehirleri arasında kalan bölgeye göç eden Kuman-Kıpçakların oluşturduğu gruptu. Kuman-Kıpçaklar, İdil ve Yayık kıyılarıyla bu nehirlerin aşağı tarafında kalan güney Urallara kadar olan bölgeye göç etmişlerdi.
- c. **Don-Donets (Donetsk, Doneç) Grubu:** İdil ve Dinyeper arasında kalan bölgeye göç eden Kuman-Kıpçakların oluşturduğu gruptu. Özi, İdil, Don ve Doneç kıyılarına yayılan bu grup, gruplar içinde Rus knezlikleriyle en çok ilişki kurandı. Saruhan, Atrak, Konçak, Yuri Konçakoviç gibi ünlü Kuman başbuğları bu grupta yer almaktaydı. Bu grubun kışlık yeri, Aşağı Don ve Azak sahiliydi. Yazlıkları ise Arel (Orel) ve Samar nehirleri arasındaki geniş bozkırlar ile orta Doneç bölgesiydi.
- d. **Lukamor (Lukomor) Grubu:** Lukamor, körfez denizinde yaşayan halklar anlamına gelmektedir. Karadeniz'in kuzey sahili ve Kırım Yarımadası'nın kuzeyi Lukamor grubunda yer alan Kuman-Kıpçakların yayıldıkları sahaydı.

⁵² Agustí Alemany, "Batı Avrasya Steplerinde Türk ve Alan Halkları Arasındaki Tarihi Bağlantılar", (Terc. Nurşen Özsoy), *TA*, Cilt: 2, Ankara 2002, s. 533.

* Kuman Barışı. Latince bir tabir olan *Pax Cumanica*, Kuman-Kıpçakların Batı Avrasya bozkırlarında kurdukları barışçıl ortamı, sağladıkları huzuru ifade etmek için kullanılmaktadır.

⁵³ Dimitri Korobeinikov, "A Broken Mirror: The Kıpçak World in the Thirteenth Century", *The Other Europe in the Middle Ages: Avars, Bulgars, Khazars and Cumans (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450)*, (Ed. Florin Curta), Cilt: 2, Leiden 2008, s. 402.

Bu grupta yaşayan Kuman–Kıpçaklar, ayrıca Özi Nehri'nin ağız kısmına ve sağ tarafına da göç etmişlerdi.

- e. **Tuna Grubu:** Bu grubun sınırları, Aşağı Tuna'dan Güney Karpatlar'a kadar uzanmaktaydı. Batıya en yakın olan gruptu⁵⁴.

Kendi içlerinde belli bir hiyerarşiye göre örgütlenen Kuman–Kıpçak boy birliğinde Altunopa, Arslanopa, Ayapa, Beret (Barat), Burçoğlu, İtoba, Kitanoba, Ölberli, Peçenek, Terteroba, Toksoba, Ulaşoğlu ve Urusoba konfederasyonu oluşturan belli başlı kabilelerdi⁵⁵. Bazı kabile isimlerinden de anlaşılacağı üzere, bu kabileler obaların bağımsız örgütlenmesinden meydana gelmişlerdi.

Erken Rus kroniklerinde, Kuman–Kıpçak kabileleri, doğu-batı istikametinde yabancı ve yabancı olmayan Kıpçaklar olarak ikiye ayrılmaktadır. Rusların doğrudan komşusu olan yabancı olmayan Kıpçaklar; Burçoğlu, Ulaşoğlu, İtoba ve Urusoba kabilelerinin oluşturduğu dörtlü kabile şeklinde iki ana gruba ayrılmışlardı⁵⁶. Yabancı olmayan Kıpçaklar, Aşağı ve Orta Özi Nehri merkezli olmak üzere iki gruba bölünmekteydiler. Burçoğlu ve Ulaşoğlu aşiretleri, nehrin sol yatağında; Urusoba ve İtoba aşiretleri ise nehrin sağ yatağında bulunmaktaydı⁵⁷. Yabancı olmayan Kıpçaklar, Ruslarla iyi ilişkiler kurdular. Güney ve doğu istikametinde ikiye ayrılan yabancı olmayan Kıpçaklarda, Kuman–Kıpçakların doğu kökenli bir kavim olmasından dolayı doğu kısmı daha ön plandaydı. Doğu kısmında yer alan Burçoğlu, yabancı olmayan Kıpçaklar arasında en önemli kabileydi. Güney kısmında ise Urusoba daha ön plana çıkan kabileydi⁵⁸. Adını ünlü Kuman reisi Urusoba'dan alan Urusoba, nispeten Ruslarla dostâne ilişkilere sahip olan aşiretti⁵⁹.

Rus kaynaklarında *Polovtskiy Dikiy* tabiriyle zikredilen yabancı Kıpçaklar ise onların doğusunda Don ve Doneç nehirleri boyunca yer almaktaydı. Yabancı

⁵⁴ Ahmet Gökbel, *a.g.e.*, s. 130, 131; Omeljan Pritsak, “*The Polovcians...*”, s. 365; D. A. Rasovskiy, *a.g.m.*, s. 173, 175, 182.

⁵⁵ Peter B. Golden, “Cumanica IV: The Tribes of Cuman – Qipcaqs”, *AEMA*, Cilt: 9, Wiesbaden 1997, s. 108, 109, 110, 113, 116, 118, 119, 120.

⁵⁶ Omeljan Pritsak, “Non-‘Wild’ Polovtsians”, *To Honor Roman Jakobson*, Cilt: 2, Paris 1967, s. 1623.

⁵⁷ Peter B. Golden, “The Polovci Dikii”, *Harvard Ukrainian Studies*, Ciltler: 3/4, Bölüm:1, Cambridge 1979-1980, s. 297-298.

⁵⁸ Omeljan Pritsak, “*The Polovcians...*”, s. 374-375.

⁵⁹ Peter B. Golden, “Cumanica III: Urusoba”, *Aspects of Altaic Civilization III*, (Ed. Denis Sinor), Bloomington 1990, s. 39.

Kıpçaklar, Ruslar arasındaki çekişmeden faydalandılar⁶⁰. İdil-Yayık bölgesi, yabancı Kıpçaklarla ilişkilendirilen Doğu Kıpçak arazisinin merkeziydi. Buradaki kabileler, Harezmşahlar Devleti'yle yakın ilişkiler kurdular⁶¹. Yabancı Kıpçaklar arasında, Kuman–Kıpçak kökenli olmayan kabileler, diğerlerine nazaran daha üst konumdaydı. Örneğin; Tatar menşeli Toksoba ve Moğol menşeli Ölberli kabileleri, yabancı Kıpçaklar olarak adlandırılan Doğu Kıpçak alt grubunun önemli bir parçasıydılar⁶². Ölberli kabilesi, 1152'den sonra İdil ile Özi nehirleri arasında Kıpçak bozkırının doğu kısmında kalan topraklara yerleşti⁶³. Toksoba kabilesi ise İdil Nehri'nin aşağı kısımlarında yer almaktaydı. Terteroba, yabancı Kıpçak kabileleri arasında en yüksek derecede olan aşiretti⁶⁴.

Ünlü Arap coğrafyacısı İdrisi, buldukları yönler göre ikiye ayrılan Kuman-Kıpçakları *Beyaz ve Siyah Kumaniya* olarak isimlendirmiştir. Beyaz Kumaniya, yabancı olmayan Kıpçaklar ve siyah Kumaniya, yabancı Kıpçaklar olarak ifade edilebilir⁶⁵.

Yabancı ve yabancı olmayan Kıpçaklar olarak ikiye ayrılan Kuman-Kıpçak kabileleri, bazen kendi aralarında rekabet ediyorlar; bazen de ortak düşmana karşı bir oluyorlardı. Örnek vermek gerekirse; Konçak önderliğindeki yabancı Kıpçaklarla, Kobyak liderliğindeki yabancı olmayan Kıpçaklar Ruslara karşı işbirliği yaptılar. Bu birleşmenin liderliğini de Konçak üstlendi⁶⁶.

1.4. Hazarlarla Münasebetler

7. yüzyılda güçlü bir devlet kuran Hazar Türkleri yaklaşık 300 yıl Doğu Avrupa siyasetine yön verdiler. Kuvvetli ordularıyla hâkim oldukları geniş sahada asayiş ve ulaşım güvenliğini temin ederek 7–9. yüzyıllar arasında Doğu Avrupa'da barış ve sükûneti sağladılar. Hazar Kağanlığı, kuvvetli teşkilatı, canlı ticari faaliyetleri, dini hoşgörü ve iktisadi refahla dönemin en önemli devletlerinden

⁶⁰ Peter B. Golden, “*The Polovci...*”, s. 297-298.

⁶¹ Peter B. Golden, “Cumanica II: Ölberli (Ölperli): The Fortunes and Misfortunes of an Inner Asian Nomadic Clan”, *AEMA*, Cilt: 6, Wiesbaden 1985, s. 12-13.

⁶² Peter B. Golden, “*Cumanica II...*”, s. 22.

⁶³ Dimitri Korobeinikov, *a.g.m.*, s. 405.

⁶⁴ Omeljan Pritsak, “*The Polovcians...*”, s. 375.

⁶⁵ Peter B. Golden, “*The Polovci...*”, s. 298.

⁶⁶ Peter B. Golden, “*The Polovci...*”, s. 308.

birisiydi ⁶⁷ . Yerleştikleri bölgenin verdiği stratejik konumla, Hazar Kağanlığı uluslararası ticarete önem verdi. Ticaretle devletin ekonomisi iyice güçlendi. Bu nedenlerle, Hazar Kağanlığı Doğu Avrupa’da kurulan en önemli Türk devletlerinden birisi oldu.

10. yüzyılda Ruslar ile komşu Türk boylarının saldırıları ve iç çekişmeler yüzünden Hazar devleti çöküş dönemine girdi⁶⁸. Asya ve Avrupa arasındaki ticaret yollarının sağladığı önemli gelirlerden mahrum kalan Hazarlar, bu durumdan önemli ölçüde etkilendi. Böylece Hazar Kağanlığı varlığını sürdürecektir başlıca dayanaklarından yoksun kaldı⁶⁹. 965 yılında Kiev knezi Svyatoslav, gerileme dönemine giren Hazarlara saldırdı. Amacı, tüm Hazar Kağanlığı’nı ele geçirmektir⁷⁰. Hazarların önemli kalesi olan Sarkel’i ele geçirip etrafı yakıp yıktı, yağmaladı⁷¹. Böylelikle Kiev knezi Svyatoslav, Hazarlara ölümcül darbeyi indirdi⁷². 965 yılı, Hazar devleti için tam bir dönüm noktasıydı. Bu tarihten itibaren Hazar devleti bir daha toparlanamadı ve bölgeye konargöçer Türk halklarının başlattığı yeni göç dalgaları karşısında iyice geriledi.

Hazar devletinin çöküş sürecini, doğudan gelen Türk boylarının yoğun baskısı hızlandırdı. Kuman–Kıpçak göç dalgası, Hazar devletinin çöküş dönemine denk gelmişti. Ruslarla mücadelede iyice yıpranan Hazarların bu yoğun göç dalgasıyla da Türkistan ve Harezm’le bağlantıları kesildi. Bu yüzden Hazarların ticari faaliyetleri tümüyle sekteye uğradı. Askeri ve ekonomik buhranlar sonucunda Hazarların bölgedeki varlıkları son buldu⁷³. Hazarlar, zamanla Kuman–Kıpçak boy birliğinin bir parçası oldular. Fakat bu geniş konfederasyonda dinlerini muhafaza ettiler⁷⁴.

Kuman–Kıpçaklar, Hazarlardan arta kalan yerleşik kültürü ekonomik nedenlerle sahiplendiler. Saksın ve Suğdak şehirleri, ticari bakımdan Kuman -

⁶⁷ İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 161, 165.

⁶⁸ Ahmet Gökbel, *a.g.e.*, s. 42.

⁶⁹ M. İ. Artamonov, *Hazar Tarihi: Türkler, Yahudiler, Ruslar*, (Terc. D. Ahsen Batur), İstanbul 2008, s. 582, 584.

⁷⁰ George Vernadsky - Michael Karpovich, *A History of Russia, Cilt: 2: Kievan Russia*, New Haven 1948, s. 44.

⁷¹ İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 171.

⁷² M. İ. Artamonov, *a.g.e.*, s. 547.

⁷³ Akdes Nimet Kurat, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...*, s. 43.

⁷⁴ M. İ. Artamonov, *a.g.e.*, s. 575.

Kıpçaklar için önemli merkezleri haline geldi. Çünkü Kuman-Kıpçaklar, bölgenin önemli ticari yollarını kontrolleri altında tutup gelip giden bütün kervanlardan vergi alıyorlardı⁷⁵.

1.5. Uzlarla Askeri ve Siyasi İlişkiler

Anavatanda Kıpçak-Oğuz münasebetleri hasmane başlayıp, devam etmişti. Özellikle iki boyun otlak arayışları, birbirleri arasında çatışmalara neden oluyordu. Diğer taraftan Kıpçakların batıya göç hareketlerini Oğuzlar engellemişti. Selçukluların da düşmanı olan Oğuzlara karşı Kıpçaklar, Selçuklularla ittifak yaptılar. Selçuklular tarafından yenilgiye uğratılıp zayıflayan Oğuz Yabgu Devleti, 1050'de Kıpçaklar tarafından ortadan kaldırıldı⁷⁶. Böylelikle Aral ve kuzey Hazar civarındaki parçalanmış Oğuz kabileleri, Kuman-Kıpçak konfederasyonuna katıldılar. Kuman-Kıpçak yoğun göç dalgasıyla Oğuzların başlattığı erken etnik bütünleşmenin tamamlanması durdu. Kıpçakların saldırısından kurtulmak için Oğuz boylarının önemli bir kısmı, Doğu Avrupa ve Anadolu'ya göç etmek zorunda kaldı⁷⁷. Kuman-Kıpçaklar tarafından takip edilen Uzlar, Özi ve Tuna arasında yer alan Peçeneklere saldırdılar. Oğuzların saldırısını bir süreliğine durdurmayı başaramayan Peçenekler, daha da batıya gidip Bizans ve Macar sınırlarına dayandılar⁷⁸.

Uzların batı istikametinde ilerleyişlerini takip eden Kuman-Kıpçaklar, onlarla beraber aynı yüzyılda Karadeniz'in kuzeyine göç ettiler⁷⁹. Uzların ve Kuman-Kıpçakların ilk kez 1054'te Rus kroniklerinde adları geçmektedir⁸⁰. Uzlar, Rus knezliklerinin doğu sınırında 11. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gözükmeye başladılar. Ruslar, Uzları *Torklar* diye adlandırıp Peçeneklerle akraba sayıyorlardı. Uzlar, Peçenekleri daha batıya sürüp onların boşalttıkları Dinyeper havzasına göç ettiler. Bu durum karşısında Rus knezlikleri, birleşip Uzlara saldırdılar. Rusların

⁷⁵ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi: Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, Ankara 1991, s. 291.

⁷⁶ S. G. Agacanov, *Oğuzlar*, (Terc. Ekber N. Necef, Ahmet Annaberdiyev), İstanbul 2013, s. 318.

⁷⁷ S. G. Agacanov, *a.g.e.*, s. 238-240.

⁷⁸ Sercan M. Ahincanov, *a.g.e.*, s. 191, 192.

⁷⁹ A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk...*, s. 159; Mualla Uydu Yücel, "*Kumanlar...*", s. 543.

⁸⁰ *Hudud al-Alam...*, s. 316.

saldırıları, salgın hastalıklar ve ağır kış koşulları gibi nedenlerle bazı Uz kabileleri, Balkanlara göç etmek zorunda kaldı⁸¹.

Anavatanda olduğu gibi Karadeniz'in kuzeyinde de Kıpçak–Uz mücadelesi devam etti. Uzlar, bu yeni bozkırlarda Kuman–Kıpçak konfederasyonunun bir parçası olmak yerine Rus knezliklerinin himayesine sığınmışlardı. Ruslar da Uzların mükemmel atlı asker olduklarını bildiklerinden Uz kabilelerini kabul edip hizmetlerine alarak onları güney sınır boylarına yerleştirdiler ve onlardan sınır muhafız güçleri olarak faydalandılar. Bu sayede Ruslar, iki bozkır Türk kavminin çatışmasını askeri ve stratejik açıdan en iyi derecede değerlendirdiler. Hatta Uz kabilelerinin savaş sırasında sığınmaları için *Torçesk*, *Torçin*, *Torkin*, *Torkskoye*, *Torkçitsı* gibi yerleşim birimleri kurdular. Bu yolla Ruslar, Kuman–Kıpçak saldırılarına karşı güney sınırlarını Uzlarla güvence altına almaya çalışmışlardı. Kuman–Kıpçak saldırılarına karşı yoğun sığınma talebiyle beraber; Uzlar dönem itibarıyla Ruslar tarafından yerleştirilen ve askeri görevlere alınan en kalabalık konargöçer Türk boyu oldu. Bu yüzden, Kıpçak–Rus savaşlarının ardında yatan temel nedenlerden birisi de Uz göçmenleriydi. Özi çevresindeki Uzlar, Rus knezliklerinin güney sınırlarını Kuman–Kıpçak akınlarına karşı savundular. Bu saldırılarda Kiev'in güneyinde yer alan Torçesk kenti, kilit rol oynamaktaydı. Çünkü bu kent, Kuman–Kıpçakların yağma saldırılarının önünü kesmişti. 1093 yılında Kuman–Kıpçaklar, Kiev Knezliği'ndeki iç karışıklıklardan faydalanarak kapsamlı bir saldırıya geçip Torçesk kentini kuşattılar. Rus knezlikleri birleşip alaylar göndererek kuşatma altındaki Uzlara yardıma geldiler. Kuman–Kıpçaklar, bu gelişme üzerine kuşatmayı kaldırıp Ruslara karşılık verdiler. Birleşik Rus ordusu ve Kuman – Kıpçaklar arasında şiddetli bir savaş meydana geldi. Düzensiz Rus birlikleri ağır bir yenilgiye uğradı. Savaşın ertesinde Kuman–Kıpçaklar, Torçesk'i tekrar kuşattılar. Uzlar kenti canla başla savunmalarına rağmen; 9 hafta süren kuşatma yüzünden

⁸¹ Kossanyi Bela, "XI-XII.nci Asırlarda Uz'lar ve Koman'ların Tarihine Dair", (Terc. Hamit Koşay), *TTK Belleten Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı: 29, Ankara 1944, s. 120, 121.

kentte açlık baş gösterince şehir düştü. Kuman–Kıpçaklar, buradaki Uzları alıp bozkırlara götürdüler⁸².

Başından beri çatışmalı bir şekilde gelişip devam eden Kıpçak–Oğuz münasebetleri, Karadeniz’in kuzeyindeki topraklarda doruk noktasına ulaştı. Anavatandan gelen göçlerle daha da güçlenen Kuman–Kıpçaklar karşısında Uzlar yenilgiye uğradılar. Bazı Uz kabileleri Kuman-Kıpçakların yönetimlerine tabi olurken, bir kısmı da son çare olarak kuzeye gidip Ruslara sığındılar. Ruslar, Uzlardan en iyi şekilde yararlanmak için onları sınır boylarına yerleştirdiler. Bu şekilde Ruslar, *Türk’ü Türk’e kırdırma politikası* güderek Kuman–Kıpçak saldırılarına karşı kendilerini korumaya çalıştılar. Diğer taraftan Rus knezlikleri, Kuman–Kıpçak akınlarında Uzlara yardım göndermekteydiler. Kuman-Kıpçaklar, birleşik Rus ve Uz kuvvetlerine karşı mücadele ettiler. Diğer alt başlıkta da sıklıkla değinileceği gibi Rus–Kıpçak savaşlarının önemli nedenlerinden birisi de Uzların bölgede izledikleri politika olmuştur.

1.6. Ruslarla Münasebetler

Ruslar, tarihin erken devirlerinden itibaren Avrasya bozkırlarına yayılan Hint-Avrupa halklarına mensup Slav kökenli bir millettir. Ruslar, Slavların doğu kolunu oluşturmaktadır⁸³.

9. yüzyılın ikinci yarısında İskandinav kökenli Varegler, dağınık Slav boylarını birleştirip Hazarlar tarafından Kiev’de kurulan siyasi yapıyı oluşturdular. Rurik adlı Varg-Rus beyi, 862’de Kiev’e gelerek Hazarlara bağlı olarak siyasi faaliyetlere başladı. 882’de Rurik’ten sonra başa geçen Oleg, Kiev şehrini ele geçirdi. Böylece Rusların ilk devleti olan Kiev Knezliği kuruldu. Devlet kurulurken doğrudan Hazarların etkisinde kaldı⁸⁴. Bundan dolayı ilk Rus devletinin kuruluş ve gelişme aşamasında Hazarların etkisi olduğu kesindir.

Kiev Knezliği’nin ilk dönemlerinde komşu güçlü Hazarların ve Türk halklarının askeri ve siyasi yapılarının tesiri bariz görülmektedir. Örneğin, Kiev

⁸² Mualla Uydu Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, Ankara 2007, s. 298 – 300; Akdes Nimet Kurat, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...*, s. 67; S. G. Agacanov, *a.g.e.*, s. 236, 237; Kossanyi Bela, *a.g.m.*, s. 125.

⁸³ George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, (Terc. Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak), İstanbul 2011, s. 19.

⁸⁴ Mualla Uydu Yücel, *a.g.e.*, s. 29.

Rusyası'nda ilk yöneticiler, Hazar Hakanlığı'nın hâkimiyetinde kuruldukları için kağan unvanını kullanıyorlardı. Ayrıca knezliğin hanedanlık organizasyonu, Türk komşularının modeline benziyordu⁸⁵.

10. yüzyılın sonlarına doğru Ruslar, pagan kültürünü bırakıp Ortodoks Hıristiyan olmaya başladılar. Rus tarihinin dönüm noktalarından birisi olan Ortodoks Hıristiyanlığın kabulü, knez Vladimir zamanında gerçekleşti. Rusların Hıristiyan olmasında Bizans İmparatorluğu'nun etkisi vardı. Bizans'la kurulan siyasi ilişkiler, Rusların Hıristiyan olmasında doğrudan tesiri oldu. Vladimir'in Hıristiyanlığı resmi din olarak kabulüyle Rus tarihinde yeni bir döneme girildi. Hıristiyanlık, Rus devletinin, kültürünün gelişimde ve şekillenmesinde çok önemli etkileri oldu⁸⁶. Ruslar, Ortodoksluğu seçerek Doğu Hıristiyanlığının bir parçası haline geldiler.

Özellikle siyasi ve ekonomik örgütlenmede komşu devletleri örnek alan Kiev Rusyası, knez Svyatoslav zamanında yayılma ve genişleme dönemine girdi. Hayatı çetin savaşlarla geçen Svyatoslav erken Rus tarihinin en önemli şahsiyetlerinden birisiydi. Svyatoslav, 965'te Hazarlara saldırdı ve en önemli şehirlerini ele geçirdi. 967'de de Bulgarlar üzerine yaptığı seferde büyük başarı sağladı⁸⁷. Diğer taraftan devlet, doğudan belirli aralıklarla kavimler kapısını aşıp gelen konargöçer Türk boylarıyla da amansız bir mücadeleye girmişti. Bilhassa Peçenekler, Uzlar ve son olarak Kuman-Kıpçak Türkleriyle Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırların hâkimiyeti için Ruslar, ardı arkası kesilmeyen savaşlar yaptılar.

Erken dönem Kiev Knezliği'nin ekonomisi, askeri ve ticari özelliğe sahip Dinyeper suyollarına bağlıydı. Bu dönemde Ruslar kendi zanaatını, ticaretini ve ziraatını geliştirmişlerdi⁸⁸.

Kiev Knezliği'nin yanı sıra *Volin*, *Galiç*, *Çernigov*, *Smolensk*, *Murom*, *Vışgorod*, *Pereyaslavl*, *Novgorod-Seversk*, *Lutsk*, *Turov*, *Tmutarakan*, *Polotsk*, *Peremişl* gibi farklı kentlerde ve bölgelerde knezlikler kurulmuştu. Fakat Kiev Knezliği, knezlikler içinde en büyüğü ve önemli olanıydı. Rus knezlikleri için Kiev'i

⁸⁵ Janet Martin, "First East Slavic State", *A Companion to Russian History*, (Ed. Abbott Gleason), Oxford 2009, s. 34.

⁸⁶ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara 2010, s. 29 - 31.

⁸⁷ George Vernadsky, *Rusya...*, s. 52, 53.

⁸⁸ George Vernadsky, *Rusya...*, s. 51, 66.

ele geçirip yönetme, aralarındaki savaşların en önemli gayesiydi. Çünkü Rusya’da Kiev siyasi ve manevi üstünlüğün merkezi konumundaydı⁸⁹. Erken dönem Rus siyasi tarihine bakıldığında, yukarıda anlatılan siyasal sistemde görüldüğü gibi, tüm Rusya’yı kapsayan merkezi bir otorite bulunmamaktaydı. Diğer bir ifadeyle, bu dönemde Ruslar arasında siyasi birlikten söz etmek imkânsızdı. Ruslar, feodal knezlikler şeklinde örgütlendiler. Fakat knezlikler, bazen ortak düşman Türklere karşı bir olup saldırıya geçiyorlardı. Diğer taraftan bazı knezlikler de Türklerle askeri ittifaklar kurup onları kendi aralarındaki mücadelelere katıyorlardı. Böylelikle siyasal çıkarları uğruna düşmanlarıyla işbirliği yapmaktaydılar.

Bu dönemde Rus knezliklerinin siyasi örgütlenme şekli; monarşik, aristokratik ve demokratik kurumların birleşimiydi. Monarşik ögeyi prensler; aristokratik yapıyı knezin *drujinalarından** oluşan konsül ve demokratik sistemi ise *veçe* denilen kent meclisi oluşturuyordu. Bu üç güç unsuru bölgeden bölgeye farklılıklar arz etmekle beraber, tüm Rus knezliklerinde görülmekteydi. Veçe, Novgorod-Seversk Knezliği’nde oldukça etkindi. Aristokratik yapı ise Güney Rusya’da Galiç ve Volın knezliklerinde güçlüydü⁹⁰.

1.6.1. İlk Dönem Kuman–Rus İlişkileri

Kuman–Kıpçaklar, Karadeniz’in kuzeyinde başta askeri ve siyasi alanlarda olmak üzere en fazla Ruslarla ilişki kurdular. Bu nedenle erken dönem Rus kroniklerinde Kumanlardan oldukça fazla bahsedilmiştir. Rus knezlerinin Kumanlarla ilişkileri, daha önceki konargöçer Türk boylarıyla olan münasebetlerine benzemektedir. Fakat Kuman akınları diğerlerine nazaran daha yıkıcıydı. Knezler, onları düşman olarak kabul edip onlara karşı kendilerini sürekli koruma ihtiyacı hissediyorlardı⁹¹.

⁸⁹ Martin Dimnik, “The Rus Principalities (1125 – 1246)”, *The Cambridge History of Russia: From Early Rus’ to 1689*, Cilt: 1, (Ed. Maureen Pierre), Cambridge 2006, s. 125.

* Rus knezlerinin silah arkadaşlarının oluşturduğu yüksek rütbeli topluluk.

⁹⁰ George Vernadsky, *Rusya...*, s. 69 - 71.

⁹¹ Michael Hrushevsky, *A History of Ukraine*, New Haven 1941, s. 83; Marta Font, “Old-Russian Principalities, and Their Nomadic Neighbours: Stereotypes of Chronicles and Diplomatic Practice of the Princes”, *AOASH*, Cilt: 58, No: 3, Budapeşte 2005, s. 269 – 270.

İlk dönemki ilişkilerde Güney Rusya'nın en zengin şehirleri Kiev, Pereyaslavl ve Çernigov, Kumanlarla komşu olduklarından dolayı sürekli bu konargöçer Türk boyunun saldırılarına maruz kalmışlardı⁹². Kuman–Kıpçakların Rus topraklarına ve Azak Denizi ile Karadeniz bölgelerinde yolculuk yapan Rus kervanlarına yaptıkları akınların temel amaçları; yağmacılık yapma, esir ve ganimet (başlıca para, kıymetli eşya, davar) toplamaydı⁹³. Düzenli saldırılara rağmen Kumanların tümüyle Rus topraklarını hâkimiyet altına alma gibi planları yoktu⁹⁴. Diğer bir ifadeyle, Kumanlar Ruslara karşı yıkıcı akınlar düzenlediler; ama bu toplum üzerinde egemenlik kurma gibi amaçları, asıl hedefleri arasında değildi⁹⁵. Genel olarak yağmacılık, esir toplamak ve bölgede varlıklarını hissettirmek için Rus topraklarına akınlar yapıyorlardı.

Kuman–Kıpçaklar, Türkistan'a özgü savaş taktikleriyle Ruslarla savaşmışlardır. Öküzlerin çektiği arabalar, kağnılarla Rus süvarilerine karşı mücadele etmişlerdir. Hafif süvari Kuman-Kıpçak atlısı, zırhlı Rus süvarilerine karşı akıllıca saldırılarda bulunmuştur⁹⁶. Fakat Kuman–Kıpçakların karşılarında 11. yüzyıl Doğu Avrupa bozkırlarının önemli savaşçıları knezlik družinaları vardı⁹⁷.

Ekonomik, siyasi ve diplomatik nedenlerden dolayı erken dönem Kuman-Rus ilişkileri büyük savaflara dönüşmüştür.

Bozkırda farklı ekonomik çıkarlar, Kuman–Rus mücadelelerinin en önemli sebeplerinden birisiydi. Çiftçi Ruslar, bozkırı ekilebilir alanlar haline getirmek için uğraşırken; göçebe Kumanlar ise hayvanlarını otlatmak uğruna bu alanların meralaştırmaya çabalıyorlardı. Tarımla uğraşan Ruslarla, hayvancılıkla geçimlerini

⁹² A. Bruce Boswell, "The Kipchak Turks", *The Slavonic and East European Review*, Cilt: 6, No:16, 1927, s. 71 – 72.

⁹³ Hüseyin Namık Orkun, *Türk...*, s. 204; Akdes Nimet Kurat, "Doğu Avrupa Türk Kavim ve Devletleri", *Türk Dünyası El Kitabı*, Cilt:1 (Coğrafya-Tarih), Ankara 1992, s. 182; Mustafa Safran, *a.g.m.*, s. 787; Martin Dimnik, *a.g.m.*, s. 108.

⁹⁴ A. Bruce Boswell, *a.g.m.*, s. 72.

⁹⁵ Mark J. Janslewitz, *Nomad-Sedentary Politics in Medieval Russia: The Nomads in Russian History, Late Eleventh through Early Thirteenth Centuries*, 2003, s. 7.

⁹⁶ L. N. Gumilev, *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları*, Cilt: 2, (Terc. D. Ahsen Batur), İstanbul 2003, s. 131.

⁹⁷ L. N. Gumilev, *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları*, Cilt: 1, (Terc. D. Ahsen Batur), İstanbul 2006, s. 365.

sağlayan Kumanların iktisadi çıkarları çatıştığından dolayı bozkırda sıklıkla birbirleriyle mücadele ediyorlardı⁹⁸.

Rusların bölgede bulunan diğer konargöçer Türk boylarıyla yaptıkları siyasi ittifaklar, kanlı Kuman–Rus çatışmalarına neden oluyordu. Kuman-Kıpçakların Karadeniz’in kuzeyine gelişleriyle beraber burada bulunan Uzlar, Peçenekler ve Berendiler gibi Türk zümreleri Kiev Knezliği’nin hizmetlerine girmişlerdi. Bu boylar, knezliğin süvari kıtalarını teşkil edip sınır muhafızlığını yapıyorlardı. Birçoğu Dinyeper’in sol yakasındaki Kumanlarla sınır olan bölgeye yerleşmişlerdi. Bu Türk zümrelerinin Ruslar tarafından himaye edilip kollanması, Kumanları rahatsız ediyordu. Bu yüzden, Kuman–Rus mücadelesinin altında yatan nedenlerden birisi de bölgede bulunan Türk boylarının Ruslar tarafından askeri amaçlı kullanılması olmuştur⁹⁹. İleride de değinileceği gibi bozkır Türk halklarının Rusların yanında yer almaları bölgenin istikrarını sekteye uğratan sebeplerden birisidir. Uzlarla işbirliği yapan Kiev Knezliği’ne karşı Kumanlar da Çernigov, Galiçya ve Suzdal knezlikleriyle ittifak yapmışlardır¹⁰⁰. En çok da Çernigov Knezliği, Kumanlarla yakın ilişkiler kurmuştur¹⁰¹.

Diplomatik açıdan Ruslara gönderilen Kuman elçilerinin öldürülmesi ve tahta çıkan knezden âdet olduğu üzere hediyeler istenmesi fakat bu talebin reddedilmesi, iki halk arasında savaşırlara sebep oluyordu. Diğer taraftan Kumanlar ise, ihanet ve misafir öldürmeyi bilmeyen bir bozkır Türk halkıydı¹⁰². Kumanlar, elçilerinin öldürülmesini ve isteklerinin kabul edilmemesini savaş nedeni sayıp Ruslar üzerine akınlar düzenlerlerdi.

Ruslar, ani Kuman saldırılarına karşı ana yollara, nehir geçitlerine kaleler inşa ettiler. Orman kuşağının bittiği ve bozkırın başladığı sınır boyunca tahkim edilmiş noktalar, müstahkem şehirler, kilometrelerce uzanan hendekler ve toprak tabyalar yaptılar. Üstelik Ruslar; Peçenekler, Uzlar, Berendiler ve diğer küçük zümrelerin birleşimi olan Kara-Kalpakkılları sınır boylarına yerleştirdiler. Bu boyların

⁹⁸ Roman K. Kovalev, “Polovtsy”, *Encyclopedia of Russian History*, (Ed. James R. Millar), New York 2004, s. 1202.

⁹⁹ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi...*, s. 39.

¹⁰⁰ L. N. Gumilev, *Eski Ruslar...*, Cilt: 2, s. 131.

¹⁰¹ Akdes Nimet Kurat, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...*, s. 79.

¹⁰² L. N. Gumilev, *Eski Ruslar...*, Cilt: 1, s. 375.

hepsi, Kuman baskısından Ruslara sığınmışlardı. Ruslar da bu boyları bozkırlar ile kendi toprakları arasında bir tür duvar olarak kullanıyorlardı. Üstelik Ruslar ormanla bozkır arasına surlar, kaleler inşa edip tampon bölgeler oluşturdular. Bu noktaların güvenliğini de Türk halkları vasıtasıyla sağlamaya çalıştılar. Bu yolla Kuman saldırılarını durdurmaya hedefliyorlardı. Alınan bu askeri tedbirler, Kuman akınlarını yavaşlatmış ama tümüyle durduramamıştır¹⁰³.

Hem Ruslar, hem de Kumanlar birbirlerine karşı saldırılarda müstahkem yerleri ele geçirmek için *oblejanie* taktiğini uyguladılar. Pasif kuşatma, abluka olarak adlandırılan bu kuşatmada; kuşatılan yer açlık ve susuzluğa mahkûm edilip, buranın dış dünyayla bağlantısının kesilmesi amaçlanmaktaydı. Bu sayede etrafı sarılmış yerin düşmesi planlanıyordu¹⁰⁴.

Kuzeyde orman kuşağında yer alan Ruslar ile güneyde bozkır kuşağında yer alan Kumanlar, aralarında amansız bir mücadeleye girmişlerdir. Orman kültürü temelli yerleşik toplumla konargöçer bozkır kültürü arasındaki çatışmalarda her iki taraf da tümüyle birbirlerine kalıcı üstünlük sağlayamamışlardır. Ruslar açısından güney bozkır kuşağı hemen hemen tümüyle kaybedilmiş olup, Rusların güney denizleriyle bağı koparılmıştır¹⁰⁵.

Kuman başbuğlarının, sürekli hareket halinde olmaları Kuman-Rus ilişkilerini karmaşık ve yoğun bir hale getiriyordu. Kısa süreli akınlarla sonuçlanan mücadeleler olduğu gibi bazen uzun ve geniş kapsamlı çatışmalar da yaşanıyordu. İlişkiler genelde çatışmalı olsa da iki halk arasında dostâne münasebetlerin kurulduğu anlar da oluyordu. Örneğin Rus knezlerinin Kuman kızlarıyla evlenmeleri kısa süreliğine de olsa Güney Rusya'da barış ortamı sağlamaktaydı. Bu yüzden evlilik yoluyla ittifakların kurulması, ilişkileri farklı bir boyuta taşıyordu. Yine Kuman başbuğlarının Rus knezlerinin aralarındaki mücadeleye doğrudan karışmak zorunda kaldıkları zamanlarda yaşanmaktaydı¹⁰⁶. Ayrıca Kumanlar, ücretli ve yardımcı kuvvet olarak Rus ordularında ara sıra savaşıyorlardı¹⁰⁷.

¹⁰³ Konstantin S. Nossov, *Medieval Russian Fortresses, AD 862-1480*, Oxford 2007, s. 16; Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi...*, s. 39 - 40.

¹⁰⁴ Konstantin S. Nossov, *a.g.e.*, s. 46.

¹⁰⁵ George Vernadsky, *Rusya...*, s. 32, 33, 56.

¹⁰⁶ Peter B. Golden, "*Güney Rusya...*", s. 377.

¹⁰⁷ Akdes Nimet Kurat, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...*, s. 75.

Kuman–Kıpçaklar, tarihte en fazla Ruslarla münasebet kurduklarından ilk Rus yıllıkları bu boy hakkında önemli bilgiler vermektedir. Erken dönem Rus kronikleri, rahipler tarafından yazıldığından dolayı; olaylar, dini açıdan yorumlanmış ve taraflı bir şekilde kayda alınmıştır. Rus yıllıkları tarafından *lanetli Polovets, yabani bozkırın yerlileri* gibi olumsuz ifadelerle tasvir edilmelerine rağmen, Kumanlar hiçbir zaman Ruslara karşı ölümcül bir tehlike oluşturmamışlar¹⁰⁸. Yıllıklar, özellikle Kuman–Kıpçakların askeri yönlerine vurgu yapıp Kuman başbuğlarının Rus topraklarına yaptıkları akınları anlatmaktadır. Aepa (Ayepa), Başkırt (Başkord / Başkurd), Bonyak (Bonyakoviç), İtlar, Itogly (İtoglı), Kamos, Kitanopa (Kitan/Kotyan), Kolotan (Kolotanoviç), Konçak Otrakoviç, Kotyak (Köten / Kotyan Sutoyeviç), Osoluk (Oseluk/Solak), Şarukan (Saruhan), Urusoba ilk Rus yıllıklarında isimleri sıklıkla geçen ünlü Kuman başbuğlarıdır¹⁰⁹.

Kuman–Kıpçakların Rus yıllıklarında adları ilk kez 1054'te *Polovets* olarak zikredilmeye başlanmıştır¹¹⁰. Yıllıklar, Kuman başbuğu Boluş ile Pereyaslavl knezi Vsevolod'un barış yaptığını nakletmektedir¹¹¹. Görüldüğü gibi ilk karşılaşma dostâne olmuştur. Pereyaslavl Knezliği'nin, knezlikler içinde bozkıra en yakın olanı olduğu için Kuman–Kıpçaklar ilk buraya gelmişlerdir.

1061 yılında ilk kez Kumanlarla Ruslar savaşmışlardır. Bu durum yıllıklarda şu şekilde anlatılmaktadır: “*Polovetsler ilk defa Rus topraklarına gelerek savaştılar. Vsevolod onları karşılamak üzere Şubat'ın 2'sinde çıktı. Onlar savaşta Vsevolod'ı yenerek geri döndüler. Bu bize pis (murdar) ve dinsiz (Allahsız) düşmanların ilk kötülükleriydi. Onların başbuğlarının adı İskal idi*”¹¹².

Kumanlar, Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda kurdukları gevşek yapıdaki konfederasyonun sınırlarını genişletmeye başlamışlardı. Fakat bu durum Peçenek, Uz gibi diğer Türk boylarını rahatsız ediyordu. Peçenek ve Uzlar,

¹⁰⁸ *The Chronicle Of Novgorod: 1016-1471*, (Terc. Robert Michell, Nevill Forbes), Cilt: 25, Londra 1914, s. 80, 157; Peter B. Golden, “Nomads in the Sedentary World: The Case of Pre-Chinggisid Rus' and Georgia”, *Nomads in the Sedentary World*, (Ed. Anatoly M. Khazanov, Andre Wink) Padstow 2001, s. 41.

¹⁰⁹ Mualla Uydu Yücel, “İlk Rus Yıllıklarında Geçen Türk Kavimlerine Ait Şahıs İsimleri”, *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 39, İstanbul 2004, s. 183, 186, 188, 193 – 197, 201, 205, 210.

¹¹⁰ Bazı Rus yıllıklarında ilk Kuman-Rus karşılaşması, 1055 yılında anlatılmaktadır. Mualla Uydu Yücel, *a.g.e.*, s. 292 – 293.

¹¹¹ Mualla Uydu Yücel, *a.g.e.*, s. 292 – 293.

¹¹² Mualla Uydu Yücel, *a.g.e.*, s. 293.

Kumanların hâkimiyet sahasına girip köle olmaksızın, Ruslara sığınmayı yeğlediler. Kendilerinden kaçan Uz ve Peçenek gruplarını hizmetlerine almaları nedeniyle, Kumanlar, Ruslara savaş açtılar. 1068'de Kumanlar büyük bir orduyla sefere çıkarak güneydoğundan Rus topraklarına girdiler. Kiev'e yakın Alta Irmağı civarındaki bozkıra stratejik geçiş noktasında meydana gelen *Alta Irmağı Savaşı*'nda Kumanlar, birleşik Rus kuvvetlerini ağır bir yenilgiye uğrattılar. Savaşın sonucunda Rus knezleri kaçtı. Kiev'de karışıklıklar çıktı ve Kiev knezi İzyaslav, Lehistan krallığına iltica etmek zorunda kaldı. Kumanlar, Özi'nin sağ tarafına geçip tüm bölgeyi yağmaladılar. Çernigov Knezliği'ne kadar sokuldular. Yıllıklarda Kuman zaferi, Tanrının Ruslara karşı öfkesinin bir sonucu olarak ifade edilmekteydi¹¹³. Alta Irmağı Savaşı, Kumanların Rusları ağır yenilgiye uğrattığı ilk savaştır. Bu savaşla Rus knezleri, diğer konargöçer Türk boylarından daha zorlu ve güçlü bir boyun varlığını kabul etmişlerdir.

Ruslara karşı üst üste zaferler kazanan Kumanlar, bu sayede bölgedeki varlıklarını sağlamlaştırdılar. Kumanlar, Rus knezleri arasındaki taht kavgaları ve iç savaştan faydalanıp hâkimiyet alanlarını daha da genişlettiler¹¹⁴. Knezler arasındaki iç mücadelelerinin altında yatan en önemli neden, veçe olarak adlandırılan halk konsülünün aldığı kararlardı¹¹⁵. Kumanlar, ardı arkası kesilmeyen akınlarla hızlı bir şekilde Rusların müstahkem hatlarına girebiliyorlardı. Bu akınların sonuçları kapsamlı ve derindi. Kuman saldırılarından bıkan Kiev halkı knezlerden at ve silah isteyerek kendilerini korumaya çalışıyorlardı¹¹⁶.

1079 yılında Kiev büyük knezi Vsevolod Yaroslaviç, bozkır sınırında Kumanlarla barış yaptı. Bu durum döneminin en önemli gelişmelerinden birisidir. Çünkü bu barış hemen hemen köle ticaretini ortadan kaldırmıştır. Artık köleler sadece savaşlarda elde ediliyordu. Ele geçirilen savaş esirleri tacirlere satılıyordu. Bu tacirler ne Rus, ne de Kuman olabilirdi. Güçlerinin doruklarında olan Kumanlar ise

¹¹³ Simon Franklin – Jonathan Shepard, *The Emergence of Rus 750 – 1200*, Harlow 1996, s. 252; İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 182; Akdes Nimet Kurat, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...*, s. 77; Mualla Uydu Yücel, *a.g.e.*, s. 293; Michael Hrushevsky, *a.g.e.*, s. 82.

¹¹⁴ Laszlo Rasonyi, *Tuna Köprüleri*, (Terc. Hicran Akın), Ankara 1984, s. 87, 90.

¹¹⁵ George Vernadsky, *Rusya...*, s. 63.

¹¹⁶ Janet Martin, *Medieval Russia, 980-1584*, Cambridge 2007, s. 55.

bu barıştan dolayı savaşmaya bahane bulamıyorlardı. Diğer taraftan, Kievli tacirler (köle tacirleri) tek geçim kaynakları bu olduğu için savaş taraftarıydılar¹¹⁷.

1080'lerde üst üste başarılı seferlerle Kuman–Kıpçaklar, Doğu Avrupa-Batı Sibiry bozkır bölgelerinin tamamını ellerinde tutuyorlardı¹¹⁸. 1090 – 1110 yılları arası Kumanların en güçlü oldukları devirdi. Bu dönemde Benek (Bonyak), Tugorhan (Tugorkan), Sarihan (Şaruhan) ve Altınoba (Altunopa) gibi Kumanların başında güçlü ve kabiliyetli başbuğlar vardı. Kuman–Kıpçaklar, Rus topraklarında çok daha geniş bir sahaya akınlar yapmaya başlamışlardı¹¹⁹.

Rus knezlerinin Uzları himaye etmeleri ve onlar için Torçesk Şehri'ni kurmaları Kumanlar arasında hoşnutsuzluğa neden oldu. Kumanlar da Rusların bu faaliyetlerine karşı saldırıya geçmek için neden arıyorlardı. 1093 yılında knez Vsevolod'un ölümü üzerine Kiev tahtına Svyatopolk oturdu. Haberi duyan Kumanlar, yeni kneze elçiler göndererek barış yapılmasını talep ettiler ve knezden tahta çıkışının onuruna hediyeler takdim etmesini istediler. Fakat knez hediyeler takdim etmediği gibi Kuman elçilerini de tutuklattırdı. Kiev tahtına yeni çıkan knezin âdet olduğu üzere Kumanlara hediye vermemesi, Kumanların geniş kapsamlı saldırısına neden oldu. Kumanlar, kalabalık bir orduyla sefere çıkıp Torçesk Şehri'ni kuşattılar. Bu durum karşısında knez, Kuman elçilerini serbest bırakıp barış teklif etti ama Kumanlar savaş için geldiklerinden barış yapmayı reddettiler. Bu durum karşısında Rus knezleri Kuman saldırısına karşı birlik oldular. Savaşta Kumanlar, birleşik Rus ve Uz kuvvetlerini ağır bir yenilgiye uğrattılar. Kiev knezi Svyatopolk, savaş meydanından kaçtı. Daha sonra Kumanlar, Torçesk şehrini kuşattılar. Bunun üzerine Uzlar da onlara mukavemet gösterdiler, aralarında şiddetli çarpışmalar oldu. Ruslar, Uzların yardımına gelmelerine rağmen Kumanlar tarafından geri püskürtüldüler. Kumanlar, şehrin düşmesi için oblejanie taktiğini uygulayarak şehre giden suyu kestiler. Bu nedenle, şehirdeki insanlar açlıktan ve susuzluktan yorgun, halsiz düştü. Kumanlar, 9 haftalık kuşatmadan sonra Torçesk Şehri'ni ele geçirdiler. Kaçak Uzları

¹¹⁷ L. N. Gumilev, *Eski Ruslar...*, Cilt: 1, s. 369, 370, 377.

¹¹⁸ İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 182.

¹¹⁹ Akdes Nimet Kurat, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...*, s. 78 - 79.

esir alıp beraberlerinde bozkıra götürdüler. Kenti de ateşe verdiler¹²⁰. 1093 Kuman zaferiyle Ruslar, birleşmelerine ve diğer Türk boylarının desteklerine rağmen Kuman saldırılarıyla başa çıkamayacaklarını anladılar. Onlarla dostluk ilişkileri kurmanın yollarını aradılar. Özellikle Preyaslavl ve Kiev knezleri çıkarları gereği Kumanlarla iyi ilişkiler kurmak zorunda kaldılar¹²¹.

Kuman kabile grupları arasındaki güçlü koalisyon ve sıkı birliktelik, Kumanların Ruslar karşısında başarılı olmalarının altında yatan en önemli nedenlerden birisidir¹²². Başka bir ifadeyle, Ruslara karşı akınlarda Kumanlar koordineli bir şekilde topluca harekete geçiyorlardı.

1094 yılında Kuman–Kıpçaklar ile Ruslar arasında barış yapıldı ve barışa göre başbuğ Tugorhan’ın kızı, Kiev knezi Svyatopolk’la evlendi¹²³. Böylelikle barış, akrabalık bağıyla kalıcı hale getirilmek istenmiştir. Kuman-Rus münasebetleri evlilikler yoluyla barışçıl bir şekilde ilerletilmek istenilmesine rağmen, genelde iki etnik grup arasında çatışmalar devam etmiştir¹²⁴.

1096 yılında Kiev’e gönderilen Kuman–Kıpçak elçilerinin öldürülmeleri savaşa neden oldu. Bunun üzerine Kuman başbuğları Tugorkan, Bonyak ve Küre saldırıya geçti. Bonyak, Kiev’in yakınındaki knezlik sarayı Berestov’u; Küre ise Pereyaslavl yakınındaki Uste şehrini yakıp yıktı. Daha sonra Ruslar karşı saldırıya geçtiler. Kuman–Kıpçakları yenilgiye uğrattılar. Bu savaşta başta başbuğ Tugorhan olmak üzere bazı Kuman–Kıpçak başbuğu ile pek çok Kuman–Kıpçak askeri öldürüldü¹²⁵.

Kumanlar, 11. yüzyılın sonunda batı Rus bozkırlarını kontrol altına aldıktan sonra; Ruslar için önemli bir müttefik ve ücretli asker kaynağı oldular. Başarılı bir şekilde Rus devlet sistemine dâhil olarak kendilerini Peçenek ve Uzların akıbetinden kurtardılar¹²⁶. Karadeniz’in kuzeyindeki bozkırlarda Peçenek ve Uzların yerini alan

¹²⁰ Akdes Nimet Kurat, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...*, s. 79 – 80; Mualla Uydu Yücel, *a.g.e.*, s. 298 - 300.

¹²¹ Ahmet Gökbek, *a.g.e.*, s. 50.

¹²² Janet Martin, *a.g.e.*, s. 57, 58.

¹²³ Mualla Uydu Yücel, *a.g.e.*, s. 301.

¹²⁴ İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 183.

¹²⁵ Akdes Nimet Kurat, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...*, s. 81; Mualla Uydu Yücel, *a.g.e.*, s. 303, 304.

¹²⁶ Peter B. Golden, “*Nomads in the Sedentary World...*”, s. 41.

Kumanlar, yardımcı kuvvet olarak Rus ordularında savaştılar. Bunun en güzel örneği, Rus knezlerinin 1099'da Macar topraklarına yaptıkları seferdir. Kumanlar, Volın knezi David İgoreviç'in daveti üzerine Rus knezlerinin Macarlara karşı yaptıkları sefere katıldılar. Kumanların başında bulunan Bonyak'ın savaşın kazanılmasında Ruslara önemli katkıları oldu. Fakat Ruslar, Kumanların savaşmaktan ziyade yağmacılık için savaş meydanlarında var olduklarını iddia ediyorlardı¹²⁷.

İlk dönem Kuman–Rus ilişkilerinde Kumanların askeri üstünlükleri bariz göze çarpmaktadır. Sınır bölgelerindeki şiddetli Kuman–Rus çatışmalarının neticesinde güney bölgelerindeki Rus köy ve şehirleri yağma edilmiş, nüfus azalmış, buradaki Rus nüfusu kuzeye göç etmiştir. Ele geçirilen esirler, Kırım'daki Bizans iskelelerinde köle olarak satılmıştır. Ekonomik ve siyasi merkezler de Galiç'in tepelerine kaymıştır¹²⁸. Rus knezliklerinin sosyo-ekonomik yapısının dengesi bozulmuştur. Bu durumdan en fazla köylüler etkilenmişlerdir. Bazı köylüler topraklarını kaybedip, borçlu duruma düşmüşler; bazıları da köle olmuşlardır¹²⁹.

Erken dönem Kuman–Rus ilişkilerinde karşılıklı müttefiklikler, çatışmalar temelli vakitler olduğu gibi; barışçıl ve ticari münasebetlerin yoğun yaşandığı dostâne zamanlar da olmuştur. Bu nedenle erken dönem Kuman–Rus ilişkileri karmaşık ve dönemin siyasi ortamına göre değişken yapıdadır¹³⁰.

İlk dönem Kuman–Rus ilişkilerine bakıldığında güçlü ve düzenli Rus orduları karşısında kalabalık Kuman orduları önemli zaferler elde etmişlerdir. Güney Rus bölgelerine yoğunlaşan Kuman akınlarının temelinde köle toplama, yağmacılık ve bölgede önemli bir güç olduğunu hissettirme yatmaktadır. Genelde kanlı çatışmalara rağmen Kumanlarla Ruslar dostça ilişkiler de kurmuşlardır. Kuman-Rus ilişkileri dönemin ve bölgenin koşullarına göre şekillenen yapıda olup çeşitlilik arz etmektedir. Farklı siyasi ve ekonomik hedefler, ilişkileri değişik boyutlara taşımıştır.

¹²⁷ Akdes Nimet Kurat, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...*, s. 81, 82; David Nicolle - Angus McBride, *Armies of Medieval Russia: 750-1250*, Oxford 1999, s. 21, 22.

¹²⁸ A. Bruce Boswell, *a.g.e.*, s. 72; Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi...*, s. 40; L. N. Gumilev, *Eski Ruslar...*, Cilt: 2, s. 121.

¹²⁹ Michael Hrushevsky, *a.g.e.*, s. 84.

¹³⁰ Janet Martin, *a.g.e.*, s. 57, 58.

1.6.2. Vladimir Monomah Dönemi

1053 yılında doğan Vladimir Monomah, Ortaçağ Rus siyasi tarihinin en önemli kişilerinden birisidir. Annesi Bizans İmparatorluğu hanedanlık soyundan geldiğinden dolayı Vladimir Monomah, Bizans kültürüyle yetişti¹³¹. İyi bir eğitim alan Vladimir Monomah, çocuklarına hitaben yazdığı *Nasihatler* isimli eseri kaleme almıştır. Eser, Monomah döneminin gelişmelerini anlatması bakımından önemlidir. Eserde Kumanlarla ilgili önemli bilgiler mevcuttur. Vladimir Monomah, eserinde Kumanlar üzerine farklı zamanlarda sefere çıktığını; çatışmalarda Kumanların Ruslara dişlerini gösterdiklerini, kurt gibi tepelerde ve geçitlerde durduklarını anlatmıştır. Ayrıca babasının yardımı olmadan Kumanlarla 19 kez barış yaptığından ve onlara altın, kumaş ve davar verdiğinden de bahsetmiştir¹³².

Vladimir Monomah 1073 – 1078 yıllarında Smolensk, 1078-1094 yıllarında Çernigov, 1094 – 1113 yıllarında Pereyaslavl ve 1113 – 1125 yıllarında da Kiev’de knezlik yapmıştır. Vladimir Monomah’ın 20’li yaşlardan ölümüne kadar farklı knezlikleri yönetmesi, ona önemli kazanımlar sağlamıştır. Gücünü silah arkadaşları ve zengin yabancılardan ziyade kendi halkına dayandırmıştır¹³³. Vladimir Monomah, yaşadığı farklı deneyimlerle Rusları Kuman tehlikesine karşı örgütlemiştir. Özellikle Pereyaslavl ve Kiev knezlikleri döneminde Kumanlara karşı ustaca bir politika izleyerek otoritesini sağlamlaştırıp Rus halkı gözünde itibarını arttırmıştır.

Vladimir Monomah, sadece akıllıca planlarla Rus topraklarının Türklerin saldırısından kurtulacağını düşünüyordu. Pereyaslavl Knezliği döneminde Kuman akınlarına karşı knezliğin bütün savunma kaynaklarını kullandı. Ani Kuman akınlarına karşı önlemler aldı. Örneğin hafriyat noktaları kurdurdu. Sula Nehri üzerine çit ördürdü. Trubej ve Sula nehirlerinin belirli noktalarına gözetleyen bekçiler dikti. Vladimir Monomah’ın artan ünü ona farklı kaynaklardan ordusuna adam toplamasına olanak sağladı. Ayrıca küçük Türk kabilelerini ordusuna yardımcı kuvvet olarak aldı. 1097’de Lubeç Şehri’nde Vladimir Monomah önderliğinde Rus knezleri büyük bir toplantı yaptılar. Vladimir Monomah, knezler arasındaki

¹³¹ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi...*, s. 40, 41.

¹³² *The Russian Primary Chronicle: Laurentian Text*, (Terc. Samuel Hazzard Cross, Olgerd P. Sherbowitz-Wetzor) Cambridge 1953, s. 213, 214; Akdes Nimet Kurat, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...*, s. 78.

¹³³ L. N. Gumilev, *Eski Ruslar...*, Cilt: 1, s. 386.

anlaşmazlıkların bir kenara bırakılmasını ve Kumanlar üzerine seferler düzenlenmesini tavsiye etti. Bu sayede ani hücumlarla Kuman topraklarına saldırılacak ve Kumanlar zor durumda bırakılacaktı. Vladimir Monomah, Kumanlara karşı sefere çıkılması için Rus prenslerini ikna etti ve böylelikle ortak düşmana karşı ittifak yapıldı¹³⁴. Bu stratejiyle Ruslar savunmadan saldırıya geçmeye karar kıldılar¹³⁵.

1103 yılında Vladimir Monomah bahar ayında Kumanlar üzerine sefer yapılması konusunda Rusları razı etti¹³⁶. Tüm Rus ordusu Vladimir Monomah önderliğinde Kumanları yok etmeye söz verdiler. Bu haberi duyan Kumanlar büyük bir kurultay topladılar. Yaşlılar barış taraftarıyken, gençler savaşılmasını istiyorlardı. Sonunda savaş karar verildi¹³⁷. Sefer, Doğu Kumanları olarak adlandırılan yabancı Kıpçaklar üzerine yapılmıştı¹³⁸. 4 Nisan 1103 *Suten Nehri Savaşı*'nda Ruslar topyekün saldırıya geçmiş, bu kadar geniş çaplı beklemedikleri saldırı karşısında tutunamayan Kumanlar kaçmışlar, Rus süvarileri ise yakaladıklarını kılıçtan geçirmişlerdi. Rusların katliamına yalnız erkekler değil; Kuman kadınları, çocukları da uğramışlardı¹³⁹.

Savaşta Urusobu (Urusaba), Kçıya (Koç, Koçiy), Arslanapu (Arslanapa), Kitanopu (Kitanapa), Kumana (Kuman), Asupa (Asapa), Kurtka, Çenegrepu (Çenegrapa, Çengerapa), Surbarya (Sur'bar') gibi Kuman başbuğlarının da dâhil

¹³⁴ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi...*, s. 40; A. Bruce Boswell, *a.g.m.*, s. 73, 74.

¹³⁵ Simon Franklin – Jonathan Shepard, *a.g.e.*, s. 273.

¹³⁶ Kiev knezi Vladimir Svyatopolk, başlangıçta hasat mevsimi olduğundan sefere karşı çıktı. Fakat daha sonra Vladimir Monomah, seferin zamanlaması konusunda onu ikna etmiştir. Yıllıklarda aralarında geçen diyalog şu şekilde anlatılmaktadır: “... Svyatopolk kendi askerleriyle bir tarafta Vladimir de kendi askerleriyle diğer tarafta bir çadırda oturdular. Düşünmeye başladılar ve sonra Svyatopolk drujinasına şöyle dedi: “Şimdi gitmeyelim, baharda gidelim, eğer şimdi gidersek onların sürülmüş topraklarında mahvoluruz.” Vladimir ise: “ Ben gidiyorum, drujina ise atlarına acıdığından çift sürülmüş topraklara gitmek istemiyor! Niçin ölümün sürülmüş topraklarda başladığını bilmiyor musunuz? Köylü tarlasına çıkıp, tam sürmeğe başlarken bir Polovets gelip onu okla vurur, atını alarak köyüne gider. Hanımını, çocuklarını ve bütün servetini ele geçirir ve geri döner. Sizin atlarınıza yazık! Acaba kendinize bu şekilde bir ölüm yazık değil mi?”. Svyatopolk’un drujinası ona hiçbir cevap veremedi. Svyatopolk şöyle dedi: “Ben artık hazırım.” Svyatopolk ayağa kalkarken Vladimir ona: “Kardeşim sen Rus toprakları için büyük hayır yapıyorsun” dedi”. Mualla Uydu Yücel, *a.g.e.*, s. 318, 319.

¹³⁷ Hüseyin Namık Orkun, *Türk Tarihinin Ana Hatları...*, s. 100.

¹³⁸ Peter B. Golden, “Cumania I: The Qipcaqs in Georgia”, *AEMA*, Cilt: 4, Wiesbaden 1984, s. 70.

¹³⁹ L. N. Gumilev, *Eski Ruslar...*, Cilt: 1, s. 377.

olduğu 20 Kuman başbuğu öldürüldü. Beldüz adında Kuman başbuğu ise esir alındı. Ruslar koyun, at, deve ve pek çok değerli eşyadan oluşan önemli miktarda ganimet elde ettiler. Kumanların elindeki Peçenek ve Uz esirleri kurtarıp, sınır boylarına yerleştirdiler. İki yıl önceki barışı bozmakla itham edilen esir Kuman başbuğu Beldüz'ü de parçalayarak öldürdüler. Yıllıklarda savaşın sebebi olarak yapılan barışın bozulması anlatılsa da, savaşın asıl sebebi Kumanların elindeki Türk zümrelerinin kurtarılıp bunların tampon bölgelere yerleştirilerek sınır boylarının güvenliğinin kalıcı olarak sağlanması olabilir¹⁴⁰.

1103 seferi bozkıra ilk etkili karşı saldırıydı¹⁴¹. Bu sefer, Kuman–Rus ilişkilerini yeni bir safhaya taşıdı. Ruslar, tüm güçleriyle birleşerek saldırıya geçtiklerinde Kumanların ağır bir şekilde yenileceğini ve Ruslar için ciddi bir tehdit oluşturmayacağını anladılar. Fakat Ruslar Kumanlara son darbeyi indirememişlerdi. Çünkü Kumanlar çekilip teslim olmamışlardı. Bu yenilgiye 2 yıl sonra mazisi askeri zaferlerle dolu Bonyak Han karşılık verdi. Bonyak Han, 1105 ve 1107'de Pereyaslavl'a saldırdı¹⁴². Görüldüğü gibi ağır yenilgiye rağmen Kumanlar kendilerini toparlayıp tekrar saldırıya geçmişlerdi.

1103'ten 1111'e kadar Ruslar, Kuman topraklarına akınlar yapmışlar, bu akınlarla Kumanlar üzerinde üstünlük kurmuşlar ve Kumanları bozkırın uzak köşesine itmişlerdir¹⁴³.

1113 yılında Kiev knezi Svyatopolk Mihail'in ölümü üzerine Kiev'de iç karışıklıklar baş gösterdi. Kiev'e gelen Vladimir Monomah, isyanı sonlandırıp kent metropoliti, piskoposlar ve Kiev halkı huzurunda büyük knez unvanıyla tahta oturdu. Âdet olduğu üzere, Kuman-Kıpçaklar yeni knezden hediye istemeye geldiler. Fakat buna Vladimir Monomah büyük bir orduyla sefere çıkarak karşılık verdi. Hazırlıksız yakalanan Kumanlar, savaşmak yerine çekilmeyi yeğlediler¹⁴⁴. Yaşının verdiği tecrübeyle tahta oturan Vladimir Monomah Rus knezleri arasında birliği sağlayıp

¹⁴⁰ Akdes Nimet Kurat, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...*, s. 82; Mualla Uydu Yücel, *a.g.e.*, s. 320.

¹⁴¹ Simon Franklin – Jonathan Shepard, *a.g.e.*, s. 274.

¹⁴² L. N. Gumilev, *Eski Ruslar...*, Cilt: 1, s. 377.

¹⁴³ Michael Hrushevsky, *a.g.e.*, s. 84.

¹⁴⁴ Mualla Uydu Yücel, *a.g.e.*, s. 325.

güçlü otoriter bir sistem kurdu. Ezeli düşmanları Kumanlara karşı büyük ordularla seferler düzenledi.

1116'da Ruslar Sugrov, Sakov ve Balin gibi Kuman şehirlerini ele geçirdiler. Üst üste Rus seferleri Kumanların dağılmasına ve yerlerinden olmalarına neden oldu¹⁴⁵.

1103, 1109, 1111, 1113 ve 1116'da Kuman-Kıpçaklar üzerine yapılan seferlerle Kuman-Kıpçakların gücü kırıldı. İki halk arasındaki mücadele bozkıra taşındı. Bu seferler neticesinde Kuman-Kıpçakların en önemli reisleri ya öldürüldü ya da yakalanıp sürgüne gönderildi. Kuman-Kıpçak konfederasyonunda parçalanmalar yaşandı. Birkaç Kuman kabilesi ücretli asker olarak knezlerin müttefiki oldular. Tüm Batı Kumanları kontrol altına alındı. Doğu Kumanları olarak adlandırılan yabancı Kıpçaklar, Don Nehri'nin diğer yakasında kalarak Suzdal knezleriyle müttefik oldular. Rus sınırlarının güvenliği yarım yüzyıllığına sağlandı. Artık çok az Kuman-Kıpçak saldırıları güney Rus topraklarını tehdit ediyordu. Kuman-Kıpçakların elindeki Uzlar ve Peçenekler, Rus tarafına geçip Ros ve Sula nehirlerinin güneyine yerleştiler¹⁴⁶.

1118'de Vladimir Monomah karşısında bir dizi yenilgiler nedeniyle Kuman başbuğu Saruhan'ın oğlu Atrak (Otrok), bölgeden iltica etmeye karar verdi. Evlilik yoluyla akraba oldukları Gürcü kralı David Agmasenebeli'nin daveti üzerine kendisine bağlı yabancı Kumanlardan bir grup aileyle beraber Gürcü Krallığı'na sığındı¹⁴⁷. Bölgeden Kuman aşiretlerinin göç etmeleri, bir süreliğine Rus topraklarına Kuman akınlarının durmasına neden oldu. Buna rağmen Pereyaslavl knezi, her zaman güçlü olduklarını göstermek için Aşağı Don boylarındaki Kuman topraklarına 1120 yılında sefer düzenlemiş fakat eli boş geri dönmüştür¹⁴⁸. Anlatıldığı üzere artan yoğun Rus baskısı sonucu Kuman-Kıpçaklar 1110-1120 yılları arası güçlerini kaybetmişlerdir.

¹⁴⁵ Peter B. Golden, "*Cumania I...*", s. 70, 71.

¹⁴⁶ A. Bruce Boswell, *a.g.m.*, s. 75; L. N. Gumilev, *Eski Ruslar...*, Cilt: 2, s. 116; L. N. Gumilev, *Avrasyadan...*, s. 286.

¹⁴⁷ Peter B. Golden, *Türk Halkları...*, s. 331; Peter B. Golden, "*Nomads in the Sedentary World...*", s. 46.

¹⁴⁸ Akdes Nimet Kurat, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...*, s. 84.

1125'te Vladimir Monomah'ın ölümü üzerine Atrak'ın kardeşi, abisine elçi göndererek doğduğu topraklara dönmesini talep etti. Gönderilen elçinin yalvarmasına ve onun için Kuman şarkıları söylemesine rağmen ilk etapta Atrak dönüşü reddetti. Daha sonra Atrak'a doğduğu bozkıra özgü bir bitki olan *yevşan (yavşan)* otu koklatıldı. Bitkiyi koklayan Atrak, ağlayarak ve “*yabancı topraklarda şan ve şöhret içinde yaşamaktansa kendi yerimizde sıkıntı içinde yaşamak daha iyidir*” diyerek doğduğu topraklara dönmeyi kabul etti¹⁴⁹. Diğer bir deyişle, Atrak bozkırda yetişen bir bitkinin etkisiyle yurduna dönmeyi kabul etmiştir. Bu da Kumanların bozkıra olan içten bağlılıklarını gösteren en güzel örneklerden birisidir.

Vladimir Monomah tarafından bozguna uğratılan Kumanlar, diğer knezlerle dostluk kurmanın yollarını aradılar ve kabileler halinde Hıristiyan olmaya başladılar. Vladimir Monomah'ın zaferleri Rusların sınırlarını genişletmemesine rağmen, sınır boylarının güvenliğini sağladı. Ros ve Sula üzerindeki yerleşimler yeniden şekillendi. Bazı şehirler gelişti. Kumanlar, kuzey otlak bölgelerini bırakmak zorunda kalıp Karadeniz'e daha yakın bölgelere yerleşmeye başladılar. Kırım civarında güçlendiler. Vladimir Monomah'ın 1125'teki ölümünden sonra iç karışıklıklar tekrar başladı ve Kiev Şehri önemini kaybetti. Tek bir kültürel ve ulusal merkez olarak görülen Kiev'in yerini birkaç knezlik aldı: Batıda Galiçya, kuzeyde Novgorod, kuzeydoğuda Vladimir-Suzdal ve güneyde Kiev¹⁵⁰. Vladimir Monomah sonrası birkaç knezliğe bölünmesine rağmen Kiev Rusyası tümüyle parçalanmadı. Çünkü o zamanlarda Rus topraklarına geniş kapsamlı Kuman saldırıları yoktu. Ayrıca din, dil gibi ortak değerler, knezlikler arasında kuvvetliydi¹⁵¹.

Vladimir Monomah, Rusların Kuman-Kıpçaklarla mücadelede en güçlü oldukları dönemde bile, Kuman-Kıpçak konfederasyonunu tümüyle ortadan kaldıramadı. Çünkü birleşik Rus orduları karşısında yenilgiye uğrayan Kuman-Kıpçak kabileleri, savaşı devam ettirmeyip Rusların üstünlüğünü kabul ediyorlardı. Akıllıca taktikle daha fazla mücadeleyi sürdürmeyip savunmaya geçiyorlardı. Ayrıca geniş kapsamlı Rus seferlerinde de daha güvenli bölgelere çekilip Rus tehlikesi

¹⁴⁹ Victor Spinei, *The Great Migrations...*, s. 329; Peter B. Golden, “*Nomads in the Sedentary World...*”, s. 48.

¹⁵⁰ A. Bruce Boswell, *a.g.m.*, s. 75; Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi...*, s. 41, 42; George Vernadsky, *Rusya...*, s. 63; L. N. Gumilev, *Eski Ruslar...*, Cilt: 1, s. 389, 391.

¹⁵¹ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi...*, s. 42.

geçtikten sonra tekrar yurtlarına dönüyorlardı. Bu yolla bozkırda yeniden örgütlenebiliyorlardı. Bu nedenlerle Vladimir Monomah'ın ölümünden sonra Kuman–Kıpçak kabileleri tekrar saldırıya geçtiler. Fakat artık eski güçlerinin çok uzağındaydılar.

1.6.3. Vladimir Monomah Sonrası Kuman-Rus İlişkileri

Vladimir Monomah'ın ölümünden sonra Rus knezleri arasında iktidar mücadelesi başladı. Çernigov ve Kiev knezleri evlilik yoluyla akraba oldukları Kuman başbuğlarından yardım istediler. Birkaç yıl önce Kumaları yok etme planları yapan knezler, Monomah sonrası dönemde otoritelerini sağlamak için Kumalardan yardım aldılar. Böylelikle Kumalar, Rusların iç savaşına doğrudan müdahil oluyorlardı. Rus knezlerinin birbirleriyle rekabetlerinde Kumaları davet etmelerinin sonucunda, güney Rus knezlikleri ağır tahribata uğradı. Özellikle Çernigov, Pereyaslavl ve Novgorod-Seversk knezlikleri yıkıcı zararlar gördü. Fakat Kuman-Kıpçaklar yeteri kadar bu durumlardan faydalanamamışlardı. Çünkü bu savaşlarda kendileri de önemli kayıplar verdiler¹⁵².

Vladimir Monomah döneminde savunmaya çekilen Kumalar, onun ölümüyle beraber tekrar taarruza geçtiler. Güney Rus yerleşim birimlerini yağmaladılar. Güney Rus toprakları, Kumaların yoğun saldırısına maruz kaldı.

1178 yılında yabancı Kıpçakların başbuğu Konçak (Könçek), Pereyaslavl knezliğine saldırarak, bu knezliğe ağır darbeler indirdi. Başbuğ Konçak'ın bu askeri başarısı yıllıklarda özellikle kendisine karşı ağır ifadelerle şu şekilde nakledilmektedir: *“Kötülerin kötüsü (cehennem zebanisi), şeytan gibi inanmış (mümin) Hıristiyanlara karşı yapılan kötülüklerin sorumlusu Konçak ile bütün kiliselerde kötülük yapan, yalnız Hıristiyanlara değil Tanrı'ya da düşman olanlar Rus topraklarına geldiler. Tanrı'nın düşmanını seven Tanrı'dan ne alabilir ki? Bu Tanrısız Konçak yalnız kendisine ait olan düşüncesine göre hareket ederek Pereyaslavl'a geldi. Bizim günahlarımızdan dolayı Hıristiyanlara pek çok kötülük yaptılar. Bazılarını aldılar, bazılarını öldürdüler. Bu arada çok fazla çocuk*

¹⁵² Akdes Nimet Kurat, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...*, s. 84; Ahmet Gökbel, *a.g.e.*, s. 54.

öldürdüler..."¹⁵³. Genel olarak yıllıklarda her Kuman zaferinde olduğu gibi bu Kuman zaferi de Rusların günahlarından dolayı Allah'ın bir azabı olarak değerlendirilmiştir. Yıllıklarda genel hatlarıyla Kuman–Rus mücadelesi dini perspektiften yorumlanmış, Kuman başbuğlarına karşı ağır ithamlarda bulunulmuştur.

Kiev knezi Svyatoslav Vsevolodoviç, gençlik yıllarında defalarca Kumanlara yenildi ve hatta onlara esir düştü. Bu sebeple Kumanlara büyük kin besliyordu. 1184 yılında Rus knezlerine Kumanlar üzerine sefere çıkılması önerisinde bulundu. Belirli aralıklarla devam eden ani Kuman saldırılarından bunalan güney Rus knezleri, bu öneriyi kabul edip Svyatoslav'ın önderliğinde birleşerek büyük bir orduyla Kuman-Kıpçaklar üzerine sefere çıktılar. Sefere tüm güney knezleri dâhil 11 knez katıldı. Ayrıca Uzlar da atlı ordularıyla Ruslara destek verdiler. Rusların bu saldırısı karşısında Kumanlar hemen karşılık verdiler. Fakat Rusların çok güçlü bir orduyla saldırdıklarını fark edince savaşmayı bıraktılar, geri çekilip kaçtılar. Buna rağmen Rus knezleri arkalarından saldırarak, Kumanları ağır bir yenilgiye uğrattılar. Kumanlar, yazın yaylak hayatı yaşadıkları bir dönemde Ruslardan böyle bir saldırı beklemediklerinden hazırlıksız yakalandılar ve bu yüzden ağır kayıplar verdiler. Savaş sonucunda 417 kumandan, 7000 kişi, kadın ve genç esir alınarak Rus topraklarına götürüldü. Kobyak (Kobek), Osoluk (Osaluk), Barak (Abarok), Targa, Danil, Başkort (Başkirt), Tarsuk, İza (İzugleb), Gleb Tiryeviç (Tereyeviç), İkson (Yeksiya), Alak, Tolgiya Davidoviç (Turgi), Tei (Tetiya), Turonda (Turudnaya) gibi Kuman başbuğları esir edildi¹⁵⁴. Çok sayıda Kuman başbuğu da öldürüldü. Drujinalar, Kumanların at ve silahlarını ganimet olarak aldılar¹⁵⁵.

Bu yenilgi, Kuman tarihinin Ruslar karşısında en ağır yenilgilerinden birisidir. Rus seferi, özellikle 1170'li yıllarda Kuman akınlarına bir tepki olarak güney Rus knezlerinin girişimleriyle gerçekleşti. Vladimir Monomah sonrası Rus knezleri ilk kez birleşerek Kumanlar üzerine büyük bir orduyla sefere çıktılar. Diğer bir ifadeyle, Monomah'ın ölümünden sonra sürekli savunmada kalan Ruslar, artan

¹⁵³ Mualla Uydu Yücel, *a.g.e.*, s. 414.

¹⁵⁴ Rus kaynaklarında seferin yapıldığı tarih hakkında farklı bilgiler mevcuttur. Mualla Uydu Yücel, *a.g.e.*, s. 419 – 425.

¹⁵⁵ Akdes Nimet Kurat, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...*, s. 86; Mualla Uydu Yücel, *a.g.e.*, s. 422; Mualla Uydu Yücel, "Kuman-Kıpçaklar'ın Tarihinde İgor Destanı'nın Yeri ve Önemi", *TTK Belleten Dergisi*, Cilt: LXX, Sayı: 258, Ankara 2006, s. 529.

Kuman saldırıları karşısında ilk kez taarruza geçtiler. Kuman kabileleri açısından ise sefer yıkıcı sonuçlar doğurdu. Kumanlar, Ruslar karşısında önemli miktarda insan kaybı yaşadılar. Geri çekilmelerine rağmen azımsanmayacak sayıda esir verdiler. Diğer taraftan Ruslar çok önemli bir zafer elde etmelerine rağmen Kumanların bölgedeki varlığını tümüyle ortadan kaldıramadılar.

1.6.4. İgor Alayı Destanı

Novgorod–Seversk knezi İgor Svyatoslav, 1184 yılında Kuman–Kıpçaklar üzerine yapılan sefere çeşitli bahanelerle katılmamıştı. Kiev knezi Svyatoslav Vsevolodoviç'in bu büyük başarısı onu imrendirmişti. Sefere katılmayan diğer knezleri örgütleyerek böyle bir zaferi kendilerinin de kazanabileceklerini ve Rusların gözünde itibarlarının daha da artacağını onlara anlattı. Bu nedenle Kuman-Kıpçaklar üzerine sefere çıkmaya karar verdi¹⁵⁶. Yanına kardeşi, bazı knezleri ve Kara-Kalpıklıları alarak Don boyunca sefere çıktı. Sefere çıkılan gün olan 23 Nisan'da güneş tutulmuştu. Bu alameti askerler, kötüye yordular ve seferin felakete sonuçlanabileceğini İgor'a söylediler¹⁵⁷. İgor ise buna aldırmayarak aşırı hırsla seferin yapılmasında ısrarcı oldu¹⁵⁸. Ayrıca Rus öncü birlikleri knez İgor'a ilk karşılaştıkları Kumanların askeri üniformalı ve savaşa hazır olduklarını; seferin bir an önce durdurulmasını söylediler. İgor ise seferi gurur meselesi yapıp harekâtın devamında yine ısrarcı oldu¹⁵⁹. Görüldüğü gibi bütün uyarılara rağmen İgor seferi sürdürmüştür.

Knez İgor kendisine bağlı birliklerle Doneç Nehri'ni aştıktan sonra, güneye doğru ilerledi. Kardeşi Vsevolod ise Kursk'tan Sal (Salnitsa) Nehri'ne geldi. Rusların gelişini haber alan Kumanlar, bu sefer daha hazırlıklıydılar. Bir önceki seferde kaçıp kurtulan Konçak'ın idaresinde hemen harekete geçtiler. Öncü Rus

¹⁵⁶ Martin Dimnik, *The Dynasty of Cherginov: 1146-1246*, Cambridge 2003, s. 167.

¹⁵⁷ Akdes Nimet Kurat, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...*, s. 87.

¹⁵⁸ Rus yıllıklarında bu olay şu şekilde nakledilmektedir: "... *Don boyunca giderken İgor gökyüzüne doğru baktı ve sanki yeni ay gibi duran güneşi gördü (Güneş Tutulması). Boyar ve drujinasına şöyle dedi: "Alameti görüyor musunuz?" Askerler başlarını eğerek şöyle dediler: "Knez! Bu alamet hayra değil". İgor ise: "Kardeşlerim ve askerlerim! Tanrı'nın esrarını hiç kimse bilemez, bütün dünyada iyiliği ve kötülüğü Tanrı yaratır. Bu alamet hayır mı şer mi sadece Tanrı bilir. Biz bunu göreceğiz."* dedi". Mualla Uydu Yücel, *a.g.e.*, s. 427.

¹⁵⁹ Mualla Uydu Yücel, *a.g.e.*, s. 427.

alaylarıyla Kumanlar savaştılar ve yenildiler. Bundan cesaret alan Rus birlikleri Kumanlara son darbeyi indirmek için saldırılarını şiddetlendirdiler. Rusların daha güçlü bir şekilde geldikleri Kumanlara ulaşmış, Kuman atlıları da onlarla çarpışmak için toplanmıştı. İgor'un birlikleri Aşağı Don bölgesindeki Kayalı (Kagalnik) Nehri'ne geldiklerinde, her taraftan Kumanlar tarafından sarıldılar. Beklemedikleri bu durum karşısında İgor, kuvvetlerine tüm güçleriyle savaşmayı emretti. Önce Kumanlar Ruslara ok atarak onları yıpratmışlar. Sonra Rusları Kayalı Nehri kıyısından çıkarıp attılar, böylelikle onları susuz bıraktılar. Yıpranan Rus ordusu karşısında Kumanlar saldırılarını arttırdılar. Knez İgor kolundan yaralandı. Birleşik ordu dağıldı, bir kısmı ise kaçtı. Savaşın sonunda Ruslar ağır bir yenilgiye uğradılar. Aşırı hırslı knez İgor ihtirasının kurbanı oldu ve kendisi dâhil sefere katılan tüm Rus knezleri esir düştü. Konçak'ın önderliğinde Kumanlar önemli bir zafer kazandılar. Böylelikle bir yıl önceki seferde yenilen başbuğ Konçak intikamını büyük bir zaferle almış oldu¹⁶⁰.

Savaşın kazanılmasında Kumanların uyguladıkları savaş taktikleri önemli rol oynamıştır. Kumanlar, bu savaşta Türk askeri taktiklerinden *Turan taktiğini* ve *keşif seferler (yelme) ve yıpratma savaşları stratejisini* kullanmışlardır¹⁶¹. Bu savaş politikalarında rakip öncü birliklerin test edilmesi, sahte geri çekilmeyle rakibin pusuya düşürülmesi ve sonra tümüyle yok edilmesi amaçlanmaktadır. Kumanlar, bu eski Türk savaş planlarını başarıyla Ruslara karşı uygulamışlardır.

Rus yıllıklarında 1185 Kuman zaferi, dini duygularla dramatik bir şekilde anlatılmıştır¹⁶². Knez İgor'un yenilişi ve tutsaklığı Rus topraklarında büyük yankılara

¹⁶⁰ Akdes Nimet Kurat, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...*, s. 87, 88; Mualla Uydu Yücel, *a.g.e.*, s. 429; Ahmet Gökbek, *a.g.e.*, s. 55.

¹⁶¹ Mualla Uydu Yücel, "*Kuman-Kıpçaklar'ın Tarihinde İgor Destanı'nın...*", s. 557.

¹⁶² Erken Rus kronikleri, İgor'un üzüntüsünü ve Tanrı'ya haykırışını şu şekilde anlatmaktadır: "... Böylece Kutsal Yeniden Diriliş Gününde Tanrı, Kayalı Nehri'nde öfkesini gönderdi. Sevincin yerine üzüntü, feryat, eğlencenin yerine acı verdi. İgor şöyle dedi: "Ben Tanrı'nın önünde günah çıkartıyorum çünkü Hristiyan topraklarında kan döktüp pek çok insan öldürdüm. Hristiyanları korumadım. Pereyaslav'ın yanındaki Gleb Şehri'ni kalkanla aldım ve o zaman masum ve suçsuz Hristiyanlara çok kötülük yaptım. Babayı akrabalarından, kardeşi kardeşten, arkadaşı arkadaştan, kadınları kız arkadaşlarından, kızları annelerinden, kızkardeşleri kızkardeşlerinden ayırarak esir aldım. Büyük bir acı oldu. Diriler ölümlere imrendiler, ölümler ise hayatta iken bu isteklerini çilekeşlerin kutsal ateşi aldıkları gibi aldıklarına sevindiler. İnsanların çoğu yaralandılar, erkekler kılıçtan geçirildiler, kadınlar ise ırzına geçirilerek kirletildiler. Bunların hepsini ben yaptım. Ben bu dünyada yaşamaya layık değilim ve şimdi Tanrı'nın benden intikamını aldığımı görüyorum" dedi ve şöyle

neden olmuştur. Bir yıl önce ağır bir yenilgiye uğrayan Kumanların, bir yıl sonra Rus knezlerini esir almaları Rusları hayrete düşürmüş, hâlâ Kumanların kendileri için ciddi bir tehdit olduklarını bir kez daha görmüşlerdir.

1185 zaferiyle beraber Kumanlar, Rusları vergiye bağlamışlar ve vergi olarak da her evden bir sincap kürkü almışlardır. Bu durum Kumanların Ruslar üzerindeki diplomatik nüfûzunu göstermesi açısından oldukça anlamlıdır¹⁶³.

Esir düşen knezler, Kuman başbuğları tarafından obalarında misafir edilmiş, onlara iyi muamele de bulunulmuştur. Knez İgor ise yaralı olduğundan onunla özel olarak ilgilenilmiş ve iyileştirilmesi için kendisine adamlar verilmiştir. Kendisine hiçbir şekilde kötülük yapılmamıştır. Ayrıca kendisine belli bir hareket alanı verilerek hizmetine 5–6 kişi tahsis edilmiştir. Hatta dini vecibelerini yerine getirmesi için Rusya'dan papaz dahi getirilmiştir. Bir gün tutsak knez İgor'a, hizmetindeki *Lavor* isimli bir Kuman tarafından beraber kaçmak teklif edildi. Başlangıçta teklifi kabul etmeyen İgor, daha sonra teklifi kabul etti. Kımız içip eğlenen Kuman muhafızlarını atlatarak esaretten kurtuldu. Yıllıklar, İgor'un çok acı çekip gözyaşı döktüğünü ve Tanrı'nın lütfûyla kurtulduğunu yazmaktadır¹⁶⁴.

1185 Kumanların zaferi ve knez İgor'un esareti, Rusların *İgor Alayı Destanı* (*Slovo o Polku İgoreve*) konu olmuştur. *İgor Alayı Destanı* milli Rus edebiyatının ilk örneğidir. Eserin gerçekliği hakkında farklı görüşler ortaya atılmıştır. Üzerinde birçok araştırma yapılan eser, lirik üslûbu, insan ve doğa tasvirleriyle dikkat çekmektedir. Eserde Rus knezleri efsanevi birer ulusal kahraman olarak anlatılmaktadır. İgor Alayı Destanı, Rus knezlerini birleşmeye ve yabancı bozkır kültürünün temsilcilerine karşı mücadeleye çağıran milliyetçi bakışla yazılan bir

devam etti: "Benim sevgili kardeşim, kardeşimin oğlu, oğlum, akıllı boyarlarım, cesaretli askerlerim sıralı alaylarım, atlarım ve o çok kıymetli askerlerim şimdi nerede, Tanrı bu günahlarım için beni sattı mı? Tanrı kanunsuzluğum ve kızgınlığım için bu felaketi başıma verdi. Tanrı haklı ve mahkemesi doğru. Benim dirilerle yaşamak hakkım doğru değil, şimdi başka çilekeşleri düşünüyorum da niçin onların hepsinin yerine ben cezalandırıldım? Her şeyi yaratan Tanrı beni savaşın sonuna kadar canlı bırakma ama bunlar hepsi senin emrin. Biz esirlerine merhamet göster". Mualla Uydu Yücel, *a.g.e.*, s. 429 – 430.

¹⁶³ Mualla Uydu Yücel, "Kuman-Kıpçaklar'ın Tarihinde İgor Destanı'nın...", s. 559.

¹⁶⁴ Akdes Nimet Kurat, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...*, s. 88; Mualla Uydu Yücel, *a.g.e.*, s. 432, 433; Martin Dimnik, *a.g.e.*, s. 178, 179.

eserdir. Destanda Kumanlar, Ruslar için Tanrı'nın kendilerine verdiği en büyük ceza olarak kabul edilmektedir¹⁶⁵.

İgor Alayı Destanı, barındırdığı eski Türkçe kelimeler ve Kumanlar hakkında verdiği bilgilerle Türk tarihi açısından önemlidir. Diğer bir ifadeyle, destan; dil, savaş tekniği ve madencilik açısından Kumanların Ruslar üzerindeki etkilerini anlatmaktadır¹⁶⁶.

İgor Alayı Destanı'nda Kıpçak Türkçesi'ne yakın ama anlaşılmayan kelimeler mevcuttur. Destandaki Türkçe kelimeleri N. A. Baskakov, K. G. Menges, S. Y. Malov, O. Süleymanov, F. Y. Korş, P. M. Melioranski ve Ç. Efendiyeva gibi bilim adamları tarihi yönden detaylı bir şekilde araştırmışlardır. Ç. Efendiyeva'ya göre destanda farklı alanlarda 64 eski Türkçe kelime mevcuttur. Bunlardan bazıları şunlardır: kotora (tartışma), koşçey (göçebe), kuren (çadır, kamp), tına (karanlık), koja (deri), volk (kurt), çayka (martı), şereşir (kılıç, mermi), hot (hanın hanımı) gibi. Diğer taraftan, bazı araştırmacılar destanda geçen bilinmeyen kelimelerin eski Slav kökenli kelimeler olduklarını iddia etmektedirler. Bu durum destanı karmaşık hale getirmektedir. Fakat bu kelimelerin kökenine inildiğinde Türkçe oldukları açıkça görülebilmektedir¹⁶⁷.

Bir yıl önceki acı tecrübeden ders çıkaran Kuman-Kıpçaklar, başbuğ Konçak'ın önderliğinde eski Türk savaş strateji ve taktiklerini kullanarak Rusları ağır bir yenilgiye uğratmışlardır. Bu zaferle bölgedeki varlıklarının kalıcı olduğunu Ruslara bir kez daha kanıtlamışlardır. Kuman-Kıpçaklar, geçen yılki ağır kaybın izlerini çok çabuk sildiklerini ve bölgede hâlâ güçlü olduklarını Rus knezlerine göstermişlerdir. Savaşta esir alınan knez İgor'a esareti boyunca iyi davranılması, Kuman-Kıpçak Türklerinin düşmana karşı hoşgörülerini gösteren en güzel örneklerden birisidir. Bu sefer, Rus edebiyatının en büyük şaheseri olarak kabul

¹⁶⁵ L. N. Gumilev, *Muhayyel Hükümdarlığın İzinde*, (Terc. D. Ahsen Batur) İstanbul 2003, s. 291; Mualla Uydu Yücel, “*Kuman-Kıpçaklar'ın Tarihinde İgor Destanı'nın...*”, s. 523, 556, 557.

¹⁶⁶ İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 183, 184; Mualla Uydu Yücel, “*Kuman-Kıpçaklar'ın Tarihinde İgor Destanı'nın...*”, s. 555.

¹⁶⁷ Çiçek Efendiyeva, “Eski Rus “İgor Destanı” Adlı Eserdeki Eski Türk Kökenli Kelimeler Üzerine Bir İnceleme”, *Bilig Dergisi*, Kış, Sayı: 24, Ankara 2003, s. 46, 49-58; Hasan Demiroğlu - Vladimir Andrevic Vorontsov, “İgor Alayı Destanında Türk İzleri”, *Prof. Dr. Şevki Nezihi Aykut Armağanı*, İstanbul 2011, s. 92, 95, 96; Mualla Uydu Yücel, “*Kuman-Kıpçaklar'ın Tarihinde İgor Destanı'nın...*”, s. 556.

edilen İgor Alayı Destanı'nın yazılmasına vesile olmuştur. Dini perspektiften milli bir bakışla yazılan eserde Türk izlerini görmek mümkündür. Bu nedenle destan Ruslar için önemli olduğu kadar Türkler için de önemlidir.

1.6.5. 13. Yüzyıl Başlarında Kuman-Rus İlişkileri

1185 Kuman zaferinden Moğolların Deşt-i Kıpçak seferlerine kadar geçen süre zarfında Kumanlar ile Ruslar, belirli aralıklarla farklı tarihlerde birbirlerine saldırmaya devam etmişlerdir. Fakat bu dönemde iki taraf arasında göze çarpan büyük bir sefer ve meydan savaşı olmamıştır¹⁶⁸. Karşılıklı saldırılar şeklinde geçen bu dönemki ilişkilerde her iki taraf da birbirlerine kalıcı bir üstünlük sağlayamamışlardır. Diğer taraftan, yıllardır bu coğrafyada yan yana yaşayan Ruslar ve Kumanlar, bölgenin istikrarını bozan dış tehditlere karşı birbirlerini kollamışlardır. Başka bir ifadeyle, bölgeye saldıranlara karşı eski düşmanlar, iş birliği yapmışlar ve Batı Avrasya topraklarını tehdit edenlere karşı beraber saldırıya geçmişlerdir.

13. yüzyılın ilk çeyreğinde Kuman-Kıpçakların eski güçlerinde olmadıkları göze çarpmaktadır. Bu dönem Kuman başbuğlarıyla Ruslar arasında sıklıkla anlaşmalar yapıldığı bir devir olmuştur¹⁶⁹. Kuman-Kıpçakların zayıflamalarındaki en önemli faktörler, Altaylardan Karpatlara kadar çok geniş bir alana yayılmaları ve sürekli göç halinde bulunmalarındır¹⁷⁰. Bu dönemde Kuman-Kıpçakların çağın koşullarında askeri yeniliklerden faydalandıkları görülmektedir. Örneğin Kuman-Kıpçaklar, savaşlarda Harezmi teknisyenleri kiralamışlardır. Onlar da savaşlarda Ruslara karşı alev atıcı / sacıcı gibi yeni bir savaş malzemesi kullanmışlardır¹⁷¹. Üstelik Kuman-Kıpçak ordusunda Türkistan'ın, İran ve Kafkasya'nın feodal devletlerinde geniş ölçüde kullanılan mancınıklar da vardı. Kuman-Kıpçaklar, mancınıkları Harezmi ve Kafkasya'dan gelen Müslüman ustaların yardımlarıyla kullanmışlardır¹⁷².

Bu dönemde Kumanların yoğun bir şekilde Kırım ve civarında yaşadıkları görülmektedir. Kırım yarımadasında yaşayan Kumanlar, şehirlere yerleşip ticaretle

¹⁶⁸ Ahmet Gökbek, *a.g.e.*, s. 55.

¹⁶⁹ George Vernadsky, *Rusya...*, s. 64.

¹⁷⁰ L. N. Gumilev, *Eski Ruslar...*, Cilt: 2, s. 132.

¹⁷¹ George Vernadsky - Michael Karpovich, *a.g.e.*, s. 299.

¹⁷² A. Yu. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, (Terc. Hasan Eren), Ankara 2000, s. 9.

uğraşıyorlardı. Kumanlar, bazen Rus ticaretini tehdit etmelerine rağmen; Kievli tüccarlarla mal değiş tokuşu yapıyorlardı. Kumanlar, düzenli olarak Ruslardan at karşılığı tahıl ve silah gibi malzemeler alıyorlardı. Ayrıca Kumanlar, savaşlarda ele geçirdikleri Rus esirleri, köle olarak denizaşırı ticaret yapan tüccarlara satıyorlardı¹⁷³.

13. yüzyılda Kırım yarımadasında jeo-politik konumunun etkisiyle yoğun bir şekilde uluslararası deniz ticareti yapılıyordu. Kırım sahillerini ellerinde tutan Kuman-Kıpçaklar, tüccarlardan vergi alıyorlardı. Bu dönemde yoğun ticaret yapılan yerlerden birisi de Suğdak limanıydı. Suğdak Kıpçaklara vergi veren, büyük bir kısmı ticaretle uğraşan Alanlı, Ermeni, Rus, Kıpçak ile Bizanslıların yaşadığı bir liman şehriydi¹⁷⁴. Suğdak limanına Karadeniz kıyılarından, İran, Arap ülkelerinden, Rus topraklarından, Bizans'tan ve Akdeniz şehirlerinden özellikle Venedik ve Cenova'dan tüccarlar gelmekteydi¹⁷⁵. Suğdak limanında uluslararası yoğun bir deniz ticareti yapılıyordu. 1221 yılında Müslüman bir tacirin Suğdak'ta yağmalandığını ve baskıya uğradığını Selçuklulara bildirmesi üzerine Selçuklular Suğdak'a sefer kararı aldılar. Anadolu Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubat, Emir Hüsameddin Çoban'ı tayin ederek Suğdak şehrine gönderdi. Selçukluların geldiğini gören Kıpçaklar saldırıya geçtiler¹⁷⁶. Daha sonra Ruslardan yardım istediler. Ruslar da çıkarları gereği Kıpçaklardan ilk kez gelen böyle bir teklifi kabul ettiler. Fakat Selçuklular karşısında birleşik Kıpçak-Rus ordusu büyük bir hezimete uğradı. Suğdaklılar, Kıpçak askerlerinin hezimet haberini alır almaz ümitsizliğe düştüler, şehri savundular. Fakat şehir düştü¹⁷⁷. Seferin Kuman-Kıpçak tarihinde ayrı bir önemi vardır. Kuman –

¹⁷³ İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 185; Janet Martin, *a.g.e.*, s. 71; George Vernadsky - Michael Karpovich, *a.g.e.*, s. 118.

¹⁷⁴ A. Yu. Yakubovskiy, "İbn-i Bibi'nin, XIII. Asır Başında Anadolu Türklerinin Sudak, Polovets (Kıpçak) ve Ruslara Yaptıkları Seferin Hikâyesi", (Terc. İsmail Kaynak), *AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, No:1-2, Ankara 1954, s. 215, 216.

¹⁷⁵ Akdes Nimet Kurat, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...*, s. 90.

¹⁷⁶ Kuman-Kıpçaklar, ilk kez Gürcü Krallığı'na iltica ettikleri dönemde Anadolu Selçuklularıyla ilişki kurmuşlardı. Gürcü kralları, Kuman-Kıpçakları Anadolu Selçuklu devletiyle olan sınır bölgelerine yerleştirip Anadolu Selçuklularının akınlarını durdurmayı planladılar. Kuman-Kıpçaklar da sınır güvenliğini sağlarken bir yandan da Selçuklular üzerine akınlar yaptılar. Anadolu Selçukluları, Suğdak'a yaptıkları seferde bir kez daha Kuman-Kıpçaklarla bu kez farklı coğrafyada karşı karşıya geldiler. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ergin Ayan, "Selçuklu- Kıpçak İlişkisi", *SAÜ Fen – Edebiyat Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 2, Sakarya 2009.

¹⁷⁷ Osman Karatay, "Doğu Avrupa Türk Tarihinin Ana Hatları...", s. 65; A. Yu. Yakubovskiy, *a.g.m.*, s. 208 - 210, 216.

Kıpçaklar, yıllardır savaştıkları Ruslardan ilk kez soydaşı Selçuklulara karşı askeri yardım talebinde bulundular. Kuman-Kıpçaklar ile Ruslar, dışardan gelen düşmana karşı kendi aralarındaki mücadeleyi bir kenara bırakıp askeri işbirliğine gitmişler, bölgedeki çıkarları uğruna ortak düşmana karşı beraber savaşmışlardır. Bu durum iki kavim arasındaki ilişkilerin dönemin koşullarında şekillendiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

1054 yılında Kuman-Kıpçak kabilelerinin Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara göçlerinden 1223 yılında Moğollarla yapılan Kalka Savaşı'na kadar geçen sürede Kuman-Rus ilişkileri genel hatlarıyla olumsuz bir şekilde ilerlemiştir. Her iki taraftaki siyasi bölünmüşlükten dolayı, bozkırda kalıcı barış hiçbir zaman gerçekleşmemiştir¹⁷⁸. Ruslara nazaran çok üstün askeri kuvvet oluşturmalarına rağmen, Kumalar hiçbir zaman Rus knezliklerini tümüyle ortadan kaldırma planları yapmamışlardır. Rus topraklarına gerçekleştirilen Kuman akınları geçici ve dönemin çıkarlarına göre olmuştur. Yapılan akınların temelini, Rus köylerinden ve şehirlerinden ganimet elde etme ile Rus knezleri tarafından hizmete alınan diğer göçebe Türk boylarını yakalayıp geri getirme hedefleri oluşturmuştur. Ayrıca Kuman-Kıpçaklar, Rus knezlerinin tahta çıkışları nedeniyle onlardan para, kıymetli kumaşlar ve davar gibi bahşiş taleplerinde bulunmuşlardır. İsteklerinin karşılanmadığı durumlarda Ruslar üzerine akınlar yapmışlardır. Diğer taraftan, Rus knezleri her ne kadar düşmanları olmalarına rağmen, Kuman-Kıpçaklardan askeri takviye alıp kendi iç meselelerine onları da dâhil etmişlerdir¹⁷⁹.

Kumalar ve Ruslar, bölgeyi tehdit eden ortak düşmana karşı askeri işbirliği yoluna gitmişlerdir. Kuman-Rus münasebetleri sonucu evlilikler artmış, iki halk arasında kültürel bağlar gelişmiştir. Kumaların özellikle savaş geleneği, madencilik ve musiki alanlarında Ruslar üzerinde önemli tesirleri olmuştur. Buna karşılık, Ruslar da Kumalar arasında Hıristiyanlığı yayarak bazı Kumaların Ruslaşmasına zemin hazırlamışlardır¹⁸⁰.

Kuman-Kıpçaklar, Kiev Rusyası'nın Karadeniz'e inmesine engel olmuşlardır. Kuman-Kıpçakların saldırıları neticesinde Slav halkın önemli bir kısmı

¹⁷⁸ Roman K. Kovalev, *a.g.m.*, s. 1202.

¹⁷⁹ Akdes Nimet Kurat, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...*, s. 75, 78.

¹⁸⁰ Laszlo Rasonyi, *Tarihte...*, s. 141.

Moskova Irmağı havzasına göç etmiştir¹⁸¹. Rusların bu dönemde yerleşmelerinde ciddi Kuman etkisi görmek mümkündür¹⁸².

Askeri, kültürel ve siyasi açıdan Kuman–Kıpçaklar tarihte en fazla Ruslarla ilişkiler kurmuşlardır. Münasebetler genel olarak, askeri temelli olmuştur. Ruslar, Kuman-Kıpçaklardan önce Karadeniz'in kuzeyindeki topraklara gelen Türk boylarını yönetimleri altına almalarına rağmen; Kuman–Kıpçakları kontrolleri altına alamamışlardır. Böylelikle feodal Rus knezlikleri, *bozkırla mücadeleyi* kaybetmişler, Kuman–Kıpçakların bölgede kalıcı olduklarını kabullenmişlerdir. Diğer taraftan, onlarla bazen evlilik yoluyla, bazen de askeri ittifaklarla iyi ilişkiler kurmuşlardır. 13. yüzyılın başlarında Kuman-Kıpçaklar ve Ruslar, Karadeniz'in kuzeyini hedef alan Selçuklu ve Moğol saldırılarına karşı ittifak yapıp bölgeyi korumaya çalışmışlardır. Bir sonraki başlıkta detaylı bir şekilde denileceği gibi Moğol seferleri Rusların ve Kuman-Kıpçakların bölgedeki siyasi varlıklarını sona erdirecektir.

1.7. Moğol Seferleri

Moğollar, 13. yüzyılda dünya tarihini derinden etkileyen seferleri başlatan göçebe Asya kavmidir. Türklerden sonra batıya doğru göç eden ikinci Asya halkıdır. Cengiz Han'ın liderliğinde birleşen Moğol kabileleri, anavatanlarından Avrasya'nın en uzak notlarına büyük çaplı akınlara başlamışlardır. Moğol seferleriyle imparatorluklar yıkılmış, Avrasya'da önemli göç hareketliliği ve savaşlarda yoğun insan kaybı yaşanmıştır.

Moğol yayılması, Ortaçağ dünyasının kaderini değiştiren en önemli gelişmelerden birisidir. Moğol akınlarıyla Çin ve İran gibi eski medeniyetlere sahip ülkeler tahrip olmuş, Türkistan coğrafyası yağmalanmış, Karadeniz'in kuzeyinde Rus knezliklerinin ve Kuman–Kıpçak konfederasyonunun yönetimleri son bulmuştur¹⁸³. Moğollar, Çin'den Batı Avrasya bozkırına kadar uzanan toprakları egemenlikleri

¹⁸¹ Kuman-Kıpçakların yoğun akınları sonucu güney Rus yerleşim yerlerinde nüfus azaldı. Kiev Knezliği önemini kaybetti. Güneyde yaşayan Rus halkı, Kuman-Kıpçakların saldırıları sonucunda kuzeye göç ettiler. Kuzeyde Moskova havzasına yerleşen Ruslar, burada Moskova Knezliği'ni kurdular. Zamanla güçlenen Moskova Knezliği Ortaçağ'dan günümüze kadar Rus topraklarının merkezi olmuştur ve hâlâ da bu önemini korumaktadır. Moskova kentinin kurulmasında ve gelişiminde Kuman-Kıpçakların etkisi olduğu söylenebilir.

¹⁸² Akdes Nimet Kurat, *a.g.m.*, s. 182.

¹⁸³ George Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, (Terc. Eşref Bengi Özbilen), İstanbul 2007, s. 13.

altına almışlardır. Oldukça geniş bu topraklarda hâkimiyetlerini sağlamak için farklı halklarla savaşmışlardır. Moğol saldırısına uğrayan halklar, onlara *şeytanın atlıları* demişlerdir¹⁸⁴.

Moğollar, Avrupa içlerine yeni bir nüfus katmanı yerleştiren son Asya halkıdır¹⁸⁵. Diğer bir ifadeyle, Avrasya göçebelerinin batıya göçlerinin son büyük dalgasını başlatmışlardır. Moğollar, bu yayılmayla daha önceki yüzyıllarda Doğu Avrupa'ya göç eden konargöçer Türk halklarının izinden gitmişlerdir. Moğol hücumları¹⁸⁶ göçebe yayılcılığın doruk noktasını oluşturmaktadır¹⁸⁷. Moğol seferleri, dönemin bazı kaynaklarında *Tatar istilas*ı olarak geçmektedir¹⁸⁸.

Moğol başarısının kökeninde saldırıya uğrayan halkların böyle bir seferlere hazırlıksız oluşları, Moğol ilerleyişinin kararlı yapısını kavrayamamaları, Moğol olmayan dünyanın birlik içinde olmaması, Cengiz Han'ın ordu teşkilatını köklü bir şekilde örgütlemesi ve bu ordunun dönemin koşullarında manevra gücü ile stratejik planlarının ileri seviyede olması bulunmaktaydı¹⁸⁹. Moğol akınlarının temel hedeflerinden birisi, bütün göçebe halkların Cengiz Han sülalesine bağlanması vardı. Çünkü göçebe halklar, bozkır coğrafyasında Moğol hücumlarının önünde duran ciddi güçlü rakipler olarak düşünülüyordu. Göçebe halkları koruyan, himayesine alan yerleşik toplumlar ise en büyük düşman olarak kabul ediliyordu¹⁹⁰.

Moğol seferleri, dönemin Türk dünyası için tam bir felaket oldu. Güçlü ve düzenli Moğol orduları karşısında Türkistan toprakları ağır bir tahribata uğradı. Karadeniz'in kuzeyinde Kuman-Kıpçak hâkimiyeti, son buldu. Dönemin en önemli Türk devletlerinden olan Anadolu Selçukluları yıkılış sürecine girdi. Diğer taraftan, seferlerin Türk dünyası açısından tek olumlu yanı, Türkistan'da bulunan konargöçer

¹⁸⁴ Stephen Turnbull, *Genghis Khan & The Mongol Conquests 1190-1400*, Oxford 2000, s. 7.

¹⁸⁵ Denis Sinor, "Mongols in the West", *Journal of Asian History*, Sayı: 33, Wiesbaden 1999, s. 40.

¹⁸⁶ 13. yüzyılın en önemli Arap tarihçilerinden İbn-ül - Esir, Moğol seferlerini şu şekilde yorumlamıştır: "Kıvılcımları, bütün memleketleri sarmış, zararı herkese dokunmuş ve rüzgârın kovaladığı bir bulut gibi memleket memleket dolaşmış bir felaket! Gecelerin ve gündüzlerin doğurmadığı, bütün ahaliye, özellikle Müslümanlara şamil korkunç bir musibettir. Bir kimse, Tanrı'nın insanı yarattığı günden bu ana kadar böyle bir felaket görmemiştir". A. Yu. Yakubovskiy, *a.g.e.*, s. 26.

¹⁸⁷ George Vernadsky, *Moğollar...*, s. 16, 17.

¹⁸⁸ A. Yu. Yakubovskiy, *a.g.e.*, s. 15.

¹⁸⁹ George Vernadsky, *Moğollar...*, s. 17.

¹⁹⁰ Akdes Nimet Kurat, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...*, s. 97.

Türk boylarının Moğol saldırılarından kaçıp Anadolu'ya göçleri ve bu yolla Anadolu'da Türk nüfusunun artmasıdır.

1.7.1. Moğolların İlk Deşti Kıpçak Seferi

1206 yılında büyük Moğol hükümdarı Cengiz Han, Moğol aşiretlerini tek bir devlet çatısı altında topladı. 1209 yılına kadar Türkistan'ın değişik yerlerinde yaşayan Kırgız, Merkit, Nayman ve Uygur gibi bozkır halklarını kendine bağladı. 1218'de Kara Hitay Hanlığı'nı ele geçirdikten sonra kuzey Çin topraklarına girdi. Doğuda hâkimiyetini sağladıktan sonra akınlarını batıya çevirdi. Moğollar, 1220 - 1221 yılları arasında Türk asıllı komutanlar Cebe ve Subutay (Subitay) komutasında Horasan üzerinden Kafkaslara girip bölgeyi yağmalayarak Karadeniz'in kuzeyine kadar ilerlediler. Moğollar, ekonomik açıdan ticaret yollarını kontrol altına almak ve ganimet elde etmek için Deşt-i Kıpçak topraklarına saldırmışlardı¹⁹¹. Bu sayede bölgenin iktisadi faaliyetlerinden faydalanmak istiyorlardı.

Moğolların saldırısı karşısında bölge bulunan kuzey Kafkas halkları endişeye düştü. Bu durum karşısında ortak düşman Moğollara karşı birleşen Kafkas kavimlerinden Çerkesler, Alanlar (Aslar) ve Lezgiler; Kıpçaklarla ittifak yaptılar. *Derbend geçidi** çevresinde Alan-Kıpçak müttefik birlikleri Moğol kuvvetlerini kuşattı. Müttefik Kıpçak-Alan ordusunu geçebilmek için Moğollar, Kıpçaklara kendileriyle aynı ırktan, hatta aynı kabileden olduklarını, Alanların ise farklı bir ırktan halk olduklarını söylediler. Türk-Moğol kardeşliğinden bahsederek Kıpçakları kandırdılar. Böylelikle yapılan anlaşmayla onları bu ittifaktan ayırmayı başardılar. Daha sonra yalnız kalan Alanları yenilgiye uğrattılar. Elde ettikleri ganimetlerden Kıpçaklara da verdiler. Fakat Kıpçaklara saldırmayacaklarını söyleyen Moğollar, sözlerinde durmayıp Kuban Nehri boylarındaki Kıpçaklar üzerine yürüdüler. Bu sırada Kıpçaklar, Moğollarla yaptıkları anlaşmaya güvenerek geldikleri bölgelere geri dönüp ordularını dağıtmışlardı. Moğolların beklenmedik ani saldırısına hazırlıksız yakalandılar. Çıkan çatışmada Kıpçaklar yenildiler. Danil Kobyakoviç ve Yuri Konçakoviç adlı Kıpçak başbuğları öldürüldü, diğer başbuğlar Köten (Kotyan)

¹⁹¹ Mehmet Berk Yaltrık, *Moğolların Deşt-i Kıpçak Seferleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Edirne 2014, s. 2, 3, 32.

*Kafkasya'nın kuzeyini güneye bağlayan en önemli yol.

ve Basdı (Bastı) kaçıp kurtuldu. Böylelikle Moğol orduları Kıpçak bölgelerine girdiler¹⁹². Moğollar, bu saldırıyla bölgedeki en kuvvetli rakipleri olan Kıpçakların gücünü azaltmak istemişlerdi. Çünkü ilerleyen yıllarda onların Karadeniz'in kuzeyindeki hâkimiyetlerini bitirip bölgenin tümüne egemen olmak istiyorlardı¹⁹³.

Moğolların bu beklenmedik saldırıları Kafkas eteklerinde yaşayan Kuman-Kıpçakları telaşlandırdı. Moğolların önünden kaçan Kuman-Kıpçaklar, Rus topraklarına sığındılar. Kuman başbuğları Köten ve Basdı, Moğol vahametini Rus knezlerine anlattılar. Moğollara karşı ittifak çağrısında bulundular. Hatta Kuman-Kıpçaklar, ittifakı sağlamak için Ruslara armağanlar bile verdiler. Bu teklif karşısında Galiç knezi Mstislav Mstislaviç, Rus knezlerini Kiev'de toplantıya davet etti. Yapılan toplantıda Rus knezleri, Moğol tehdidini enine boyuna tartıştılar. Kuman-Kıpçakların tek başlarına bırakıldıkları takdirde Moğollara yenileceklerini veya onlarla birleşerek Rus yurduna eskisinden daha fazla zarar vereceklerini düşünerek Rus topraklarının geleceği için Kuman-Kıpçaklarla birlikte Moğollara karşı hareket edilmesi ve böylelikle düşmanın Rus arazisinin çok uzaklarında durdurulması gerektiği hususlarında karar kıldılar. Alınan kararlar neticesinde Rus knezleri sefer hazırlıklarına başladılar. Rusların bu kararını duyan Moğollar, onlara elçiler gönderip hedeflerinde sadece Kuman-Kıpçaklar olduklarını söylediler. Fakat Ruslar, elçileri dinlemeyip öldürdüler¹⁹⁴. İlerleyen Moğol tehlikesine karşılık müttefik Kuman-Rus birlikleri Moğollar üzerine sefere çıktı¹⁹⁵.

¹⁹² V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, (Terc. Râgıp Hulusi Özdem), Ankara 2013, s. 135; Peter B. Golden, *Nomads and Sedentary Societies in Medieval Eurasia*, New Jersey 1998, s. 12; Mustafa Kafalı, "Deşt-i Kıpçak ve Cuci Ulusu", *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 25, İstanbul 1971, s. 184, 185; Mualla Uydu Yücel, "End of Cumans: Battle of Kalka and Their Entrance Into Eastern Europe", *Otan Tarihi*, Cilt: 3, Almatı 2009, s. 11, 12; Denis Sinor, *a.g.m.*, s. 2, 3; Mehmet Berk Yaltrık, *a.g.t.*, s. 47, 48.

¹⁹³ Mualla Uydu Yücel, "Cengiz'in Batı Siyasetinde Kalka Savaşının Yeri ve Önemi", *Kazakistan Bilim Beru Juyesindegi Tarih Penlerinin Özekti Meseleleri, III Halkaralık Gulmi-Praktikalık Konferentsiyasının Materialdarı*, Çimkent 2009, s. 78.

¹⁹⁴ Akdes Nimet Kurat, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...*, s. 93, 94; Ahmet Gökbek, *a.g.e.*, s. 71.

¹⁹⁵ Kuman-Kıpçakların, Ruslardan yardım talebi ve Rusların Moğol istilası karşısında tepkileri Rus yıllıklarında şu şekilde anlatılmaktadır: "... *Polovets knezleri damatları Galiçli Mstislav ve bütün Rus knezlerine pek çok hediyelerle (at, deve, inek ve kızlar) gelerek şu ricada bulundular: "Bizim topraklarımızı bugün aldılar. Yarın ise sizin topraklarınızı alacaklar. Bize yardım edin."* Kotyan özellikle damadı Galiç knezi Mstislav'dan rica etti. Mstislav kendi Rus knezlerine şöyle dedi: "*Kardeşlerim eğer bunlara yardım etmezsek bunlar daha sonra onlara katılacaklar, o zaman da*

Galiç, Kiev, Çernigov ve Smolensk knezlikleri Kuman–Kıpçak ordularıyla birlikte harekete geçtiler. Müttefik Rus–Kıpçak ordusu Moğolların üzerine yürüdü. Knez Mstislav Dinyeper’i aşp 1000 askerle Moğolların öncü alaylarını yendi. Birleşik kuvvetler, ilerleyişlerini sürdürdüler. Saldırıları devam ettirip Moğolları geri çekilmek zorunda bıraktılar. Subutay Noyan ve Cebe Noyan komutasındaki Moğol kuvvetleri ciddi bir varlık göstermeden Don istikametine doğru çekildiler. Müttefik ordu, Moğolların korktuğunu düşünerek onları takibe başladı. Böylece Moğolları takip edip sürekli taarruz yaptı. Fakat Moğolların planı, sahte ricatla müttefik orduyu yenebilmek için elverişli bir ortama çekmek ve daha sonra pusuyla orduyu tümüyle yok etmektir. Türkistan’a özgü bu savaş taktiğine Türkler arasında Turan taktiği deniliyordu. Kuman–Kıpçaklar da bu taktiği kullanıp Rusları yenmişlerdi. Fakat Kuman–Kıpçaklar, bu taktiği çok iyi bilmelerine rağmen Moğolların böyle bir taktiği kullanacaklarını hesaba katmadılar, geri çekilişlerine aldandılar, onları takip ederek yok etme gayesi güttüler. 12 günlük geri çekilmeyle Moğollar müttefik orduyu peşlerine takarak iyice yordular. Onları imha etmek için elverişli ortam aradılar. Kalka Nehri boyuna geldiklerinde ise iyice bitkin düşen Rus–Kıpçak ordusunu pusuya düşürüp saldırdılar. 31 Mayıs 1223 yılında *Kalka Meydan Savaşı*’nda¹⁹⁶

onların güçleri çok olacaktır.” Bu şekilde kendi aralarında düşündüler ve akılları başlarına gelerek Polovets knezinin isteğini kabul ettiler. Hemen asker toplamaya başladılar ve her biri yönetimleri altındaki bölgelerden topladıkları askerleri birleştirerek Tatarlara (Moğollara) karşı gittiler. Dnyeper’den Zarubej’e geldiler. Rus knezlerinin kendilerine doğru geldiğini gören Tatarlar onlara elçiler göndererek şöyle dediler: “Polovetsleri dinleyerek bizlere karşı çıktığımızı duyduk. Biz sizlerin topraklarını, köylerini, şehirlerini almak istemiyoruz. Biz sizlere gelmedik. Bizi Tanrı Polovetsler üzerine gönderdi ve biz atlarımızın başını Polovetslere doğru çevirdik. Sizler barış içinde olunuz. Eğer onlar size yardım için dahi olsa gelirlerse onların mallarını ellerinden alarak kovunuz. Biz daha önce onların sizlere de pek çok kötülük yaptıklarını duyduk. Biz onların üzerine daha önce yaptıklarını ödetmek için gidiyoruz.” Rus knezleri elçileri dinlemeyerek öldürdüler ve onlara doğru yürüdüler. Oleşye’ye kadar gitmeyerek Dnyeper’de durdular. Tatarlar onlara ikinci defa elçiler gönderdiler ve şöyle dediler: “Polovetleri dinleyerek bizim iki elçimizi öldürdünüz ve şimdi bize doğru geliyorsunuz. Bundan sonra suçlu sizsiniz. Biz Tanrı’nın isteği olduğu için sizlere doğru gelmemiştik”. Bu defa elçileri geri gönderdiler...” Mualla Uydu Yücel, a.g.e., s. 474.

¹⁹⁶ 1223 Kalka Meydan Savaşı, Kalka Nehri boyunca yapıldığından bu ismi almıştır. Bu savaş, Kuman–Kıpçak tarihinin en önemli olaylarından birisidir. Kuman–Kıpçaklar, sayıca çok üstün olmalarına rağmen kendileri gibi Türkistan kökenli bir halk olan Moğollara yenildiler. Bu savaş neticesinde Kuman–Kıpçak konfederasyonunun Batı Avrasya bozkırlarındaki hâkimiyeti derinden sarsıldı. Kuman–Kıpçak kabileleri bölgenin egemenliğini Moğollara bırakmak zorunda kaldılar. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: D. Nicolle - V. Shpakovsky, *Kalka River 1223: Genghis Khan’s Mongols Invade Russia*, Oxford 2001.

Moğollar, kendilerinden sayıca çok fazla olan müttefik orduyu ağır bir yenilgiye uğrattılar¹⁹⁷.

Savaşta Ruslar, ağır kayıplar verdiler. Altı tane Rus knezi ve on binlerce Rus askeri öldürüldü. Kiev knezi esir düştü. Rusları Moğollara karşı savaşa davet eden Galiç knezi ise zorlukla savaş meydanından kaçabildi. Rus kuvvetlerinin sadece onda biri geri dönebildi. Kuman–Kıpçaklar ise, Ruslar kadar kayıp vermediler. Çünkü Moğolların ani saldırılarında geç de olsa planlarının farkına vardılar, savaş meydanından çekildiler. Moğollar, elçilerinin öldürülmesinin bedeli olarak esir Rus knezlerini tahtanın altına yerleştirdiler. Kendileri de tahtanın üzerine oturarak yemek yediler. Böylece Moğollar zaferi kutladıkları tahtanın altında Rus knezlerini feci bir şekilde boğdular. Diğer esirlerin tümü de katledildi. Rus yıllıklarında Rusların hezimetini, dini hislerle dramatik bir şekilde anlatılmaktadır. Rus yıllıkları, böyle ağır yenilgiyi Rusya'nın şimdiye kadar hiç görmediğini, savaş alanında her tarafın ölümlerle dolduğunu ve kanın su gibi aktığını yazmaktadır¹⁹⁸. Moğollar, harekât planlarına göre daha fazla ilerlemeden ve ganimet almadan geri döndüler. Moğol orduları ilk seferde başarılı olmalarına rağmen Asya'ya dönerken İdil Bulgarlarının saldırıları karşısında ağır kayıplar verdiler¹⁹⁹. Kalka Meydan Savaşı sonucunda bölge ticareti geçici olarak büyük bir darbe yedi²⁰⁰. Bu savaş, Moğollara Güneydoğu Avrupa'da hâkimiyet kurmalarını sağladı²⁰¹.

1223 Kalka Meydan Savaşı²⁰² Batı Avrasya bozkırlarının geleceğini esaslı bir şekilde etkileyen 13. yüzyılın en önemli vakasıdır. Bu savaş, Kıpçaklar açısından sonun başlangıcı; Ruslar açısından ise duraklama dönemine girilmesi olarak kabul edilmektedir²⁰³. Yaklaşan Moğol tehdidi karşısında yıllardır savaşan Ruslar ile

¹⁹⁷ Akdes Nimet Kurat, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...*, s. 94; Laszlo Rasonyi, *Tarihte...*, s. 142; Ahmet Gökbel, *a.g.e.*, s. 71; Mualla Uydu Yücel, *a.g.e.*, s. 474, 475; Mustafa Kafalı, *a.g.m.*, s.185; Mualla Uydu Yücel, “*Cengiz'in Batı Siyasetinde...*”, s. 84.

¹⁹⁸ Akdes Nimet Kurat, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...*, s. 94, 95; Mualla Uydu Yücel, *a.g.e.*, s. 475, 477; Denis Sinor, *a.g.m.*, s. 3.

¹⁹⁹ Akdes Nimet Kurat, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...*, s. 95; Mustafa Kafalı, *a.g.m.*, s.185.

²⁰⁰ A. Yu. Yakubovskiy, *a.g.e.*, s. 25.

²⁰¹ Mualla Uydu Yücel, “*End of Cumans...*”, s. 14.

²⁰² Kalka Meydan Savaşı, erken dönem Rus kroniklerinde farklı yıllarda ama benzer şekilde nakledilmektedir. Mualla Uydu Yücel, *a.g.e.*, s. 472 - 479.

²⁰³ Mualla Uydu Yücel, “*Cengiz'in Batı Siyasetinde...*”, s. 75, 78.

Kıpçaklar, Selçuklulardan sonra bir kez daha askeri işbirliği yoluna gittiler. Düşmana hep beraber saldırmaya karar verdiler. Fakat Moğollar, usta bir savaş planıyla müttefik kuvvetlere ağır kayıplar verdirttiler. Bu yenilgiyle beraber Rus knezleri ile Kıpçakların bölgedeki otoriteleri kökünden sarsıldı. İlk sefer, bölgeye yerleşmekten ziyade keşif amaçlıydı. Zaten muharebeden sonra Moğollar daha fazla ilerlemeyip Asya'ya döndüler. Deşt-i Kıpçak'a ilk seferlerinde Moğollar, bölgenin siyasi ve askeri yapıları hakkında bilgi alıp anayurtlarına geri döndüler.

1.7.2. Moğolların İkinci Deşt-i Kıpçak Seferi

İlk seferin üzerinden birkaç yıl geçtikten sonra Moğollar, bu sefer yerleşme amaçlı Deşt-i Kıpçak'a tekrar geldiler. İkinci Moğol seferi 1229 yılında başladı. Orduyu başkumandan olarak Cengiz Han'ın torunu Batu (Batı) Han komuta ediyordu. Kalka muharebesinin kumandanlarından Subutay Noyan da sefere katıldı. Cengiz Han'ın oğlu Ogeday Kağan'ın emriyle sefere Cengiz Han sülalesinden tüm teginler dâhil oldu. Deşt-i Kıpçak'a tekrar giren Moğol ordularıyla Kıpçaklar arasında şiddetli çatışmalar meydana geldi. 1236 yılında başbuğ Baçman idaresindeki Kıpçaklar; Bulgarlar, Başkurtlar ve Alanlar ile ittifak yaparak Moğol ordusuna karşı koymaya çalıştı. Fakat Moğollar müttefik orduyu yenilgiye uğrattı ve başbuğ Baçman'ı öldürdü²⁰⁴. İlerleyişlerini sürdüren Moğol kuvvetleri Rus topraklarına girdiler. Çok sayıda Rus şehrini yakıp yıkarak ele geçirdiler. Rus knezlerinin askeri güçlerini yok ettiler. 1238 yılında Batı Avrasya bozkırının kuzey bölgelerini tamamıyla ele geçirdiler²⁰⁵.

Rus topraklarını ele geçiren Moğolların hedeflerinde tüm Kuman–Kıpçak kabilelerini kontrolleri altına almak vardı. 1239 yılında Moğollar, Kuman–Kıpçakların en önemli yerleşim bölgelerinden olan Don–Doneç sahasına saldırdılar. Moğolları Deşt-i Kıpçak'a ilk gelişlerinden beri çok iyi bilen başbuğ Köten,

²⁰⁴ Mustafa Kafalı, *a.g.m.*, s. 186, 187.

²⁰⁵ 1223 yılında ağır yenilgiyle çöküş dönemlerine giren Ruslar, ikinci Moğol seferiyle Moğolların yönetimi altına girdiler. Daha sonra Altın Orda devletinin bir parçası oldular. Ruslar, 1380 Kulikova Savaşı'nda Altın Orda devletini yenilgiye uğrattılar. Bu savaşla tekrar bağımsızlıklarını kazandılar. Rus tarihinin dönüm noktalarından olan bu savaşla beraber Ruslarda tek Rus milleti anlayışı doğmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mualla Uydu Yücel, "1224 Kalka Meydan Muharebesinin Rövanşı: 1380 Kulikova Meydan Muharebesi Ve Bu Muharebenin Rus Tarihi Açısından Önemi", *Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Armağanı*, İstanbul 2008.

Moğollarla şiddetli bir şekilde çatışmaya girdi, cesurca Moğollara karşı iyi bir direniş gösterdi. Fakat Moğol ordusunun sayıca üstünlüğü ve akıllıca savaş stratejilerinden dolayı ağır bir yenilgiye uğradı²⁰⁶. Bu yenilgiyle Kuman–Kıpçakların Karadeniz’in kuzeyindeki hâkimiyetleri son buldu. Kuman–Kıpçaklar, Moğollara karşı Deşt-i Kıpçak’ı canla başla savundular. Hatta en büyük düşmanları olan Ruslarla bile işbirliği yaptılar. Ayrıca Kafkas halklarıyla da Moğollara karşı ittifaklar kurdular. Fakat belirli aralıklarla devam eden Moğol seferinde ağır kayıplar verdiler. Akınlarla Deşt-i Kıpçak kan gölüne döndü²⁰⁷. Kuman–Kıpçaklar, 1239 yılındaki yenilgiyle Moğolların bölgedeki üstünlüklerini kalıcı olarak kabullendiler.

Moğollar karşısında üst üste yenilgiye uğrayan Kuman başbuğu Köten, artık Moğollarla başa çıkamayacağına farkına vardı. Kırk binden fazla Kumanla beraber Macar ovasına iltica etti. Yine bu savaştan sonra Kuman–Kıpçak kabilelerinin Balkanlara göçleri hızlandı²⁰⁸.

Kuman–Kıpçaklar, Moğol hücumlarıyla Deşt-i Kıpçak’ta siyasi bağımsızlıklarını kaybetmelerine rağmen; Moğolların egemenlikleri boyunca onların bölgeye etkileri kültürel olarak sürmüştür. Bu bölge yine Deşt-i Kıpçak olarak anılmaya devam etmiştir. Bu durum, Kuman-Kıpçakların bölgeye köklü ve güçlü bir şekilde yerleştiklerini göstermektedir. Ayrıca Kuman–Kıpçaklar askeri lider ve savaşçı olarak Moğol ordularında yer almışlardır. Moğol yayılmasından sonra Kuman-Kıpçakların önemli bir kısmı Balkanlara göç etmelerine rağmen; Don ile İdil arasının üst bölgelerinde Kuman–Kıpçaklar hâlâ yaşamaya devam etmişlerdir. Kalan Kuman–Kıpçaklar, yeni Türk ve Moğol etnik gruplarıyla karışarak Kazan, Kırım Tatarlarının, Nogayların ve Kazakların etnogenetiğine dâhil olmuşlardır²⁰⁹.

²⁰⁶ Akdes Nimet Kurat, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...*, s. 96.

²⁰⁷ Carpini, Moğol saldırıları sonucu Deşt-i Kıpçak’taki durumu şu şekilde anlatmaktadır: “*Kuman ülkesinde birçok kafatası ve yerde gübre yığını gibi yatan ölü insan kemikleri bulunmaktaydı. Kumanlar, Moğollar tarafından yok edildiler, hayatta kalabilenler onların önünden kaçmakla beraber bazıları esir edildiler. Fakat kaçanların çoğu da tekrar onların boyunduruğuna geri döndüler*”. Johann de Plano Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatname, 1245 – 1247*, (Terc. Ergin Ayan), Trabzon 2001, s. 114.

²⁰⁸ Akdes Nimet Kurat, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...*, s. 97; Laszlo Rasonyi, *Tarihte...*, s. 142; Stephen Turnbull, *a.g.e.*, s. 48.

²⁰⁹ İstvan Vasary, *Erken İç Asya’nın...*, s. 240; Wilhelm Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, (Terc. Ergin Ayan), İstanbul 2012, s. 48; Mustafa Kafalı, *a.g.m.*, s.180; Aleksandr Sh.

13. yüzyıl Kuman-Kıpçaklar için, tam bir felaket yüzyılı oldu. Bu yüzyılda Kuman-Kıpçaklar bir yandan Moğol seferleriyle mücadele ederlerken, diğer taraftan salgın hastalıklar, kıtlık ve hayvan ölümleri gibi sıkıntılarla boğuştu. Hayat şartlarının zorlaştığı bu dönemde güçlü ve kuvvetli Kuman çocukları para karşılığında refah seviyesi daha yüksek ülkelere gönderilmeye başlandı²¹⁰. Sosyo-ekonomik nedenlerden dolayı Kuman-Kıpçakların Deşt-i Kıpçak'taki otoriteleri zayıflamaya başladı. Moğol seferleriyle bölgedeki siyasi egemenlikleri son buldu. Yaklaşık 200 yıl Karadeniz'in kuzeyinde söz sahibi olan Kuman-Kıpçaklar, bölgenin hâkimiyetini kanlı bir şekilde yine doğudan gelen ama Türk olmayan Moğol kavmine bırakmak zorunda kaldılar. Kuman-Kıpçak kabileleri bölgeye ilk geldikleri 11. yüzyılın ortalarından sonra ilk kez Moğol seferleri neticesinde kalabalık kitleler halinde bölgeden ayrılıp batıya göç etmek zorunda kaldılar.

Moğol hücumları, Karadeniz'in kuzeyindeki Gök Tanrı dinine bağlı Türklerin bölgeden göçlerine neden olurken; Karadeniz'in güneyinde yaşayan Müslüman Türklerin Türkistan'dan yapılan göçlerle Anadolu'daki nüfuslarının artmasına sebep olmuştur. Diğer bir deyişle, Moğol seferleri bir coğrafyada Türk nüfusunu azaltırken, diğer coğrafyada Türk nüfusunun artmasını beraberinde getirmiştir.

Kadyrbaev, "Turks (Uighurs, Kipchaks and Kanglis) in the History of the Mongols", *AOASH*, Cilt: 58, No: 3, Budapeşte 2005, s. 250, 251.

²¹⁰ İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 186.

II. BÖLÜM

BALKANLARDA KUMAN-KIPÇAKLAR

2.1. Kumanların Peçeneklerle Askeri ve Siyasi Münasebetleri

Peçenekler; Türkistan, Karadeniz'in kuzeyi ve Balkanlarda yaşamış olan ve Türklerin yaşayış tarzlarına benzer bir hayat süren konargöçer Türk boyudur²¹¹. Peçenekler, Türkistan'da kuzeyden Kuman–Kıpçaklarla; doğudan hem Kuman–Kıpçaklar hem de Uzlarla komşuydular. Bu boylar, onların doğuya gitmelerini engelliyorlardı. O nedenle batıya doğru ilerleyişe geçtiler²¹². Anavatanda komşu olarak ve benzer bir yaşam koşullarında yaşayan Kuman–Peçenek boyları, temel geçimleri hayvancılık olduğu için hayvanlarını otlatmak için uygun yerleri aramaktaydılar. Bundan dolayı, sürekli rekabet halindeydiler. Yine Uz boyu da bu rekabete dâhildi. Daha ideal bir yer bulma gayesiyle Peçenekler, batıya doğru göç ettiler ve Karadeniz'in kuzeyindeki geniş bozkırlara geldiler.

Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara gelen Peçenekler, burada uzun süre varlıklarını sürdürmüş, konargöçer hayat tarzlarını devam ettirmişlerdir. Ayrıca Karpatları ve Tuna'yı aşmış Balkanlara da göç etmişlerdir. 11. yüzyılın ortalarından itibaren Karadeniz'in kuzeyine Uzlar ve Kuman–Kıpçakların göçleri, Peçeneklerin bölgedeki varlıklarını derinden sarsmıştır. Daha geniş otlak arayışı içinde olan Kuman–Kıpçaklar, Don Nehri'nin batısında bulunan Peçeneklerin topraklarına saldırdılar. Kuman baskısı, Peçeneklerin orta Tuna boyuna yoğun bir şekilde göçlerine ve yeni kurulan Macar devletinin ordusuna katılmalarına neden oldu²¹³. Soydaşlarının göç dalgasıyla Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda varlıkları sona eren Peçeneklerin bazıları Rus topraklarına sığınmış, bir kısmı da Kuman–Kıpçak konfederasyonuna dâhil olmuştur. Fakat Peçenek kabilelerinin büyük bir kısmı yoğun bir şekilde Balkanlara göç etmişlerdir.

Karadeniz'in kuzeyinde kalan Peçenekler, Kuman–Kıpçakların yönetimini kabul etmemek için büyük bir mücadele vermiş, Ruslarla Kuman–Kıpçaklara karşı müttefik olmuşlardır. Daha önceki bölümde de anlatıldığı gibi Ruslara sığınan Peçenekler, Ruslar ile Kumanlar arasında savaflara neden olmuştur. Kuman –

²¹¹ Akdes Nimet Kurat, *Peçenek Tarihi*, İstanbul 1937, s. 23.

²¹² Ramazan Şeşen, *a.g.e.*, s. 94; Akdes Nimet Kurat, *Peçenek...*, s. 39.

²¹³ A. Bruce Boswell, *a.g.m.*, s. 71; İon Grumeza, *The Roots of Balkanization: Eastern Europe C. E. 500-1500*, Plymouth 2010, s. 35.

Kıpçakların Rus topraklarına saldırmalarının bir nedeni de Uzlar gibi kendilerinden kaçan Peçeneklerin Rus topraklarına sığınmaları olmuştur.

Peçenek ve Kuman–Kıpçak boyları, Türkistan’da ve Karadeniz’in kuzeyinde benzer bir ekonomik yapıda hayat sürdüklerinden dolayı; bu boyların çıkarları çatışmış, baştan ilişkiler olumsuz bir şekilde gelişmiştir. Fakat iki Türk boyu arasında münasebetler, 11. yüzyılın sonlarına doğru Balkan yarımadasında yoğun ve farklı bir ivme kazanmıştır.

Kumanlar, Karadeniz’in kuzeyine geldikleri zamandan kısa bir süre sonra 1064 yılında Transilvanya (Erdel) – Macaristan yönünde ilerlediler²¹⁴. Balkanlara inen Uzlar, burada büyük bir açlık ve salgın hastalık felaketleriyle karşı karşıya kalmışlardı. Bu yüzden onların Balkanlara gelmeleri tümüyle hezimetle sonuçlandı. Kumanlar, Uzların bu topraklarda mahvolmaları üzerine Tuna’nın güneyindeki Peçeneklerle karşı karşıya kaldılar. Böylelikle Tuna’nın kuzeyindeki Kumanlar, güneyinde ise Peçenekler yer aldı²¹⁵. Tuna’nın kuzeyine yerleşen Kumanlar, burada Kıpçak konfederasyonunun bir bölümü olan Tuna grubunu oluşturdu. Karpatlar ve Tuna arasında kalan bölgede yaşadılar.

11. yüzyılın ikinci yarısında Balkanlarda Peçenekler, Bizans İmparatorluğu’nun Balkan topraklarını yağmalıyorlardı. Ayrıca bu dönemde Bizans İmparatorluğu’nda iç karışıklıklar artmıştı. 1078’de Peçenekler, Bizans İmparatorluğu’ndaki iç karışıklıklara dâhil oldular. Balkanlarda Bizans’a karşı isyan eden Draç valisi Nikephoros Basilakios, Peçeneklerden yardım istedi. Peçenekler de bu yardımı olumlu karşıladılar ve Kumanları bu yardım için çağırdılar. Kumanlar da çağrı üzerine kalabalık bir orduyla aşağı Tuna havzası üzerinden Trakya’ya geldiler. Peçenekler, yanlarında kalabalık Kuman savaşçılarıyla beraber yardıma gittiler. Diğer yandan, Basilakios’a Peçenek yardımı ulaşmadan I. Aleksios Komnenos komutasındaki Bizans ordusu, valiyi yenilgiye uğratmış ve isyanı sonlandırmıştı. Basilakios’un yenildiğini duyan Peçenek–Kuman birlikleri, Edirne’ye yöneldiler ve surların dışındaki evleri yağmalayıp, yaktılar. Daha sonra geldikleri yere geri

²¹⁴ Mualla Uydu Yücel, “Balkanlarda Peçenekler, Uzlar ve Kumanlar”, *Balkanlar El Kitabı*, Cilt 1: Tarih, (Der. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ), Çorum / Ankara 2006, s. 206.

²¹⁵ Mualla Uydu Yücel, “*Balkanlarda Peçenekler...*”, s. 200, 204; Cami Baykurt, *a.g.e.*, s. 57.

döndüler²¹⁶. Böylelikle Kuman-Kıpçaklar, Balkanlara ilk saldırılarını, yağma hareketlerini 1078'de gerçekleştirdiler²¹⁷. Bizans kaynakları ilk kez bu tarihten itibaren, Kuman-Kıpçaklarla ilgili bilgi vermeye başlamıştır²¹⁸. Bizans'ın Balkan eyaletlerine sürekli akınlar düzenleyen Peçenekler, Kumanlardan yardım istemiş, Kumanlar da Tuna'yı geçip Peçeneklerin yardımına gelmiştir. Böylece Kuman-Kıpçaklara Balkanların verimli topraklarını ve yerleşim birimlerini gösteren Peçenekler olmuştur. Çünkü Peçenekler, Kuman-Kıpçaklardan önce buraya göç ettiklerinden dolayı bu toprakları iyi bilmekteydiler.

11. yüzyılın sonlarına yaklaşılırken Balkanlarda Bizans-Peçenek çatışmaları şiddetlendi. Hemen hemen her yıl küçük çaplı da olsa aralarında çatışma oluyordu. 1087 yılının ilkbaharında Peçenek Başbuğu Çelgü, Macar ve Kumanlardan gelen yardımcı kuvvetler de dâhil 80.000 kişilik orduyla Bizans üzerine sefere çıktı. Fakat meydana gelen savaşı, Bizans kazandı²¹⁹.

Peçenekleri yenilgiye uğratan Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos, toparlanmaya imkân vermeden onlara kesin bir darbe indirmek için aynı yıl sefere karar verdi. Peçeneklerin elindeki Silistre (Derster / Drista)'yi ele geçirme gayesiyle yola çıktı. Şehri komuta eden Peçenek Beyi Tatuş (Tatou), bu haberi alır almaz Kumanlardan yardım istemek üzere şehri terk etti. Şehrin savunulmasını da askerlerine bıraktı. Bizans kuvvetleri, surları delip içeri girdiler. Fakat içte olan asıl iki kaleyi geçemediler. Bizans imparatoru da kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Bu sırada Peçeneklerin, başbuğ Tatuş'la beraber Kumanlardan yardım geleceğinden haberleri vardı. Silistre'de Bizans'ın çekilmesi üzerine Peçenekler tüm kuvvetleriyle karşı saldırıya geçti. Peçenekler, Bizans'ı ağır bir yenilgiye uğrattı ve büyük bir ganimet elde etti. Bu arada Kumanlar, savaş bittikten sonra yardıma geldiler²²⁰. Savaş meydanlarında kazandıkları ganimet ve kölelerle geçimlerini sağlayan

²¹⁶ Hüseyin Namık Orkun, *Peçenekler*, İstanbul 1933, s. 29, 30; Yusuf Hamzaoğlu, *Balkan Türklüğü: Makedonya, Bulgaristan, Slovenya*, Cilt: 2, Üsküp 2010, s. 98; Mualla Uydu Yücel, "X.-XI. Yüzyıl Türk Tarihinde Edirne", *Uluslararası Edirne'nin Fethinin 650. Yılı Sempozyumu 4-6 Mayıs 2011 Bildiriler Kitabı*, (Ed. İbrahim Sezgin, Cengiz Fedakar, Hasan Demiroğlu), Edirne 2012, s. 18, 19.

²¹⁷ Florin Curta, *Southern Eastern Europe in the Middle Ages, 500-1250*, Cambridge 2006, s. 306.

²¹⁸ Akdes Nimet Kurat, *Peçenek...*, s. 158.

²¹⁹ Akdes Nimet Kurat, *Peçenek...*, s. 169, 170.

²²⁰ Akdes Nimet Kurat, *Peçenek...*, s. 171, 175, 176, 178.

Kumanlar, bol ganimeti ve tutsakları görünce, Peçenek beylerinden ganimetten pay istediler. Peçenekler ise Kumanların savaş sonuçlandıktan sonra savaş alanına geldiklerinden ve bu nedenle savaşmadıklarından dolayı ganimetten pay istemelerini kabul etmediler. Bu karşılık üzerine iki Türk boyu arasında çatışma çıktı. Peçenekler, Kumanlar karşısında yenilgiye uğradılar²²¹.

Peçeneklerin savaşta elde ettikleri ganimetten Kumanların pay istemeleri ve buna olumsuz cevap almaları, aralarındaki ilişkileri farklı bir noktaya taşıdı. Ganimet paylaşımı sorunu iki Türk boyunu birbirine düşürdü. Daha önce iki boy arasında büyük çaplı bir savaşın olup olmadığı bilinmemektedir. Bu yüzden bu çatışma iki boy arasındaki ilk büyük mücadeledir. Kumanların Peçeneklerle mücadelesi, Bizans ordusunu tümüyle yok olmaktan kurtardı. Müttelik olarak gelen Kumanlar, bir anda Peçeneklerin en azılı düşmanları oluvermişlerdi. 1087 yılından sonraki ilişkiler, kanlı çatışmalara sahne oldu. Aralarındaki ittifak ebediyen bozuldu. Diğer bir ifadeyle, askeri ittifak yerini kanlı husumete bıraktı. Kumanlar, elleri boş olarak dönmelerinin intikamını almanın planlarını yapmaya başladılar²²². Peçenek–Kuman husumeti, Bizans İmparatorluğu açısından oldukça olumlu bir gelişmeydi. Çünkü artık birleşip Bizans topraklarına saldıramayacaklardı.

Kuman–Kıpçaklar, Peçeneklerle yaşadıkları ganimet paylaşımı sorunundan dolayı onlara kin beslemeye başladılar. Peçeneklere karşı Balkanlarda baskılarını

²²¹ Bizans İmparatorluğu'nda Komnenos hanedanlığının kurucusu I. Aleksios Komnenos'un büyük kızı Anna Kommena, babasının dönemini (1081-1118) *Alexiad* adlı eserinde anlatmıştır. Eser, bu dönemde hem Anadolu'da hem de Balkanlarda bulunan Türkler hakkında önemli bilgiler vermektedir. Anna Kommena, ganimet paylaşımıyla ilgili Peçeneklerle Kumanlar arasındaki yaşananları şu şekilde anlatmaktadır: "... Kumanlar, Peçenek beylerine şöyle dediler: " Evimizi barkımızı bıraktık, buraya imdadınıza koştuk; sizinle hem tehlikeleri hem başarıyı paylaşmak için böylesine uzak bir yolu aşmış geldik. Bize düşen her şeyi yapmış bulunduğumuza göre, bizi eli boş göndermeniz haklı olmaz. Gerçekten, savaş olup bittikten sonra buraya varmışsak, bunun sorumluluğu bize değil saldırıya geçivermiş olan imparatora düşer. İşte bu nedenle, ya bizimle tüm ganimetleri bölüşürsünüz, ya da bizi, sizin bağlaşıklarınız olmaktan çıkıp düşmanınız olmuş görürsünüz." Peçenekler ise bu açıklamaya kesin olarak hayır karşılığı verdiler". Anna Kommena, *Alexiad: Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexias Komnenos Dönemi'nin Tarihi, Malazgirt'in Sonrası*, (Terc. Bilge Umar), İstanbul 1996, s. 224.

²²² Akdes Nimet Kurat, *Peçenek...*, s.181, 182; İon Grumeza, *a.g.e.*, s. 67; Mualla Uydu Yücel, "Kumanlar...", s. 555.

iyice arttırdılar. Fakat yiyecek sıkıntısı çektiklerinden dolayı, gerekli ihtiyaçlarını sağlayarak tekrar Peçeneklerin üzerine gitmek üzere yurtlarına döndüler²²³.

1088 yılında Peçenek–Kuman sürtüşmesini duyan Bizans imparatoru I. Aleksios Komnenos, Kumanların tekrar geri geleceğini bekliyordu ve onlardan çekiniyordu. Bu yüzden *Synesios* adlı elçiyi Peçeneklere göndermeye karar verdi. İmparator, elçiye Peçeneklerle uzlaşma, onların daha fazla ileri gitmelerinin engellenmesini ve ihtiyaçlarının bol bol karşılanması gibi tavsiyelerde bulundu. Böylelikle olası Kuman saldırısına karşı Peçeneklerle ittifak oluşturmak istiyordu. Kumanların geleceğini duyan Peçenekler, Bizans imparatorunun barış teklifini kabul ettiler. Hatta Balkan geçitlerindeki kaleleri de Bizans’a bıraktılar. Bizans da onlara yerleşmeleri için yukarı Tunca vadisini bıraktı ve erzak sözü verdi. Karşılıklı çıkar ekseninde aralarında anlaşma sağlandı. Bu sırada Kumanlar, Peçeneklerle savaşmak üzere geldiler, fakat onları eski yerlerinde bulamadılar. Bizans’ın Peçeneklerle yapmış oldukları barış anlaşmasını öğrendiler ve imparatora elçiler göndererek ondan Peçeneklere saldırımları için kolaylık sağlamasını istediler. Peçeneklerle yeni barış anlaşması yapmış bulunan imparator ise bu isteği reddetti ama elçilere birçok armağan vererek onları barışçıl bir ortamda gönderdi. Bu gelişme karşısında ve Kuman tehlikesi geçtikten sonra Peçenekler anlaşmayı bozdular ve tekrar Bizans yerleşim birimlerini tahrip etmeye başladılar²²⁴.

1088 yılından itibaren Peçenekler, Bizans topraklarına karşı talan ve yağma faaliyetlerini arttırdılar. Özellikle Trakya bölgesinde yoğunlaştılar. Bizans İmparatorluğu, Peçeneklerin bu sürekli saldırılarını durdurmakta oldukça zorlanıyordu. Bu akınlar, başkent İstanbul’a kadar dayanmıştı. Balkanlarda bu gelişme yaşanırken, Kumanların bu süreçte Tuna’nın güneyine geçmedikleri anlaşılmaktadır. Fakat Kumanlar, Peçeneklerden oç almak için uygun zamanı kolluyorlardı. Belki bu süreçte 1088’de Bizans İmparatorluğu tarafından hoş bir şekilde karşılanıp değerli hediyelerle gönderilmelerinin etkisi olabilir. Ayrıca Kumanlar, bu dönemde Peçeneklere karşı Bizans İmparatorluğu’yla askeri müttefik

²²³ Anna Kommena, *a.g.e.*, s. 226; C. A. MacArtney, “The Petchenegs”, *The Slavonic and East European Review*, Cilt: 8, No: 23, 1929, s. 349.

²²⁴ Anna Kommena, *a.g.e.*, s. 226; Akdes Nimet Kurat, *Peçenek...*, s. 194; C. A. MacArtney, “The Petchenegs...”, s. 349.

olmak için de anlaşmış olabilirler²²⁵. 11. yüzyılın sonlarına doğru Peçenekler, Balkanlar da iyice güçlenmiş, Bizans'ın başkenti İstanbul'u tehdit eder duruma gelmişlerdi. Kuman–Kıpçaklar ise Tuna'nın güneyine inmemişler, intikamlarını almak için uygun koşulların oluşmasını beklemişlerdir.

2.1.1. 1091 Leunion (Lebunium) Savaşı

1088-1090 yıllarında süregelen çatışmalar neticesinde Bizans'ı yenilgiye uğratıp Trakya'nın büyük bir kısmını ele geçiren Peçenek kuvvetleri, İstanbul'u tehdit etmeye başlamıştı. 1091 yılı başlarında Peçenekler, İstanbul surlarına kadar gelmişlerdi. Bizans İmparatorluğu, tarihinin en güç zamanlarından birini yaşıyordu. Çünkü Balkanlar'daki Türklerle Anadolu'daki Türkler, Bizans'a karşı işbirliğine girmişlerdi. Balkanlarda Peçenekler, Ege Denizi'nde Çaka Bey ve Marmara sahilinde Selçuklular Bizans İmparatorluğu'nu üçlü kısıpaca aldı. Peçenekler, İzmir civarını elinde tutan Çaka Bey'le İstanbul kuşatmak için anlaştılar.

1091 yılında tarihte ilk kez Bizans İmparatorluğu, hem doğudan hem de batıdan Türkler tarafından tarih sahnesinden silinmek gayesiyle yoğun bir şekilde askeri baskı altına alındı. Özellikle Peçenekler, Trakya'dan İstanbul kapılarına kadar Bizans ordularını yenerek gelmişlerdi. 1091 yılının başlarında İstanbul'da yaşananlar, 1453'te şehrin düşmesinden önceki yaşananlarla aynıydı. Kentte muazzam bir korku ve telaş hâkimdi. Bu nedenle, kurtuluş çaresi olarak Bizans imparatoru, Türklere karşı ilk kez Avrupa'dan askeri yardım talebinde bulundu. Fakat Peçenek baskısının iyiden iyiye arttığı bu vakitte Avrupa'dan beklenen yardım henüz gelmemişti²²⁶. Bu acil yardım çağrısı, imparatorun istediği zamandan ancak birkaç yıl sonra gerçekleşti. Hıristiyan Avrupa dünyasının başlattığı Haçlı seferlerinin önemli nedenlerinden birisi de Peçeneklerin Bizans başkentinin önlerine kadar gelmiş olmalarıydı.

Bütün bu gelişmeler, Bizans İmparatorluğu'nun aleyhineydi. Peçenekler, artık başkentlerinin kapılarına kadar dayandıkları ve uzun zamandan beri Balkanlarda mücadele ettikleri Bizans İmparatorluğu'na son darbeyi indirmek için

²²⁵ Bu dönemin en önemli kaynağı olan Alexiad adlı eserinde Anna Komnena, 1088'den 1091 yılına kadar Kuman–Kıpçaklar hakkında hiçbir bilgi vermemektedir.

²²⁶ A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk...*, s. 165; İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 178; Ahmet Gökbel, *a.g.e.*, s. 46, 47; Mualla Uydu Yücel, "*Balkanlarda Peçenekler...*", s. 198.

büyük bir orduyla hazırlandılar. Ayrıca müttefikleri Çaka Bey'le kuşatma hazırlıkları için de sürekli irtibat halindeydiler.

1091 yılının Nisan ayında Peçenekler, savaş hazırlıklarına başlamışlar ve ilerleyişe geçmişlerdi. Bizans imparatoru, Enez'in jeo-stratejik konumu savunma için çok elverişli olduğundan dolayı; Peçenekleri Meriç Nehri ağzındaki Enez'de karşılamaya karar verdi. Ayrıca bölgede denizden Çaka Bey'e ve karadan da Peçeneklere karşı savaşmak mümkündü. Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos, başkentteki bütün kuvvetleri toplayıp gemilerle Enez'e gönderdi. Peçeneklerin asıl kuvvetlerinin ilerlediğini duyunca gemiyle Enez'e geldi. Peçenek ordusunun büyüklüğü karşısında imparator çok korktu. Birliklerinin Peçenek ordusundaki en güçsüz bir bölüme denk bile olmadığını gördü. Bu yüzden endişeye kapıldı. Yardımcı kuvvet olmadan Bizans'ın kurtuluşu imkânsızdı. Bizans ordusu, korkuyla Peçeneklerin harekâtını takip ediyordu. Fakat Peçenekler, saldırıya geçmediler ve karargâhlarında kaldılar. Bir ihtimal müttefikleri Çaka Bey'in gelmesini beklediler. Peçenek ordusunun bu bekleyişi, Bizans'ın işine yaradı. Eğer Peçenekler, saldırıya geçselerdi Bizans ordusunu yok edebilirlerdi²²⁷.

Bizans İmparatorluğu'nun bekleyişe geçtiği vakitte Tuna bölüğünden Kumanlar, Tugorhan (Togortak) ile Bonyak (Maniak) başbuğları başta olmak üzere 40.000 kişilik bir süvari ordusuyla Enez'e geldiler²²⁸. Bu durum karşısında imparator Alexios, Kumanların Peçeneklerle birleşip üzerlerine saldırmaları ve ordusunun yok edilme ihtimalini hesaba kattı. Bu yüzden, Kumanlarla bir an önce anlaşmaya karar verdi. İttifak teklifinde bulunmak için büyük bir orduyla gelen Kuman beylerine davette bulundu. Kumanlar da bu daveti kabul ettiler. İmparator, onlara zengin bir sofrayla bol bol ikramda bulundu, değerli armağanlar sundu. Sonra onlardan and içmelerini istedi. Çünkü onlara tümüyle güvenmiyordu. Kumanlar, gönülden dostluk andını içtiler. Peçeneklere karşı savaşmak için kendilerine üç gün verilmesini

²²⁷ Anna Kommena, *a.g.e.*, s. 249, 250; Akdes Nimet Kurat, *Peçenek...*, s. 216, 217.

²²⁸ Peçeneklere karşı Kumanlar ile Bizans İmparatorluğu arasındaki ittifakın tam olarak ne zaman yapıldığı hâlâ tartışma konusudur. Anna Kommena'ya göre Kumanlar, babasının yardım talebiyle değil kendi istekleriyle gelmişlerdi. Çünkü babasının hiçbir yerden yardım beklentisi yoktu. Ayrıca Kumanlar, Peçeneklere saldırmak için en uygun şartları takip ediyorlardı. Kumanların savaş hazırlıklarını öğrenince Peçenekler üzerine sefere çıkma gereğini duyma olasılığı daha yüksektir. Anna Kommena, *a.g.e.*, s. 250.

istediler ve eğer savaştan galip çıkarlarsa ganimeti paylaşacaklarını söylediler. İmparator, Kumanların savaşıla ilgili bu talepleri karşısında gayet mutlu oldu ve onlara üç değil tam on gün süre verdi. Elde edilecek ganimeti de tümüyle onlara bırakacağını söyledi. Savaş meydanında da diledikleri gibi savaşmaları konusunda onları özgür bıraktı. Üstelik Kuman beyleri ile Bizans imparatoru aralarında yaptıkları anlaşmanın daha güvenilir ve sağlam olması için birbirlerine rehinelere dahi verdiler. Böylece Peçeneklere karşı Kuman–Bizans ittifakı esaslı bir şekilde sağlandı. Kumanlar, üç gün geçmeden vur kaç saldırılarıyla Peçenek ordusuna akınlar yapmaya başladılar. Bu gelişme üzerine Bizans imparatoru, Meriç Nehri kıyısında savaş hazırlıklarını hızlandırdı. Nehir üzerine köprü inşa ettirdi. Kısa zamanda siper hendeği kazdı ve hendeğe bütün piyade askerlerini yerleştirdi. Kumanlar, imparatorun tüm ordusuyla ırmağı geçmeden önce batı yakada bırakmış olduğu siper hendeğiyle çevrili alanı işgal ettiler ve ordugâhlarını orada kurdular. İmparator, nehrin aşağı yakasında sığ geçit yerini ele geçirmek üzere yola çıkar çıkmaz Peçenek saldırısına uğradı. Bu Peçenek birliğini imparator bozguna uğrattı. İki tarafta da ölen çoktu. İlerleyişini sürdüren Bizans ordusu Lebounion²²⁹ denen yere geldi²³⁰.

Bizans imparatoru, savaşın bir an önce başlaması konusunda acele etmiyordu. Büyük olasılıkla Kumanların tek başlarına Peçenekleri yeneceklerine pek inanmadığından Balkanlardan ve Avrupa'dan gelecek kuvvetleri bekliyordu. Ordu, Meriç'in sağ tarafına yerleştikten sonra Balkanlardan orduya takviye kuvvetler geldi. İmparatorun bu hazırlıklarına karşılık; Kara dere kıyısında konaklayan Peçenekler, Kumanların geleceklerini beklemiyorlardı. Kumanların da geldiklerini görünce şaşırıldılar. Kumanları yanlarına çekmek için onlarla ilişki kurmaya çalıştılar. Kumanlar, baştan Peçeneklerin ittifak girişimlerini reddettiler. Ayrıca Bizans'tan da savaşın bir an önce başlaması için onay beklediler²³¹. Diğer taraftan Peçenekler,

²²⁹ Anna Kommena'nın eserinde ayrıca Lebounés Bounos (Lebounés Dağı) olarak da geçen bu yer, günümüzde Enez'in batısındaki Hisarlı Dağ'dır. Savaş, büyük olasılıkla bu dağın batı yamacının eteklerinde yapılmıştır. Anna Kommena, *a.g.e.*, s. 252.

²³⁰ Anna Kommena, *a.g.e.*, s. 250, 251, 252; Michael Angold, *The Byzantine Empire, 1025-1204, Political History*, New York 1997, s. 133.

²³¹ Kumanlar, Peçeneklere karşı savaşın ivedilikle olması için çok sabırsızlanıyorlardı. Hatta savaşın başlaması için Bizans'a elçiler dahi gönderdiler. Bizans imparatorunun huzuruna çıkan Kuman elçileri, imparatora şunları söylemişlerdir: “*Harbi ne zamana kadar tehir edeceğiz? Bu vaziyete biz daha fazla*

Bizans imparatoruna da barış koşulları için elçiler göndermişlerdi. İmparator, onların barış teklifini reddetti. İmparator, Kumanların savaş için iyice kararlı olduklarını görünce savaşın yapılmasına karar verdi. Her şeye rağmen Bizans imparatoru, Kumanlarla Peçeneklerin aralarında anlaşacakları korkusunu taşıyordu²³².

Savaş kararının alındığı ertesi günün sabahında Bizans imparatoru, ordusunu savaş düzenine soktu. Kumanlar, imparatorun ordusunu hazırladığını görünce kendileri de hazırlığa koyuldular ve kendi usullerine göre savaş düzenine girdiler. Kumanların yanında diğer Türk boyu Uzlar da vardı²³³.

29 Nisan 1091 Salı günü Bizans ordusu ve müttefik kuvvetler savaş vaziyeti aldılar. Hilal biçimini almış Bizans ordusunun saldırısıyla savaş başladı. Savaşta Kumanların üstün oldukları meydana çıkınca Peçenekler, Kumanlar tarafına geçmeye başladılar. Bunu gören imparator, şüpheye kapıldı ve Bizans askerlerine bu geçişi durdurmalarını emretti. Öğle vaktine doğru sıcak havanın etkisiyle savaşçılar, kan ve ter içinde kaldılar. İmparator, etraftaki köylülere savaşçılara su getirmelerini emretti. Peçenek kuvvetleri, iyice dağıldı. Peçenek tarafında korkunç katliamın gürültüsü gökyüzünü inletiyordu. Kumanlar, Peçeneklerden intikamlarını almak hedefiyle büyük gayret sarf ediyorlardı. Peçenek kadın ve çocukları da dâhil dehşet verici bir kıyım yapıldı. Bütün harp meydanı ölülerle doldu. Bu kıyımdan ancak birkaç Peçenek kaçıp kurtuldu. Fakat büyük bir kısmı da savaşarak onurlu bir şekilde ölmeyi tercih etti. Bir kısım Peçenek de esir alındı²³⁴. Lebunium Savaşı, Peçeneklerin Balkanlardaki siyasi ve askeri varlığını oldukça derinden sarsan bir savaştır. Savaşın kazanılmasında Kuman başbuğları Bonyak ve Tugorhan'ın cesaretleri ile azimleri en önemli rolü oynamıştır²³⁵.

Zafer gecesi Peçenek tutsakları, tümüyle öldürüldüler. Bu durum karşısında Kumanların büyük bir kısmı, imparatorun onlar için de korkunç bir plan tasarlayacağından korktular ve o gece, tüm ganimetleriyle beraber Tuna'ya doğru

tahammül edemeyeceğiz. Biliniz ki biz yarın şafak atarken ya kurt eti veya kuzu eti yiyeceğiz". Hüseyin Namık Orkun, Peçenekler..., s. 45.

²³² Anna Kommena, *a.g.e.*, s. 250, 251, 252; Akdes Nimet Kurat, *Peçenek...*, s. 218, 219, 220.

²³³ Anna Kommena, *a.g.e.*, s. 253.

²³⁴ Anna Kommena, zaferi abartılı bir şekilde şu şekilde anlatmaktadır: "29 Nisan 1091 Salı günü bütün bir ulus o gün, kadınlarıyla ve çocuklarıyla tümüyle yok edildi". Anna Kommena, *a.g.e.*, s. 254.

²³⁵ Akdes Nimet Kurat, *Peçenek...*, s. 223, 224, 225.

yola çıktılar. Kumanların acele gece yarısı yola çıkmalarını duyan imparator, onlarla yapılan anlaşma gereği onlara ait olacak ne varsa katırlara yükletti ve bunları Kumanlara yollattı²³⁶.

Bizans İmparatorluğu, 1091 Lebnion Savaşı'nda Kumanların desteğiyle Peçenekleri yok etti. Bu zaferle 1048'den beri devam eden Peçenek tehlikesinden kurtuldu. Peçenekler, Bizans'a saldıramayacak duruma geldiler ve Karadeniz sahil yolundan Balkanlara yapılan akınlar sonlandı. Balkanların güvenliği ve Tuna boylarında Bizans otoritesi tekrar sağlandı. Türk tarihi açısından bu savaşın önemi, Türkler bu coğrafyada en büyük ezeli ortak düşmanlarına karşı birlik olmayıp kısa vadeli çıkarların peşinde koşup bir kez daha birbirleriyle savaşmalarıdır²³⁷. Her ne kadar kısa vadede Kumanlar, Peçeneklerden intikamlarını fazlasıyla alsa da; uzun vadede savaşın Türk tarihi açısından olumsuz sonuçlar doğurduğu açıktır²³⁸.

Bu savaşın gerçek kazananı Bizans İmparatorluğu oldu. Kumanların, Peçeneklerle arasının açık olduğunu bilen Bizans imparatoru, onları kendi tarafına çekmek için Roma İmparatorluğu'ndan kalan bir miras olan diplomasiye başvurdu. Akıllıca bir politika yürüttü. “*Düşmanımın düşmanı benim dostumdur!*” anlayışıyla savaş meydanında Kumanlarla savaş üzerine çıkarlarına en uygun bir şekilde anlaşma yaptı. Böylece devletin en zor anında Türk baskısını başka bir Türk boyunun yardımıyla atlattı. Bizans başkenti, büyük bir tehlikeden kurtuldu.

²³⁶ Anna Kommena, *a.g.e.*, s. 255, 256.

²³⁷ Alexandru Madgearu, *Byzantine Military Organization on the Danube, 10th-12th Centuries*, Leiden 2013, s. 139; Akdes Nimet Kurat, *Peçenek...*, s. 197, 201, 212, 226; Cami Baykurt, *a.g.e.*, s. 57, 58; İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 178.

²³⁸ Kumanlar, Bizans'a karşı Çaka Bey ile Peçenekler arasındaki ittifakı büyük olasılıkla bilmiyorlardı. Eğer soydaşlarının bu ittifakına dâhil olup Bizans'a karşı savaşsalar, belki İstanbul 1453'te değil de 1091'de yine Türkler tarafından ele geçirilebilirdi. Ancak Kuman birlikleri hedeflerini tümüyle Peçenekleri ağır bir şekilde cezalandırma olarak belirlemişlerdi. Aşırı kin ve nefret, Türk tarihine olumsuz bir şekilde yansdı. Bizans İmparatorluğu da Kuman-Peçenek düşmanlığını en iyi şekilde değerlendirdi. Akıllıca bir siyaset ve taktikle, korkunç Peçenek tehlikesini atlattı. 1071'de Malazgirt'te Peçenek ve Uzluların Selçuklu Türklerinin tarafına geçmeleri, Bizans İmparatorluğu'nun savaşı kaybetmesinde en önemli nedenlerden birisi olurken; Bizans İmparatorluğu, bu sefer 20 yıl sonra 1091'de Kumanların savaş meydanında yanlarında yer almasıyla Peçenekleri ağır bir şekilde yenilgiye uğrattı. 1091 yılı, Kumanların yerelde intikamlarını aldıkları bir yıl iken; genelde dünya tarihinde Bizans'ı Türk felaketinden yine bir Türk boyu yardımıyla kurtulduğu tarih olmuştur. 1091 yılı Türklerin birbirleriyle savaşmış oldukları bir başka sene olarak tarihte yerini almıştır.

2.2. Kuman-Bizans İlişkileri

Kumanlar, Karadeniz'in kuzeyine geldikten kısa bir süre sonra Tuna'yı aşır Peçeneklerin müttefiki olarak Balkanlara indiler. Bu dönemde Balkan yarımadasının en güçlü devleti, Bizans İmparatorluğu'ydu. Bizans İmparatorluğu'na tehlikeli konargöçer boy saldırıları, Tuna'nın kuzeyinden yapılıyordu ²³⁹ . Bizans İmparatorluğu'nun Kumanlarla ilk karşılaşması 1078 yılında oldu. Kumanlar, 1078'den 1087 yılına kadar Peçeneklerle müttefik olup Bizans topraklarını yağmaladılar. Bizans İmparatorluğu, Kumanların Balkanlara ilerleyişlerini pek önemsememişlerdi. Çünkü aynı dönemlerde Anadolu'da Selçuklu Türkleriyle geniş kapsamlı bir mücadele içindeydiler ²⁴⁰ . Bundan dolayı, Balkanlara pek ağırlık verememişlerdi. Kumanlar, bilhassa sonbahar ve kış mevsimlerinde Bizans topraklarına esir ve ganimet için akınlar düzenliyorlardı ²⁴¹ .

Yukarıda da bahsedildiği gibi, 1087 yılında Kumanlarla Peçeneklerin arası ganimet paylaşımı meselesinden dolayı açılmıştı. 1087'den 1091 yılına doğru Balkanlarda Peçeneklerin baskısı iyice arttı. Ayrıca Anadolu'da da Bizans İmparatorluğu, Selçuklular tarafından bir dizi yenilgiye uğratılmıştı. 1091 ilkbaharında devletin en zor anında Bizans İmparatorluğu, Kumanlarla anlaşır Peçenekleri yok etti. Böylece Bizans ustaca bir planla Kuman-Peçenek düşmanlığından en iyi şekilde yararlanıp Peçenekleri kendi soydaşlarına imha ettirdi, başkentin kapılarına kadar dayanan tehlikeden kurtuldu.

Peçenek akınlarında görüldüğü gibi Tuna boylarındaki Bizans kaleleri, yapılan saldırıları durdurmakta yetersiz kalıyordu. Bu nedenle Bizans imparatoru I. Aleksios Komnenos, Peçenek tehdidinin ortadan kaldırılmasından sonra kuzeyden saldırılara karşı Balkanlarda bir dizi idari yenilikler yaptı. Fakat Kumanlar bu yeniliklere rağmen Balkanlara yoğun saldırı düzenlediler. Bu sefer Bizans

²³⁹ İstvan Vasary, "Cuman Warriors in the Fight of Byzantium with the Latins", *AOASH*, Cilt: 57, Budapeşte 2004, s. 263.

²⁴⁰ Cami Baykurt, , *a.g.e.*, s. 55.

²⁴¹ John V. A. Fine Jr, *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, Michigan 1994, s. 29; İstvan Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler (1185-1365)*, (Terc. Ali Ecevit Akkoyunlu), İstanbul 2008, s. 61.

İmparatorluğu'nun Balkan toprakları sıklıkla Kumanların hedefi oldu²⁴². Diğer bir ifadeyle, 1091 yılında yapılan Kuman–Bizans ittifakı oldukça kısa sürmüş Balkanlar, Kuman akınlarına maruz kalmıştır.

12. yüzyıl başlarına doğru Diogenés adlı birisi, kendisini Bizans eski imparatoru IV. Romanos Diogenés'in uzun zamandır kayıp oğlu Konstantin Diogenés olduğunu iddia edip Bizans imparatoru I. Aleksios Komnenos'a karşı isyan etti. Fakat yakalanıp *Herson** şehrindeki kuleye hapsedildi. Ticaret için buraya gelen Kumanların yardımıyla Diogenés kuleden kaçmayı başardı ve Kumanlara sığındı. Kumanlara kendini sevdirdi ve imparator olduğunu onlara inandırdı. Bu yüzden, Kumanlar ondan faydalanmak umuduyla Bizans tahtını ele geçirmesi için ona yardım sözü verdiler. Hatta ona *basileus*** demeye başladılar. Diogenés'i yanlarına alan Kumanlar, Tuna'nın güney kıyılarına saldırdılar. Bunun üzerine imparator, Kumanlara karşı hazırlıklara başladı. Bu sırada Kumanlar, yanlarında Diogenés'le birlikte Edirne'ye doğru ilerliyorlardı. Ele geçirdikleri yerlerde halk, Diogenés'e imparator diye bağırıyordu. İmparator da Doğu Trakya'da Kuman ilerleyişine karşı kentlerin surlarını güçlendirme emri verdi. Kumanlar, Edirne kentine varıp önünde ordugâh kurdular. 48 gün boyunca her gün çatışma oldu. Fakat kent düşmedi ama kentte kıtlık baş gösterdi. Kenttekiler, imparatora yardım istediler. Fakat gelen yardımı Kumanlar geri püskürttü²⁴³. Edirne'nin en yüksek rütbeli komutanı Niképhoros Bryennios, kapıları açıp savaşçıları Kumanlara saldırttı. Bu çatışma esnasında genç Bizans savaşçısı Marianos Maurokatakalaon, Kumanların başkomutanı Tugorhan'ı öldürme teşebbüsünde bulundu. Fakat Kumanlar, hemen komutanlarını çevresini kuşattılar ve onu koruma çemberine aldılar²⁴⁴.

²⁴² Paul Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier: A Political Study of the Northern Balkans, 900 – 1204*, Cambridge 2004, s. 103; Florin Curta, *a.g.e.*, s. 302; Alexandru Madgearu, *a.g.e.*, s. 171.

* Günümüzde Ukrayna'nın güneyindeki şehirlerden biri.

** Bizans imparatorlarının kullandığı ünvanlardan birisi.

²⁴³ Kuman–Kıpçaklar, kenti düşürmek için *oblejanie* kuşatma taktiğini uyguladılar. Kentte kıtlığa neden olmalarına rağmen, kent düşmedi. Yakın zamanda Karadeniz'in kuzeyinde aynı taktikle Torçesk şehrini ele geçiren Kumanlar, Edirne'yi ele geçirmek için de aynı taktiğe başvurular. Fakat bu sefer farklı bölgede hedeflerine ulaşamadılar. Kentin düşmemesinde güçlü surların en önemli rolü oynadığı ortadadır.

²⁴⁴ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 289 – 295; Hüseyin Namık Orkun, *Türk...*, s. 208, 209.

İmparator I. Aleksios Komnenos, Kumanların Edirne önünde ayrılmamakta direnmeleri ve hisarlara sürekli saldırımları üzerine Edirne'ye gitmeye karar verdi. Fakat üst düzey komutanlardan Alakaseus, bir planla Diogenés'i yakalamak için Edirne'ye gitmek üzere imparatorundan izin istedi. İmparator da gerekli izni verdi. Diogenés'e ulaşan Alakaseus, onu kandırdı ve tutuklayıp kaçırdı. Bu esnada Kumanlar da komşu yöreleri talan etmek için etrafa dağılmış durumdaydılar. Bizans ordu birlikleri Kumanları bu talan faaliyetlerine karşılık saldırıya geçtiler. Kumanları yenilgiye uğrattılar, 7000 Kumanı öldürdüler ve 3000'ini de esir aldılar²⁴⁵.

Bu yenilgi üzerine Kuman başbuğları barış görüşmeleri için Edirne'de bulunan imparatorun huzuruna çıkmaya karar verdiler. Fakat imparatorun huzuruna alınmadılar. Bunun üzerine onlar da yurtlarına döndüler. Kumanların geri gelme ihtimaline karşı imparator hazırlıklara hemen başladı. Kuman ordusunun hazırlanıp yola çıktığını duyunca o da kendi ordusunu düzene soktu. Ordu kurmaylarıyla yaklaşan Kuman saldırısına karşı uygulanacak stratejiyi belirledi. Ordudaki her bir çadırın yanında 15 ve üzeri ateş yakılması temelli bir önlemden uzlaşıldı. Kumanlar da bunca ateşi görüp Bizans ordusunun çok kalabalık olduğunu sanacaklardı ve şiddetle saldıramayacaklardı. Önlem bir an önce uygulamaya konuldu. Ateşi gören Kumanlar, büyük bir korkuya kapıldılar. Ertesi sabah imparator, Kumanlar üzerine taarruza geçti. Çıkan çatışmada birçok Kuman öldürüldü, çoğu da tutsak edildi²⁴⁶. Kumanlar, Diogenés'in imparatorluk iddiasına destek verip Bizans'ın iç işlerine ilk kez doğrudan dâhil oldular. Diogenés'le beraber imparatorluğun Doğu Trakya topraklarında ayaklanmalara neden oldular. Hatta Balkanların stratejik noktası Edirne'yi kuşattılar. Fakat Diogenes'in yakalanması üzerine ağır kayıplar verip geri çekildiler.

1114 yılında Kumanlar, Tuna'yı bir kez daha geçip Vidin çevresini tahrip ettiler, daha sonra Kumanlar üzerine sefere çıkan imparator I. Aleksios Komnenos, onları yenilgiye uğrattı. Genel hatlarıyla 12. yüzyıl boyunca Tuna - Özi arasındaki bozkır koridoru Kumanların kontrolündeydi²⁴⁷.

²⁴⁵ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 295 – 299.

²⁴⁶ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 299, 300.

²⁴⁷ Alexandru Madgearu, *a.g.e.*, s. 144; Florin Curta, *a.g.e.*, s. 311, 312.

12. yüzyılda Bizans İmparatorluğu, bozkır savaş taktikleriyle mücadele eden Kumanlarla anlaşma yoluna gidip onlardan yararlanmaya başladı. Bazı Kuman kabileleri, Tuna sınırını korumak ya da çeşitli iç bölgelere askeri birlik kurmak için Bizans'tan geniş *pronia** aldılar²⁴⁸. Ayrıca birtakım Kuman kabilesi de Bizans ordusunda ücretli asker olarak hizmet etmeye başladı²⁴⁹. Bizans ordusunda yer alan Kumanlar, kendilerine özgü savaş teknikleriyle harp meydanlarında mücadele ettiler. Bizans imparatorunun uzak seferlerine katıldılar. Bir örnekle açıklamak gerekirse, Bizans imparatoru II. İoannes Komnenos'un Anadolu'ya yaptığı seferde ordusunda Kuman birlikleri de yer alıyordu²⁵⁰. Böylece Kumanlar, para veya toprak karşılığı Bizans ordusunda bulunuyorlardı. Diğer taraftan, Tuna'nın kuzeyindeki bir kısım Kuman kabilesi, Bizans'la mücadele devam etti. Görüldüğü gibi, bazı Kuman kabileleri Bizans için mücadele ederken; bazıları da Bizans'ı her zaman düşman bilip Bizans'ın topraklarına saldırılarını sürdürdüler.

Bizans imparatoru I. Manuel Komnenos, imparatorluğu sırasında esaslı Kumanlar ve Latinlerden oluşan büyük bir ücretli ordu kurdu²⁵¹. II. Haçlı Seferi'nde Haçlıların etrafa saldırısını önleyen ve 1176 Miryokefalon Savaşı'nda²⁵² Anadolu Selçuklarına karşı savaşan Bizans birliklerinde Kumanlar da yer alıyordu²⁵³.

Diğer taraftan imparator I. Manuel Komnenos'un hükümdarlığında da bir kısım Kuman, Tuna'yı aşır Bizans topraklarına akınlarına devam etti. 1148'de Bizans imparatoru I. Manuel Komnenos, Adriyatik üzerine sefer hazırlığı için

* Bizans İmparatorluğu'nda devlete hizmet karşılığında verilen toprak. Bizans imparatorları, Kuman kabilelerine *pronia* verip iç kısımlarda yeni askeri birlikler oluşturmayı ve sınır boylarının güvenliğini sağlamayı amaçlamışlardır.

²⁴⁸ John V. A. Fine Jr, *a.g.e.*, s. 11.

²⁴⁹ İoannes Kinnamos, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, (Terc. Işın Demirkent), Ankara 2001, s. 192.

²⁵⁰ Niketas Khoniates, *Historia (İoannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, (Terc. Fikret Işıltan), Ankara 1995, s. 18, 19.

²⁵¹ Yusuf Ayönü, "Bizans Ordusunda Ücretli Türk Askerler (XI.-XII. Yüzyıllar)", *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 25, Konya 2009, s. 65.

²⁵² Bizans imparatoru I. Manuel Komnenos, Anadolu'da Türklerin ilerleyişini durmak ve Selçuklu başkenti Konya'yı ele geçirmek için Kumanların da var olduğu ücretli bir orduyla Selçuklular üzerine sefere çıktı. Miryokefalon Savaşı'nda Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan, Bizans ordusunu yenilgiye uğrattı. Böylece Anadolu'da Türk egemenliği kesinleşti. Diğer bir ifadeyle, Bizans İmparatorluğu, Anadolu'da Türk varlığını ebediyen kabul etti.

²⁵³ İoannes Kinnamos, *a.g.e.*, s. 61; Niketas Khoniates, *a.g.e.*, s. 123.

Filibe'ye gitmek üzere başkentten ayrıldı. Filibe'ye vardığı sıralarda Kumanlar, Tuna'yı geçerek etrafı talan etmeye başladılar. Hatta Kumanlar, Tuna kıyısında önemli bir şehir olan Demnitzikos'u ele geçirdiler. Bunun üzerine imparator, Filibe'deki hazırlığı yarıda keserek Tuna sınırına geldi. Gemilerin başkentten Tuna'ya getirilmesini emretti. İmparator, avla meşgulken ve başkentten gelecek yardımı beklerken Kumanlar yüklü miktarda ganimetle ve esirle ona yakın bir yerde konaklıyorlardı. İmparator, nehre yakın bir yere doğru ilerledi. Burada bir nehir salcısı Kumanların Demnitzikos'u ele geçirmelerini ona anlattı. Daha sonra Kumanların üzerine gitmek için Tuna'yı geçti ve Kuman ordugâhına kadar ilerledi. Fakat Kumanlar henüz orayı terk etmişlerdi. İmparator I. Manuel Komnenos, Kumanları takibe başladı. Kumanların peşine düşen Bizans ordusu, onları buldu. Kumanlar ellerindeki ganimetleri vermek istemiyorlardı. Kumanlar ve Bizanslılar arasında çatışma çıktı. Kumanlar, yenilgiye uğradılar. Bir kısım Kuman esir alındı. Esir alınanlar arasında en üstün cesaret mertebesine ulaşmış ve saygın Kuman Başbuğu *Lazaros* da vardı. Bizans ordusu, ele geçirilen tüm ganimeti geri aldı ve Bizans esirlerini kurtardı. Böylelikle aniden patlak veren savaşta Kumanlar mağlup oldu²⁵⁴.

1150 yılında Kumanlar, Tuna'yı yine geçip civar Bizans topraklarına saldırdılar. Üzerlerine gelen Bizans birliklerini de yenilgiye uğrattılar ve ganimeti alıp yurtlarına döndüler²⁵⁵.

Kumanlar, Bizans topraklarına saldırıları esnasında oldukça geniş Tuna Nehri'ni kendilerine özgü bir teknikle kolaylıkla geçebiliyorlardı. Tuna'yı geçmek için önce deriden torbalar hazırlarlardı. Bu torbaları samanla doldurup içine bir damla su bile kaçırmayacak şekilde dikerlerdi. Daha sonra eğer ve silahlarını sala yükleyerek bunları atların kuyruğuna bağlarlardı. Böylece atları kullanarak ve yüzerek Tuna Nehri'ni aşarlardı²⁵⁶.

İmparator I. Manuel Komnenos'un ölümünden sonra Bizans İmparatorluğu'nda iç karışıklık patlak verdi. Bu durumdan faydalanan Bulgarlar,

²⁵⁴ İoannes Kinnamos, *a.g.e.*, s. 73 -75.

²⁵⁵ Niketas Khoniates, *a.g.e.*, s. 63, 64.

²⁵⁶ Niketas Khoniates, *a.g.e.*, s. 64.

bağımsızlık için isyan ettiler. İsyanı Kumanlar ve Ulahlar da desteklediler. Bizans İmparatorluğu; isyan eden Bulgarları, onlara yardım eden Kumanları ve Ulahları ağır kayıplar pahasına geri püskürttü. Fakat isyanı durduramadı ve daha sonra Bulgar devletinin bağımsızlığını tanımak zorunda kaldı²⁵⁷.

12. yüzyılın sonlarına doğru Kumanlar, müttefikleri Ulahlar ve Bulgarlarla Bizans topraklarına saldırılarına sıklıkla devam ettiler. Bazen de yalnız başlarına Bizans topraklarına akın düzenlediler. Saldırılarını bilhassa Doğu Trakya’da yoğunlaştırdılar²⁵⁸. 13. yüzyıl başlarında Kumanlar, Tuna boylarına tümüyle yerleşmiş bulunuyorlardı²⁵⁹.

13. yüzyılın başlarında Bizans İmparatorluğu, Balkanlarda Kuman–Ulah ve Bulgar müttefik birliklerinin saldırısı sonucu iyice bunalmış bulunuyordu. 1204 IV. Haçlı seferinde Latinler, İstanbul’u ele geçirip yağmaladılar. İstanbul’da Latin İmparatorluğu’nu kurdular. İstanbul’dan kaçan Bizans hanedanı ve soyluları, İznik ve Trabzon Rum imparatorlukları ile Epir Despotluğu’nu kurdular. Bizans’ın varisi konumunda bu devletlerden en önemlisi İznik Rum İmparatorluğu’ydu.

13. yüzyılın ilk yarısında Kumanlar, Moğolların ikinci Deşt-i Kıpçak seferinin akabinde yoğun ve kitleler halinde Balkanlara göç etmeye başladılar. Moğollardan kaçan Kumanlar, birbirine bağlı tulumlardan oluşan sallar üzerinde kadın ve çocuklarıyla birlikte Tuna’yı aşip Trakya’ya geldiler. Meriç Nehri boylarına yerleştiler. Trakya’nın büyük bir kısmını talan eden Kumanlar, küçük yerleşim birimlerini ele geçirerek buradaki halkın bir kısmını köleleştirdiler. Onlardan kaçan halk, güçlü surlarla ve kalabalık nüfusa sahip olan Edirne, Dimetoka, Vize, Gelibolu gibi büyük kentlere sığındı²⁶⁰.

İznik Rum İmparatoru III. İoannes Dukas Batatzes (Vatacis), Trakya’da başıboş dolaşan ve şehirleri yağmalayan 1000 kişilik Kuman grubunun kentlere zarar vermelerini engellemek ve onların askeri yeteneklerinden faydalanmak istedi. Çeşitli armağanlarla onları yanına çekti ve hizmetine aldı. Bir kısım Kumani, *stratiotes**

²⁵⁷ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Terc. Fikret Işıltan), Ankara 2011, s. 375, 376.

²⁵⁸ Hüseyin Namık Orkun, *Türk...*, s. 209, 210; İstvan Vasary, “*Cuman Warriors...*”, s. 264.

²⁵⁹ Georg Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 375.

²⁶⁰ Georgios Akropolites, *Vekayiname*, (Terc. Bilge Umar), İstanbul 2008, s. 61.

* Asker–köylü. Sınır bölgelerine askerlik yapmak koşuluyla yerleştirilen kitle.

olarak imparatorluğun çeşitli sınır bölgelerine yerleştirdi: Balkanlarda Trakya ve Makedonya ile Anadolu'da Menderes ve Frigya. Anadolu'daki soydaşlarıyla aynı savaş taktiklerini ve silahları kullanan Kumanların Anadolu'da sınır noktalarına yerleştirilmeleri hareketli Türkmen atlılarına karşı etkili bir yöntemdi. Bu nedenle imparator Batatzes'in iskân politikası devletin en önemli başarısı olarak kabul edilmektedir. Böylece imparator sınır noktalarını Kumanlarla güçlendirdi²⁶¹. Başka bir ifadeyle, göçebe Türkmenlerin akınlarına karşı Kumanları sınır noktalarına yerleştirerek jeo-stratejik bir planla dengeyi sağladı. Ayrıca imparator, Kumanlarla birlikte Selanik şehrini kuşattı²⁶². Böylelikle imparator, Kumanlardan askeri ve stratejik olarak en iyi şekilde yararlanmıştı.

III. İoannes Dukas Batatzes'ten sonra İznik Rum imparatoru olan II. Teodoros Laskaris de ordusunda Kuman askerleri bulundurdu²⁶³.

1256 yılında Bulgar hükümdarı, müttefikleri Kumanları etrafı yağmalasınlar ve Rumlara korku salsınlar diye Trakya'ya gönderdi. Kumanlar, Dimetoka yakınlarını yağmalamaya başladılar. Burada bulunan ağır silahlı Rum birlikleri hafif silahlı Kumanlara saldırdılar. Fakat yenildiler. Kumanlar, ele geçirdikleri üst rütbeli ordu yöneticilerini Bulgarlara sattılar. Bu gelişme karşısında İznik Rum imparatoru II. Teodoros Laskaris, Bulgarlar ve Kumanlara karşı büyük bir orduyla Rumeli'ye sefere çıktı. Ama imparatorun seferini duyan Kumanlar çekildiler. İmparator, Selanik'e saldırı ihtimaline karşı güvenlik amaçlı bıraktığı birliklerde 300 Kuman vardı²⁶⁴. 1259 yılında Epir Despotluğu'na karşı yapılan Pelagonya Savaşı'nda İznik Rum ordusunda 2000 kişilik Kuman süvari birliği yer aldı²⁶⁵. 1261 yılında son İznik Rum imparatoru VIII. Mihail Paleogolos, İstanbul'da Latin İmparatorluğu'na son

²⁶¹ Georgios Akropolites, *a.g.e.*, s. 71; İstvan Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar...*, s. 79; Salih Yılmaz, "Kıpçak Türkleri ve Yerleştikleri Sahalar", *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Dergisi*, Sayı:140, İstanbul 2002, s. 58; Yusuf Ayönü, "Batı Anadolu'daki Türk Yayılışına Karşı Bizans İmparatorluğu'nun Kuman-Alan Topluluklarını Balkanlardan Anadolu'ya Nakletmesi", *TTK Belleten Dergisi*, Cilt: LXXVI, Sayı: 276, Ankara 2012, s. 408.

²⁶² Georgios Akropolites, *a.g.e.*, s. 72; Yusuf Ayönü, "*Batı Anadolu'daki Türk Yayılışına...*", s. 409.

²⁶³ Georgios Akropolites, *a.g.e.*, s. 117, 134.

²⁶⁴ Georgios Akropolites, *a.g.e.*, s. 121, 122; Yusuf Ayönü, "*Batı Anadolu'daki Türk Yayılışına...*", s. 409.

²⁶⁵ İstvan Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar...*, s. 125; Yusuf Ayönü, "*Batı Anadolu'daki Türk Yayılışına...*", s. 409, 410.

verip, Bizans İmparatorluğu'nu tekrar kurdu. İstanbul'u geri alınmasında üstün başarı gösteren Rum komutan Aleksios Strategopulos'un kuvvetlerinin büyük bir çoğunluğu Kumandı²⁶⁶.

Yukarıda değinildiği gibi, İznik Rum İmparatorluğu, III. İoannes Dukas Batatzes döneminden İstanbul'un geri alınışına kadar geçen sürede ordusunda Kuman askerleri bulundurdu. İmparatorluk, Kumandanlardan hafif süvari ve düzenli ordu olarak iki şekilde faydalandı²⁶⁷. Devletin güçlenip Trakya'ya yayılmasında ve İstanbul'u almasında Kuman birliklerinin önemli roller oynadıkları yadsınamaz. Moğol yayılmasıyla yeni yurt arayışına giren ve Balkanlara yoğun bir şekilde göç eden Kumandları, İznik Rum İmparatoru III. İoannes Dukas Batatzes ülkesine kabul etti ve onların savaşçı özelliklerinden en iyi şekilde yararlandı. Ardılı imparatorlar da ordularında Kumandanlardan faydalanmaya devam ettiler. Böylece imparatorluğun güçlenmesinde ve Bizans İmparatorluğu'na dönüşmesinde Kumandlar kilit rolü üstlendiler.

Yeniden kurulan Bizans İmparatorluğu'nun 1263-1264, 1270-1272 ve 1275 yıllarındaki Avrupa seferlerinde Kumandlar orduda yer aldılar²⁶⁸. Kumandlar, Bizans sınırları içindeki topraklarda yaşıyorlardı ve imparatorlardan aldıkları toprakta yaşamanın koşulu olarak savaşlara katılıyorlardı. 13. yüzyılın sonlarına doğru Bizans topraklarına yerleşen Kumandların çoğu, yerli toplumla karıştı ve Kuman kimliğini kaybetti²⁶⁹.

14. yüzyılda Kumandlar, Anadolu Türkleriyle beraber Bizans ordusunda yer alıyorlardı. Başlangıçta Kumandlar, kuzeyden Bulgarlar ve Moğollara karşı tampon bölge oluşturmak için Trakya'ya yerleştirildiler. 1327 yılında ise Ege adalarına nakledildiler²⁷⁰.

Aynı yüzyılda Bizans topraklarında yaşayan Kumandlar, imparatorluk sarayında saray muhafızlığı gibi önemli mevkilere gelmeye başladılar. Böylece Kumandlar, Bizans bürokrasisine dâhil olup ülkenin en önemli seçkinleri arasında yer

²⁶⁶ İstvan Vasary, *Kumandlar ve Tatarlar...*, s. 125.

²⁶⁷ Gös. yer.

²⁶⁸ Yusuf Ayönü, "*Batı Anadolu'daki Türk Yayılışına...*", s. 410.

²⁶⁹ İstvan Vasary, *Kumandlar ve Tatarlar...*, s. 125, 126.

²⁷⁰ İstvan Vasary, *Kumandlar ve Tatarlar...*, s. 127, 130.

aldılar. Bu dönemde Bizans sarayında öne çıkan en önemli Kuman, *Syrgiannes*'ti. *Syrgiannes*, baba tarafından seçkin bir Kuman sülalesinden geliyordu. Vaftiz edilerek Hristiyanlığı kabul ettikten sonra Palaigolos hanedanlığından bir kadınla evlendi. Hırslı bir kişiliğe sahip *Syrgiannes*, 1315'te Makedonya'ya, 1320'de de Trakya'ya vali olarak atandı. Valiyken iç karışıklıklara katıldı, hapse atıldı, sık sık taraf değiştirip çıkarlarına en uygun tarafı iktidar mücadelesinde destekledi. 1334'te öldürüldü²⁷¹.

11. yüzyılın sonlarına doğru başlayan Kuman–Bizans münasebetleri hemen hemen Bizans İmparatorluğu'nun Osmanlılar tarafından yıkılışına kadar sürdü. Peçeneklerin vasıtasıyla başlayan münasebetlerin temelinde savaş, önemli faktör olmuştu. Bizans ile aralarında doğal sınır olan Tuna'yı geçen Kumanlar, tıpkı Deşt-i Kıpçak'ta Rus topraklarına yaptıkları akınlar gibi Balkanlarda da ganimet ve esir için Bizans topraklarına saldırdılar. Bizans'a karşı ayaklanan Bulgarları desteklediler. Diğer taraftan Kumanlar, Bizans'la çıkarlarına en uygun bir şekilde zamanın koşullarına göre ittifak yaptılar. Bizans'ın Peçenek baskısından kurtulmasında ve İstanbul'un Latinlerin elinden geri alınmasında en etkin rolleri oynadılar. Bizans ordusunda yer alıp Anadolu'daki soydaşlarına karşı savaş meydanlarında savaştılar, imparatorluğun sınır muhafızlığını yaptılar. 13. yüzyılda Kumanlar, Bizans ordusunda önemli roller üstlendikleri gibi, Bizans bürokrasisine de dâhil oldular. Bizans topraklarına yerleşen Kumanlar, yerli toplumla kaynaşıp Bizans kültürünün bir parçası haline geldiler. Kumanlar, Bizans'a karşı sabit bir politika takip etmeyip kendi çıkarlarına göre ilişkileri şekillendirdiler. Ayrıca Kuman–Bizans münasebetlerinin gelişiminde dönemin koşulları da etkili olmuştur.

2.2.1. Latinlerle Münasebetler

1204 yılında İstanbul'u istila eden Latinler, burada Latin İmparatorluğu'nu kurdular. 1205'te Latin hâkimiyetini tanımayan Trakya'daki Rum halkı, Edirne ve Dimetoka'yı ele geçirdi. Edirne'yi ele geçiren Rumlara karşı Latin imparatoru Baldouin, Blouis (Blois) kontu Louis ve Venedik dükü Enrico Dandolo'yla Edirne'yi

²⁷¹ İstvan Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar...*, s. 126, 130 – 132; Hüseyin Namık Orkun, *Peçenekler...*, s. 9; Yusuf Ayönü, “*Batı Anadolu'daki Türk Yayılışına...*”, s. 410.

kuşattı. Bunun üzerine Edirne halkı, Latinlere karşı Bulgar çarı Kaloyan'dan yardım istedi. Bu yardım çağrısına olumlu cevap veren Bulgar çarı Kaloyan, Bulgar, Ulah ve 40 bin Kuman savaşçısıyla²⁷² yardıma geldi. Çar, Koca komutasında Kumanları kendilerine özgü savaş teknikleriyle mücadele etsinler diye Latinlerin üzerine gönderdi. Onlara Turan taktiğini uygulamalarını emretti. Hafif donanımlı Kuman atlıları, ağır zırhlı düşmanları karşısında rahat hareket ederek saldırıya başladılar. Kuman atlıları, vur kaç taktikleriyle Latinleri yıprattılar. Savaşta hileli taktiklerle önce kaçarak sonra birden dönerek onları şaşırttılar. Hançerlerle, kement atıp boğarak birçok Latin askerini öldürdüler. Böylece Kumanlar, bozkıra has savaş taktikleriyle Latinleri ağır bir yenilgiye uğrattılar. Blouis kontu Louis savaş meydanında öldü, şövalyeler ordusunun başkomutanı ve imparator Baldouin tutsak edilip Bulgar topraklarına götürüldü. Venedik dükü ise kaçmayı başardı. Bir yıl önce İstanbul'u ele geçiren Latinler, bir yıl sonra Edirne'de Kumanlara karşı bozguna uğradılar. Böylece Latin İmparatorluğu'nun Trakya'ya doğru büyümesinin önüne geçildi²⁷³. Latinlerin Edirne bozgunu dolaylı yollardan İznik Rum İmparatorluğu'nun Trakya'ya doğru genişlemesini de kolaylaştırdı.

1206 yılında Bulgar çarı Kaloyan'ın Kuman askerleri neredeyse İstanbul kapılarına kadar gelmişlerdi²⁷⁴. Aynı yıl Kaloyan, Ulah ve Kuman savaşçılarını Edirne ve Dimetoka'ya yardıma gönderdi. Bu gelişme üzerine Latinler de 120 Frank şövalyesiyle bir gece saldırısına karar verdiler. Şövalyeler, Kuman ve Ulahların geceledikleri köye ulaştılar ve onlara saldırdılar. Bir kısım Kuman ve Ulah'ı öldürdüler, onların birkaç atını da ele geçirdiler. Şövalyeler dönüş yolunda Rusion'a (Ruşuk) yaklaşmışken, yeni Kuman-Ulah kuvvetleriyle karşılaştı. Rusuk Savaşı'nda yaklaşık 7000 kişilik Kuman-Ulah birlikleri, Rumlarla birlikte şövalyelere saldırdı. Çıkan çatışmada şövalyelerin büyük bir kısmı öldürüldü, birçoğunun da atı yaralandı. Kuman-Ulah ve Rumlar, çok sayıda iyi at ve zırh yelek

²⁷² Bu dönemde bazı Kuman savaşçıları, Bulgar ordusunda yer almaktaydı.

²⁷³ Georgios Akropolites, *a.g.e.*, s. 34; Laszlo Rasonyi, *Tarihte...*, s. 154; İstvan Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar...*, s. 61, 62; İstvan Vasary, "*Cuman Warriors...*", s. 265.

²⁷⁴ Geoffroi De Villehardouin - Jean De Joinville, *Memoirs of the Crusades*, (Terc. Sir Frank Marzials), Londra 1908, s. 101, 111.

ele geçirdiler²⁷⁵. 1205 ve 1206 yıllarında üst üste Bulgar ordusunda Kuman savaşçıları, Latinleri yendiler. Başka bir deyişle, hafif Kuman süvarileri karşısında ağır zırhlı Latin şövalyeleri üst üste yenilgiye uğradı. Bunun üzerine Latin imparatorları, Kumanlardan askeri olarak faydalanmaya karar verdiler.

13. yüzyılda Balkanları kasıp kavuran hafif Kuman süvarilerinden Latinler de yararlanma yoluna gittiler. Çünkü ağır donanımlı şövalyeleri karşısında bu süvariler önemli başarılar elde etmişlerdi. Diğer açıdan, aynı dönemde hem İznik Rum İmparatorluğu'nun hem de Latin İmparatorluğu'nun ordularında ücretli asker olarak Kuman savaşçıları mevcuttu. Her iki imparatorluk da Kuman askerlerinden faydalanmak için onları ordularına dâhil ettiler. Büyük olasılıkla bu yıllarda iki imparatorluğun arasındaki savaşlarda Kuman birlikleri farklı saflarda birbirleriyle mücadele etmek zorunda kalmışlardı.

13. yüzyılın ortalarına doğru Moğolların Deşt-i Kıpçak'a ikinci kez gelmeleri neticesinde Trakya'da Kuman nüfusu arttı. Latinler, İznik imparatoru III. İoannes Dukas Batatzes'e karşı küçük armağanlar ve büyük vaatlerle bir kısım Kumanla müttefik oldular. Onları paralı asker olarak ordularına aldılar. Latinler, Kumanların da desteğiyle İznik Rum İmparatorluğu'nun Trakya'daki kalelerini tekrar ele geçirdiler. 1237 yılında Bulgarlar ve Kumanlarla Trakya'nın en önemli üstlerinden birisi olan Çorlu'yu kuşattılar. Fakat Bulgar hükümdarı II. İvan Asen, kuşatma esnasında ordularını çekti ve ülkesine döndü. Böylelikle Latinler yalnız kaldılar, kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldılar. 1240 yılında Latinler, yanlarında Kumanlarla birlikte tekrar Çorlu'yu kuşatıp geçici süreliğine aldılar²⁷⁶. Kuman paralı birlikleriyle Balkanlara doğru genişlemeye başlayan Latin İmparatorluğu, Kumanlardan daha fazla yararlanmak için onlarla aralarındaki ittifakı siyasi amaçlı aile bağlarıyla daha da güçlendirdi²⁷⁷.

Son Latin imparatoru II. Baodouin ve İstanbul'un soylu kişileri, İznik Rum imparatoru III. Yannis Dukas Vatatzes'e karşı Kumanlarla ittifak yaptı. İttifakın

²⁷⁵ Geoffroi De Villehardouin - Jean De Joinville, *a.g.e.*, s. 107, 108; İstvan Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar...*, s. 63.

²⁷⁶ Georgios Akropolites, *a.g.e.*, s. 62 – 65; Georg Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 405; İstvan Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar...*, s. 76.

²⁷⁷ İstvan Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar...*, s. 77.

kalıcı olması için iki taraf kan yemini etti²⁷⁸. Böylelikle ittifak, kan kardeşliğiyle pekiştirildi. Kan anlaşmasını bozmamak üzere her iki taraf da ölümüne ant içtiler²⁷⁹.

İstanbul'da yarım yüzyıl hüküm süren Latinler, devletin ilk yıllarında Balkanlarda müttefik Kuman–Bulgar ordularıyla devletin son dönemlerinde ise müttefik Rum–Kuman birliklerine karşı mücadele etmek zorunda kaldılar. Özellikle Balkanlarda Kumanlar karşında seri yenilgiler aldılar. Üst üste Latinlerin yenilmelerinin temelinde, Ortaçağ Avrupası'nın en önemli savaşçıları olan şövalyelere karşı Kumanların Türkistan'a özgü bozkır savaş taktikleriyle mücadele etmeleri yatmaktaydı. Bunun üzerine Kumanlarla başa çıkamayacağını anlayan Latinler, ordularında Kuman askerleri bulundurmaya başladılar. İznik Rum İmparatorluğu'nun Balkanlara yayılcı siyasetine karşı Kumanlardan destek aldılar. Hatta Kumanlarla ittifakı aile bağlarıyla sağlamlaştırdılar. İttifakın bozulmaması için kan yemini bile yaptılar. Kuman–Latin ilişkilerinin özünü dönemin Balkan coğrafyasında meydana gelen askeri olaylar oluşturmuştur.

2.3. Tuna Bulgarları'yla Askeri ve Siyasi İlişkiler

7. yüzyılda Karadeniz'in kuzeyine göç eden Bulgarlar, burada Büyük Bulgar Hanlığı'nı kurdular. Hazarlarla aynı yüzyılda bu topraklara gelen Bulgarların devleti, gittikçe güçlenen Hazarlar karşısında tutunamayıp dağıldı. Bu durum karşısında Bulgarların bir kısmı, Asparuh komutasında Tuna kıyılarına göç etti²⁸⁰. Büyük Bulgar Hanı Kubrat'ın (Kobrat) oğullarından olan Asparuh burada ilk Bulgar devletini kurdu. Boris Han döneminde Bulgarlar, Ortodoksluğu benimsediler. Din

²⁷⁸ Jean De Joinville yapılan kan yemini şu şekilde anlatmaktadır: “... İmparator ve yanındaki devlet erkânı, tek vücut olup samimi bir şekilde kanlarını büyük bir gümüş kâsenin içine akıttılar. Kumanların kralı ve yanındaki adamlar aynı şeyi yaptılar. Daha sonra onların kanıyla bizimkilerin kanı birbirine karıştırıldı. Ardından onun içerisine şarap ve su katılarak tekrar karıştırıldı. Her iki taraf da bu karışımı içti. Onların hepsi kan kardeşi olduklarını söylediler. Bunun ardından Kumanlar, bir köpek getirerek bunu kendi aralarından ve bizim adamların arasından geçirdiler. Sonra köpeği kılıçlarıyla parçaladılar. Bizim adamlar da aynı şeyi yaptılar. Onlar, her iki taraftan kim bu ittifaka uymaz, diğerini yalnız bırakırsa onun parça parça edileceğini söylediler”. Geoffroi De Villehardouin - Jean De Joinville, *a.g.e.*, s. 260.

²⁷⁹ Geoffroi De Villehardouin - Jean De Joinville, *a.g.e.*, s. 260; Laszlo Rasonyi, *Tarihte...*, s. 155.

²⁸⁰ Hasan Demiroğlu, “İtil Bulgarlarında Tarım Aletleri”, *İSTEM Dergisi*, Sayı: 18, Konya 2011, s. 49, 50.

değiştirmeyle beraber Bulgarlar göçebe Türk kültür yapısını terk edip Doğu Hristiyan kültürünün bir parçası haline geldiler. Birinci Bulgar devleti, 971’de Rus-Bizans ortak girişiyle yıkıldı²⁸¹.

12. yüzyılın sonlarına doğru Bulgarlar, Bizans yönetimine karşı isyan ettiler. İsyanın temelinde iki ekonomik neden yatmaktaydı. Bunlardan ilki yeni vergilerdi. Yeni evlenen Bizans İmparatoru II. İsaakios Angelos, düğün masraflarını devletin kasasına dokunmadan yeni vergilerle özel mülk sahiplerinden karşılıksız toplamaya başladı. Bulgar eyaletinin yeni vergileri ödemek zorunda bırakılması bölgede huzursuzluğa neden oldu. Diğer neden ise Peter (Petro) ve Asen kardeşlerin pronia taleplerinin imparator tarafından karşılanmamasıydı. Bu iki ekonomik neden, Peter ve Asen öncülüğünde Bulgar halkının isyanını tetikledi²⁸².

12. yüzyılın sonlarına doğru Peter ve Asen kardeşler, Bizans yönetimine karşı ayaklandılar. Bizans imparatoru II. İsaakios Angelos, 1186 yılının yazında bağımsızlık için isyan eden asilerin üzerine yürüdü ve onları yendi. Asiler ise dağlara kaçtılar, ardından Tuna’yı aşip yardım için Kumanlara sığındılar. Kendilerine sığınan Peter ve Asen’in askerlerine Kumanlar hemen destek vermediler. Çünkü Kumanlar yazın savaşmıyorlardı. O dönemde yazı, güney Karpat dağlarının eteklerinde ordugâh kurarak buradaki otlaklarında geçiriyorlardı²⁸³.

Bulgar asilerinin Kumanlara sığınmaları ayaklanmanın en önemli dönüm noktası oldu. Peter ve Asen kardeşler, bol ganimet ve kolay bir sefer vaatlerinde bulunarak Kumanları yanlarına çektiler. Bu sözler üzerine Kumanlar, isyan hareketinde Bulgarlara yardımcı oldular. Kumanların yardımı olmasa, isyanın kısa sürede tümüyle durdurulacağı kesindi. Çünkü Kumanlarla yakın ilişkiler sayesinde Bulgar kaçakları, Tuna boyunca kaçabiliyorlar ve daha ileri hücum için yeniden örgütleniyorlardı. Ayrıca isyanı Ulahlar da destekliyordu. 1187’de Peter ve Asen

²⁸¹ Osman Karatay, “Tuna Bulgarları”, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, (Ed. Osman Karatay, Serkan Acar), İstanbul 2013, s. 273, 293, 294.

²⁸² Laszlo Rasonyi, *Tarihte...*, s. 153; Robert L. Wolff, “The ‘Second Bulgarian Empire’. Its Origin and History to 1204”, *The Expansion of Orthodox Europe: Byzantium, the Balkans and Russia*, (Ed. Jonathan Shepard) Padstow 2007, s. 182; Ayşe Kayapınar, “Kumanlar ve İkinci Bulgar Devleti (1187-1370)”, *TA*, Cilt: 2, Ankara 2002, s. 811.

²⁸³ İstvan Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar...*, s. 31, 54; Paul Stephenson, *a.g.e.*, s. 290; Robert L. Wolff, *a.g.m.*, s. 183; Ayşe Kayapınar, *a.g.m.*, s. 811, 812.

kardeşler, Kuman ve Ulahların desteğiyle kuzey Bulgaristan'da Bizans hâkimiyetini sonlandırdılar ve Tırnova merkez olmak üzere Bizans'la mücadeleyi sürdürerek Trakya'ya saldırdılar. Aynı yıl Bizans ile Bulgarlar arasında barış anlaşması imzalandı. Bu anlaşmayla Bizans İmparatorluğu II. Bulgar devletini resmen tanıdı²⁸⁴.

Bizans İmparatorluğu'na karşı Bulgar-Ulah-Kuman koalisyonu önemli başarı elde etti. Bu koalisyonda her kesim ortak davaya katkı sağladı. Bulgarlar, hareketin ideolojisini sağladı. Bulgarların gayesi, kendi yönetim ve dini düzenini tesis etmektir. Mevsimsel göçe dayalı çobanlık yapan ve kendilerine özgü bir yaşam tarzı süren Ulahlar, isyan hareketinin başlangıç enerjisini ve devinimini sağladı. Kumanlar ise hareketin askeri yönüne katkı yaptı. Silah ve savaşçı sağladı. Eğer Kumanların savaşma potansiyeli olmasa, Bizans İmparatorluğu karşısında direniş başarıya ulaşamazdı²⁸⁵. Ortak düşmana karşı beraber çok iyi örgütlenen Bulgar, Kuman ve Ulah halkları ikinci Bulgar devletini kurmayı başardılar.

İkinci Bulgar devletinin kurulmasında Kuman, Ulah ve Bulgarlar ortak mücadele ettiler. Bulgar özgürlük hareketinin öncüleri Peter ve Asen kardeşler, her üç etnik gruptan da bağımsızlık yolunda önemli destek aldılar. Peter ve Asen kardeşler, özünde Kuman menşelidirler. Asen ve Peter kardeşlerin ailesinin kökeni²⁸⁶, Kumanlara dayanmaktadır. Daha sonra bu kardeşlerin ailesi, bölgedeki komşu Ulahlarla kaynaşmıştır. 12. yüzyılda bu kaynaşma meydana gelmiştir. Her iki halkın da göçebe hayat tarzları birbirlerine benzemesi, bu kaynaşmayı kolaylaştırmıştır. Asen ve ailesi, Bulgar özgürlük hareketinin başında yer aldılar ve

²⁸⁴ Francesco Dall'aglio, "The Military Alliance between the Cumans and Bulgaria from the Establishment of the Second Bulgarian Kingdom to the Mongol Invasion", *AEMA*, Cilt: 16, Wiesbaden 2008-2009, s. 31, 34; İstvan Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar...*, s. 31; John V. A. Fine Jr, *a.g.e.*, s. 11, 12; Ayşe Kayapınar, *a.g.m.*, s. 811, 812.

²⁸⁵ İstvan Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar...*, s. 35.

²⁸⁶ Asen hanedanlığının kökeni, Bulgar ve Rumen tarihçileri arasında tartışma konusu olmuştur. Her iki taraf da milliyetçi perspektiften hanedanlığın kökenlerini kendi milletlerine dayandırmışlardır. Diğer taraftan, bazı Bulgar tarihçileri sülalenin kökeninde Kuman Türklerinin de olduğunu kabul etmiştir. Hanedanlığın isminin Kuman adı olması, kurucularının Ulah dilini konuşmaları ve devletin Bulgarların yoğun olarak yaşadıkları coğrafyada kurulması gibi başlıca temel nedenler sülalenin kökeninin tam olarak hangi etnik gruba dayandığını belirlenmesini güçleştirmiştir. Fakat son zamanlarda yapılan etnik ve dilbilimsel araştırmalar sonucunda hanedanlığın Kuman bir aileden geldiği görüşü genel kabul görmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: İstvan Vasary, "Origins and Possible Cuman Affiliations of the Asen Dynasty", *Archivum Ottomanicum*, Wiesbaden 1994.

başlıca destekçileri Ulah ve Kumanlardı. Ulah halkının dilini konuşup, Kuman atalarının hayat tarzlarını korudular. Üstelik Asen'in ismi Kumanlara özgü bir addı. Bundan dolayı, Asen ve ailesi, temelinde Kuman kökenli olup daha sonra Ulahlarla bütünleşti. 13. yüzyılda ise bu aile, Bulgar kültürünün bir parçası olup Bulgarlaştı. Başka bir deyişle, II. Bulgar devletinin kurucu ailesi olan Asen hanedanlığı, 12. yüzyılda Ulah, 13. yüzyılda Bulgar ama özünde Kuman olan bir sülaledir²⁸⁷.

1187 yılında II. Bulgar devleti, Asen hanedanlığınca kuruldu. I. İvan Asen de devletin ilk çarı oldu. I. İvan Asen döneminde Bulgar devletinde ve Tuna boylarında yaşayan Kumanlar, hanedanlığın kontrolüne girdiler, 12. yüzyılın sonlarına doğru da Hıristiyanlığı kabul ettiler²⁸⁸. I. İvan Asen, müttefiki Kuman ve Ulahlarla beraber devletin sınırlarını Bizans'a karşı genişletti. Üst üste başarılarla Ulahlar, müstahkem kentleri de ele geçirip yağmaladılar. Kumanlar, hafif süvari birlikleriyle, I. İvan Asen'in ordusunda Bizans'a karşı savaştılar. I. İvan Asen'in başarısında Kumanların hafif süvari yöntemleriyle savaşmaları en önemli rolü oynadı. Bizans imparatoru, kaybedilen kentleri geri almak için birkaç kez sefere çıktı ama istediğini elde edemedi²⁸⁹.

1196 yılında I. İvan Asen, İvanko adında bir boyarın öncülüğünde hoşnutsuz boyarlar grubunca öldürüldü. I. İvan Asen'in yerine geçen kardeşi Peter da bir yıl sonra boyarlar tarafından öldürüldü. İki kardeşin ölümü üzerine 1197'de Bulgar tahtına küçük kardeşleri Kaloyan geçti²⁹⁰.

Çar Kaloyan, Bizans'ın zayıflamasından ve IV. Haçlı Seferi'nin neden olduğu politik boşluktan iyi yararlandı. Devletin sınırlarını Trakya'da genişletti. Onun her seferine müttefik kuvvet olarak Kumanlar da katıldı. Çünkü Kaloyan, bir Kuman prensesiyle evliydi²⁹¹. 1204 yılında Bulgar çarı Kaloyan, ilk Latin imparatoru I. Baudouin'e dostluk teklif etti. Fakat imparator, Bulgar devletinin imparatorluğun

²⁸⁷ İstvan Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar...*, s. 53, 54.

²⁸⁸ John V. A. Fine Jr, *a.g.e.*, s. 11.

²⁸⁹ İstvan Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar...*, s. 56, 57.

²⁹⁰ Ayşe Kayapınar, *a.g.m.*, s. 812.

²⁹¹ Mualla Uydu Yücel, "*Balkanlarda Peçenekler...*", s. 208.

bir parçası olduğunu iddia ettiğinden dostluğu reddetti. Daha sonra Bulgarlar ve Kumanlar, Trakya’da birçok kaleyi tahrip ettiler²⁹².

1205 Edirne Savaşı’nda Kaloyan’ın Kuman askerleri, Latin şövalye ordusunu yok etti. Bu savaştan sonra Kaloyan, Latinlere yakın kasabaları Kumanlara vererek onları ödüllendirdi²⁹³. Kaloyan, Kumanları ödüllendirerek; onları daha fazla mücadele etmeye sevk ediyordu. Ertesi yıl Kaloyan, Rusçuk Savaşı’ndan sonra Kuman askerleriyle beraber Doğu Trakya’ya saldırdı. Kumanlar, bölgenin büyük bir kısmını ele geçirdiler ve özellikle güney deniz kıyısındaki kasabaları yağmaladılar. Sadece duvarları kalın ve yüksek olan Bizya (Vize) ve Selybria (Silivri) kasabalarını ele geçiremediler. Bu kadar can ve mal kayıplarından sonra Latinler, İstanbul’a çekildiler²⁹⁴.

Kaloyan’ın baştan beri hedefi Trakya’nın merkezi, Edirne’yi almaktı. Çar Kaloyan, 1207 yılında tekrar Trakya’yı yağmaladı ve Edirne’yi kuşattı. Kenti almaya çok yaklaşmışken, Kumanlar Kaloyan’ın ordusundan ayrılıp yazlık otlaklarına çekildiler. Çünkü yazı meralarında savaşmadan geçiriyorlardı. Onlar olmadan da Kaloyan şehri almaya cesaret edemeyip, kuşatmayı kaldırdı. Bulgar ordusunun bel kemiğini oluşturan Kumanlar; sonbahar, kış ve ilkbaharda savaş meydanlarında yer aldılar²⁹⁵.

Aynı yıl Bulgar çarı Kaloyan, stratejik bakımdan önem taşıyan Selanik’i almak için şehri kuşattı. Şehre son saldırının yapılacağı akşam çar Kaloyan, çadırında ölü bulundu. Bu nedenle çarın ordusu geri çekilmek zorunda kaldı ve Selanik kurtuldu. Onun hükümdarlığı zamanında Kumanların askeri desteğiyle Varna,

²⁹² Ayşe Kayapınar, *a.g.m.*, s. 812.

²⁹³ Georg Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 394; İstvan Vasary, “*Cuman Warriors...*”, s. 265.

²⁹⁴ Hüseyin Namık Orkun, *Türk...*, s. 211; İstvan Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar...*, s. 63.

²⁹⁵ Francesco Dall’aglio, “The Interaction between Nomadic and Sedentary Peoples on the Lower Danube: The Cumans and the “Second Bulgarian Empire” “*The Steppe Lands and the World beyond Them: Studies in Honor of Victor Spinei on His 70th Birthday*”, (Ed. Florin Curta, Bogdan-Petru Maleon), Yaş 2013, s. 309; Valerie Stoyanov, “Bulgar Tarihinde Kumanlar (XI.-XIV. Yüzyıllar)”, (Terc. Zeynep Zafer), *TA*, Cilt 2, Ankara 2002, s. 802, 803; Geoffroi De Villehardouin - Jean De Joinville, *a.g.e.*, s. 102; İstvan Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar...*, s. 63.

Trakya ve Makedonya'nın büyük bir kısmı Bulgar devletine dâhil edildi²⁹⁶. Çar Kaloyan, bölgenin siyasi ve askeri koşullarından faydalanıp ülkesine yeni yerler kattı. Kaloyan'ın ölümünden sonra Bulgar tahtına yeğeni Boril, geçti. Boril, hükümdarlığına meşruiyet kazandırmak için Kaloyan'ın Kuman eşiyle evlenmesine rağmen iktidarı hiçbir zaman yasal kabul edilmedi. Boril devrinde de Kumanlar, Bulgar ordusunda yer almaya devam ettiler. Fakat daha sonra çar Boril'in başarısızlığı, boyarların memnuniyetsizliği ve Kuman kökenli çarıçeden ayrılması Kuman–Bulgar münasebetlerini kötüleştirdi. Böylece Kumanlar, çara olan desteklerini çektiler. Çar Boril'e karşı 1214'teki isyanı desteklediler. Devletin ilk çarı I. İvan Asen'in oğulları II. İvan Asen ve Aleksandr'ı gizli olarak Tuna'nın kuzeyinde misafir ettiler²⁹⁷.

II. İvan Asen 1218'de çar Boril'i boyarların ve Kumanların yardımıyla tahtan indirdi ve yerine geçti. Önceki çarlar gibi otoritesini Kumanlara dayandırdı. Boril devrinde bozulan düzeni sonlandırıp içte ve dışta istikrarı sağladı. Onun devrinde ülkenin sınırları genişlemeye devam etti. 1230 yılında Selanik'te imparatorluğunu ilan eden Epir despotu Theodoros Angelos Komnenos, Bulgarlar üzerine yürüdü. Bunun üzerine II. İvan Asen, Kuman savaşçılarıyla hemen karşılık verdi. Yaklaşık bin Kuman savaşçısıyla Theodoros'u yenilgiye uğrattı. Diğer seferlerinde de Kumlardan faydalandı. Aynı yıl II. İvan Asen, "Bulgarların ve Rumların Çarı" unvanı aldı. Tıpkı I. Bulgar devletinde olduğu gibi onun zamanında da Bulgar devletinin sınırları Karadeniz, Ege ve Adriyatik denizlerine ulaştı. Fakat Moğol ordularının Balkanlara doğru ilerleyişleri, bu güçlü dönemi kötü etkiledi. 1237 yılında II. İvan Asen karşı çıkmasına rağmen²⁹⁸ Moğollardan kaçan yaklaşık 10 bin kişilik Kuman grubu Tuna'yı geçti ve Trakya'nın büyük bir kısmını yağmaladı.

²⁹⁶ Francesco Dall'aglio, "The Bulgarian Siege of Thessaloniki in 1207, Between History and Hagiography" *Eurasian Studies*, Cilt: 1, Sayı: 2, Roma 2002, s.264; Ayşe Kayapınar, *a.g.m.*, s. 812, 813.

²⁹⁷ İstvan Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar...*, s. 69, 70; Mualla Uydu Yücel, "*Balkanlarda Peçenekler...*", s. 208; Francesco Dall'aglio, "*The Interaction...*", s. 311; Valerie Stoyanov, *a.g.m.*, s. 803.

²⁹⁸ II. İvan Asen'in gücünü Kuman savaşçılarından almasına rağmen 1237 yılındaki yoğun Kuman göç dalgasını ilk etapta ülkesine kabul etmek istemedi. Büyük olasılıkla bunun ardında yatan neden, ülkesinde yaşayan Kumanlarla göçle gelenler arasındaki farklı yaşam koşullarıydı. Bulgar devletinde yaşayan Kumanlar, Hristiyan dinini kabul edip yerleşik Bulgar toplumunun bir parçasıydılar. Diğer taraftan, yeni göç dalgasıyla gelen Kumanlar ise konargöçer hayat tarzlarını sürdüren Türklerdi.

Çar da onları Doğu Trakya'ya yerleştirmek zorunda kaldı. Daha sonra bu Kuman grubu, İznik Rum, Latin imparatorluklarının askeri ve stratejik bakımdan hizmetlerine girdi. 1241 yılında yeni göç dalgasıyla gelen Kumanlar, Bulgar devletinin kuzeybatı bölgesindeki Braniçevo ve Vidin'e yerleştiler. Buraya yerleşen Kuman kabilelerinin bazıları, daha sonra Vidinli Şişmanlar ile Braniçevolu Dormanlar adlı Bulgar boyar aileleri oldular. Ayrıca Macar Krallığı'nda Kuman başbuğu Köten'in öldürülmesi üzerine onun kabilesi olan Terteroba da aynı yıl Bulgar devletine göç etti²⁹⁹. II. İvan Asen, Kuman savaşçılarıyla sağlam bir yönetim kurdu. Latin ve İznik Rum imparatorluklarının aralarındaki mücadelelerden faydalanıp devletin sınırlarını komşu üç denize ulaştırdı. Devlet, bölgenin en güçlü ülkelerinden birisi oldu. Fakat kuzeydoğudan Moğolların Avrupa'ya doğru ilerleyişleri, ülkenin siyasi ve askeri yapısını olumsuz yönde etkiledi. II. İvan Asen'in ölümünden sonra Bulgar devleti gücünü kaybetti.

Asen sülalesinden sonra 13. yüzyıl sonu ve 14. yüzyıl başlarında II. Bulgar devletini Terter hanedanlığı yönetti. Hanedanlığın kurucusu I. Georgi Terter'in kökeni, 1241'de Bulgar devletine göç eden Kuman kabilesi Terteroba'ya dayanmaktadır. Kumanlar, I. Georgi Terter'in iktidara geçmesiyle beraber Bulgar devletinde askeri ve siyasi anlamda önemli roller üstlenmeye devam ettiler. Diğer bir ifadeyle, Kumanlar sadece askeri birliklerde yer almıyor; aynı zamanda kendilerine aristokrat bir çevre de oluşturuyorlardı. Böylece Kumanlar devlet kademesinde siyasi açıdan önemli mevkilere geldiler. Bunlardan bazıları; Terter'in kardeşi Aldimir (Eltimir, İldemir), Şişman ve onun kardeşi Belaur sayılabilir. Bu hanedanlık döneminde II. Bulgar devleti, Bizans devletinin iç işlerine müdahale etmekteydi. 1322'de Bulgar çarı II. Georgi Terter, yerine bir veliaht bırakmadan öldü ve böylelikle Terter hanedanlığı sona erdi³⁰⁰.

Terter hanedanlığının sona ermesi üzerine Bulgar boyarları, Vidin despotu Şişman'ı çar olarak seçtiler. Çar Mihail Şişman'ın kökeni 1241'de Vidin'e göç eden

²⁹⁹ İstvan Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar...*, s. 74, 76, 77; Valerie Stoyanov, *a.g.m.*, s. 803, 804; Ayşe Kayapınar, *a.g.m.*, s. 813; Mualla Uydu Yücel, "*Balkanlarda Peçenekler...*", s. 209.

³⁰⁰ İon Grumeza, *a.g.e.*, s. 50; İstvan Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar...*, s. 77, 136; Valerie Stoyanov, *a.g.m.*, s. 805.

bir Kuman ailesinden geliyordu³⁰¹. Çar Mihail Şişman, II. Bulgar devletinin son sülalesi olan Şişman hanedanlığının kurucusudur. Onun döneminde de Kumanlar, önemli mevkilere gelmeye devam ettiler.

Terter ve Şişman sülaleleri döneminde Bulgar aristokrasisinde yer alıp yerleşik kültüre adapte olan Kumanlar, belli bir zaman sonra Bulgarlaştılar. II. Bulgar devletinin Sofya, Tırnova, Vratsa, Vidin ve Kotel gibi kentlerine yerleştiler. Alt tabakalarda yer alan ve göçebe hayatı sürdüren Kumanlar da ise asimilasyon daha yavaş ve uzun bir süreçte gerçekleşti. Bu nedenle Osmanlılar, Balkanlara geldiklerinde Bulgarlaşmış Kumanlarla karşılaştılar³⁰².

Kumanlar, II. Bulgar devletine Bizans İmparatorluğu'na karşı bağımsızlık sürecinden devletin Osmanlı İmparatorluğu tarafından yıkılışına kadar geçen süre zarfında siyasi ve özellikle askeri alanda önemli katkıları olmuştur. II. Bulgar devletinin Bizans'a karşı önemli zaferler kazanmasında ve bölgede kalıcı bir devlet olmasında; Kumanların sıklıkla kullandıkları Türklere has aldatici kaçış yolu, pusuya düşürme gibi savaş taktikleri önemli rol oynamıştır. Ayrıca devleti yöneten üç hanedan da (Asen, Terter ve Şişman) Kuman kökenlidir³⁰³. Kumanlar, II. Bulgar devletine yönetici hanedanları sağladılar. Devletin bölgede var olmasında en önemli faktör olan askeri yapının temelini oluşturdular. Diğer açıdan, Bulgar kültürünün etkisinde kalıp Türklük benliklerini kaybettiler ve Bulgarlaştılar.

2.4. Kuman-Rumen Münasebetleri

Kuman-Kıpçaklar, Karadeniz'in kuzeyine geldiklerinden kısa bir süre sonra Karpatları aşip Tuna boylarına indiler. Buraya yerleşip Kuman-Kıpçak konfederasyonunun Tuna grubunu oluşturdular. 12. yüzyılda bu bölgeye Ulahlar, İkinci Bulgar devletinin kurulmasıyla yoğun bir şekilde göç etmeye başladılar. Temel geçimleri çobanlık olan Ulahlar, yeni coğrafyada yerleşik hayata geçmeye başladılar. Bu bölgede benzer hayat tarzına sahip Kuman-Kıpçaklarla karışarak günümüz

³⁰¹ İstvan Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar...*, s. 136.

³⁰² Valerie Stoyanov, *a.g.m.*, s. 801, 805.

³⁰³ Laszlo Rasonyi, *Tarihte...*, s. 153, 155.

Rumen devletinin etnik kökenini oluşturdular. Ayrıca Kuman-Kıpçaklar, sıra dışı bir şekilde diğer bölge halklarıyla da bir arada yaşadılar, kaynaştılar³⁰⁴.

Dönemin Macar kaynaklarında bu topraklar *Cumania* (*Kumaniya*, *Kumanya*)* diye geçiyordu. Bu terim, 13. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra Macar Krallığı ve Papalık tarafından Karpat Dağları, Karadeniz, Tuna ve Özi nehirlerince çevrilmiş toprakları belirtmek için kullanılmaya başlandı. Kumanya, Tuna'nın güney sınırını oluşturuyordu ve Kuman-Kıpçak konfederasyonunun en batıdaki bölümüydü. Kumandar, baskın etnik kimliğe sahip olduklarından bölge Kumandarların kontrolündeydi. Bilhassa güney Moldovya, Eflak bozkırı ve nehir vadilerinde Kumandarlar yoğundu. 14. yüzyılda Kumaniya toprakları, Eflak ve Boğdan prensliklerine dönüştü. Diğer taraftan Kumandarların Erdel'e yerleştikleri hakkında kesin bir bilgi mevcut değildir. Fakat Kumandarlar, Erdel'e akınlar yapmışlardır³⁰⁵.

13. yüzyılda papanın ve Avrupalı krallarının emriyle Katolik misyonerleri Kumaniya'ya geldiler. Katolik Dominikan tarikatının gayretleriyle bölgedeki Kumandarlar, Hristiyan olmaya başladılar. Bu durum, Kuman piskoposluğunun kurulmasına zemin hazırladı. 1227 yılında Macar kralı IV. Béla, ve Papa, Milkov'da Kumaniya Piskoposluğu'nu kurdu. Macarlar için piskoposluğun dini olduğu kadar siyasi bir amacı da vardı. Moğolların ikinci Deşt-i Kıpçak seferinde yıkılan piskoposluk, 1347'de Milkov Piskoposluğu adıyla tekrar kuruldu³⁰⁶.

13. yüzyıl boyunca Kumanya'da Ulahlar, güçlü Kuman Türklüğü'nün etkisinde kaldılar. Yeni Kuman-Ulah birleşimine siyasi karakter veren Kuman Türkleri oldu. Bu nedenle, Ulahların hiçbir siyasi rolleri yoktu. Kumandarlar, Ulahları

³⁰⁴ İon Grumeza, a.g.e., s. 37; İstvan Vasary, *Kumandarlar ve Tatarlar...*, s. 41.

*İlk bölümde de anlatıldığı gibi Kumandarların yaşadıkları yer anlamında olup Macar kaynaklarında günümüz Romanya ve Moldovya topraklarını ifade etmektedir.

³⁰⁵ Laszlo Rasonyi, *Tarihte...*, s. 142; İstvan Vasary, *Kumandarlar ve Tatarlar...*, s. 41, 45, 147, 149; Laurentiu Radvan, *At Europe's Border: Medieval Towns in the Romanian Principalities*, (Terc. Valentin Cirdei), Leiden 2010, s. 311; Maria Lazerescu Zobian, "Cumania as the Name of Thirteenth Century Moldavia and Eastern Wallachia: Some Aspects of Kipchak – Rumanian Relations", *Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Cilt: 8, Florida 1984, s. 266.

³⁰⁶ Laszlo Rasonyi, *Tarihte...*, s. 142; İstvan Vasary, *Kumandarlar ve Tatarlar...*, s. 147; Laurentiu Radvan, a.g.e., s. 312, 317, 318; Victor Spinei, *The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century*, Leiden 2009, s. 154; Maria Lazerescu Zobian, a.g.m., s. 265.

düzene soktu, onlara yeni bir siyasi özellik kazandırdı. Ama birkaç kuşak sonra Ulahlar tarafından asimile edildiler³⁰⁷. Rumen milletinin kökenini oluşturan Ulahlar, Kumanlar vasıtasıyla bölgede siyasi bir varlık kazandılar. Onlardan askeri ve siyasi bakımdan etkilendiler. Diğer taraftan Kumanlar da kültürel ve dini açıdan Ulahların tesirinde kaldılar. Ulahların teşvikleriyle Ortodoksluğu benimsemeye ve yerleşik toplum karakteri kazanmaya başladılar. Böylece Kumanya’da yoğun bir şekilde kültürel etkileşim yaşandı.

Moğol seferleri sonucunda ortaya çıkan siyasi buhran bölgede Kumanya’nın siyasi varlığını sonlandırdı. Bölgedeki bazı Kumanlar, Karadeniz’in kuzeyinden gelen soydaşlarıyla beraber Macar ve Bulgar devletlerine sığındılar. Kumanya toprakları, Moğolların eline geçti. Fakat coğrafik terim olarak Kumanya kullanılmaya devam edildi³⁰⁸. Moğolların bölgeden çekilmelerinden sonra da bölgeye Kumanlar tekrar hâkim oldu.

14. yüzyılda Tuna boyları ile Karpatlar arasında kalan bölgede Hıristiyan Ortodoksluğu benimseyen Kumanlar, burada Rumen devletinin kurulmasında en önemli rolü oynadılar. Kuman kökenli Basaraba, Rumen hükümdar sülalesinin ilk kurucusu olarak kabul edilmektedir. 1330 yılında Basaraba, Macar kralı Karoly’i yenilgiye uğrattı ve Eflak Prenslığı’ni kurdu. Bu savaşta her iki tarafta da Kuman birlikleri vardı. Yönetici tabakayı oluşturan Kumanlar, teşkilatçılık ve askeri kuvvetle ilk Rumen devletinin kurulmasında en önemli rolü oynadılar ve 1310 – 1529 yılları arasında hüküm süren Besarabya (Basaraba) hanedanlığının kurucusu oldular. Basaraba hanedanlığı, daha sonra Bulgarlaşan Asen, Terter, Şişman hanedanlıkları gibi Kuman kökenliydi ve daha sonra Rumenleşti. Asimilasyona uğrayan Kumanlar, prenslikte önemli kademelere geldiler. Örneğin 1428’de Eflak Prenslığı’nde Toksoba adında Eflak boyarı vardı. Toksoba, yabancı Kıpçaklarda yaygın bir isimdi. Kumanlar, askeri ve siyasi bakımdan Eflak Prenslığı’ne önemli katkı sağladılar. Siyasi açıdan prensliğin ilk yönetici hanedanı Kuman kökenliydi. Askeri açıdan ise Karpatlara doğru Macar saldırılarına karşı Transilvanya (Erdel) bölgesini savundular. Ayrıca kültürel yönden de Rumenleri etkilediler. 15. ve 16.

³⁰⁷ Laszlo Rasonyi, *Tarihte...*, s. 142; İstvan Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar...*, s. 147.

³⁰⁸ İstvan Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar...*, s. 149.

yüzyıllarda Rumen devlet adamlarının kullandıkları Akbaş, Akkuş, Aslan, Azgır, Bars, Barak, Belçir, Bozdoğan, Berendey, Buga, Çakan, Çolpan, Kara, Kazan, Kuman, Kumandur, Ötemiş, Şişman, Temirtaş, Tobuk, Tok, Toksaba, Ulan gibi adlar Kumanlardan kalmadır³⁰⁹.

Kumanlar, 1359 yılında kurulan bir diğer Rumen devleti Boğdan Prenslığı'ne de yönetici sınıf sağladılar. Ayrıca sosyo-kültürel ve siyasi açıdan da prenslikte etkili oldular. Örnek vermek gerekirse; Boğdan Prenslığı'nde Asen, Çoban, Karabaş, Kandemir, Talaba gibi Kuman isimleri mevcuttu³¹⁰.

Kumanlar, Rumenlerin ve misyonerlik faaliyetlerinin etkisiyle Hıristiyanlık dinini seçmelerine rağmen; bu dini kendilerine göre yorumladılar. Kendi şaman ritüelleriyle Ortodoks dini törenlerini harmanladılar. İnanç bakımından Rumenlerden etkilenen Kumanlar, daha sonra Rumenleri dini ayinlerinde etkilediler. Kuman şamanlarının dini ritüelleri Rumen Ortodoksluğu üzerinde kalıcı izler bıraktı³¹¹.

14. yüzyılda Rumenlerle bütünleşmiş Kumanlar, henüz tarihte devlet kuramamış Rumenlerin tarih sahnesine çıkmalarında en önemli rolü üstlendiler. 1330'da Rumenlerin ilk hükümdar sülalesinin kurucusu oldular. Askeri, siyasi ve kültürel bakımdan Rumenleri etkilediler³¹².

12. yüzyıldan 14. yüzyıl sonuna kadar Balkanlarda Kumanlar, siyasi ve askeri açıdan oldukça etkiliydiler. Uzun vadeli stratejik amaçları olmayan Kumanların kısa süreli ve asıl amaçları, yağmacılık ve ganimet toplamaydı. Çok iyi savaşçı olan Kumanlar, ücretli asker olarak; Bizans, İznik Rum, Latin imparatorlukları ile II. Bulgar devletinde yer aldılar. Türkistan'a özgü taktiklerle savaşan hafif Kuman süvarileri rakiplerine karşı iyi mücadele ediyorlardı. Ayrıca Kumanların Balkanlardaki başarıları, savaş meydanlarında kullandıkları taktik ve malzemelerle doğrudan ilişkiliydi. Hafif donanımlı Kuman süvarileri, ağır zırhlı

³⁰⁹ Laszlo Rasonyi, *Tarihte...*, s. 151; İstvan Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar...*, s. 162 – 165; İon Grumeza, *a.g.e.*, s. 50, 51; Laszlo Rasonyi, "Tuna Havzasında Kumanlar", *Doğu Avrupada Türklük*, (Haz. Yusuf Gedikli), İstanbul 2006, s. 136; Mualla Uydu Yücel, "*Balkanlarda Peçenekler...*", s. 211, 212; Maria Lazerescu Zobian, *a.g.m.*, s. 267, 268.

³¹⁰ Maria Lazerescu Zobian, *a.g.m.*, s. 267, 270.

³¹¹ Laszlo Rasonyi, *Tarihte...*, s. 152; Laszlo Rasonyi, "*Tuna Havzasında...*", s. 138.

³¹² Laszlo Rasonyi, *Tarihte...*, s. 150.

rakiplerine karşı kolayca manevra yapıp onları yenilgiye uğrattırlardı³¹³. Siyasi bakımdan yerleşik kültürle kaynaşıp Hıristiyan olan Kumanlar, teşkilatçılık ve üstün askeri karakterleriyle II. Bulgar devletinin ve Eflak prensliğinin kurucu hanedanları oldular³¹⁴.

Diğer taraftan, Kumanlar Balkanlarda bağımsız bir örgütlenme yoluna gitmediler. Bölgede herhangi bir Kuman kabilesi kendi çıkarına uygun hareket ederek genel bir stratejiye sahip değildi. Bir devletin ordusunda savaşan Kumanların karşısında bazen soydaşları Kumanlar olabiliyordu. Kuman kabileleri Bizans zayıflamasından faydalanarak Balkanlarda etkili oldular. Temel stratejileri yağmacılık ve ganimet olduğundan savaş, Kumanlar için en önemli gelir kaynaklarından birisiydi. Bu yüzden Kumanlar, bazen müttefik göçebelerle bazen de sadece kendi aşiretleriyle doğal sınır Tuna'yı yılın farklı dönemlerinde sıklıkla aşip Balkanlara saldırdılar. Balkanları yağmalamalarında dönemin siyasi yapısı da etkili oldu. Çünkü dönem itibarıyla Kuman akınlarını durduracak ve onları tümüyle yok edecek bir devlet yoktu. Kumanlar bu siyasi ortamı çok iyi değerlendirdiler. Fakat Kumanlar, Balkanlarda bir devlet kurma gayesi gütmедiler.

Kumanlar, Balkanlarda yerli halklarla kaynaşarak, buldukları ülkenin yerleşik toplumunun bir parçası oldular. Hıristiyanlık dininin etkisiyle öz benliklerini kaybettiler. Diğer açıdan teşkilatçılık yetenekleriyle Bulgar ve Rumenlerin devlet kurmalarında en etkin siyasi rolü üstlendiler. Bu iki halkın kurucu hanedanı oldular.

Balkanlara gelen Kumanlar, yerleşme anlayışına göre farklı hayat tarzı temelinde ikiye ayrılmaktaydılar. Balkanlara ilk gelen Kumanlar, konargöçer hayat tarzına sahiptiler. Geçimlerini hayvancılıkla ve çatışma ortamından elde edilen yağmalarla ve ganimetlerle sağlıyorlardı. İyi bir savaşçı olduklarından ücretli asker olarak farklı devletlerin ordularında yer aldılar. Tipik göçebe Türk boylarının yaşam şekillerine sahiptiler. Diğer taraftan, ilerleyen yıllarda Kumanlar, Balkanların yerleşik halklarıyla etkileşime girerek yerleşik bir toplum karakteri kazandılar. Fakat bu özellik onların öz benliklerini kaybetmelerine neden oldu. Hıristiyanlığın da

³¹³ İstvan Vasary, “*Cuman Warriors...*”, s. 268 – 270.

³¹⁴ Halil İnalçık, “Türkler ve Balkanlar”, *Balkanlar, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı (OBİV)*, İstanbul 1993, s. 9.

etkisiyle Kuman karakterini kaybetmeye başladılar. Yerli kültürün bir parçası olan Kumanlar, bölgede kendileri devlet kurmadılar ama devlet kuran halklara da destek oldular.

2.5. Macarlarla Askeri ve Kültürel İlişkiler

Kuman–Macar ilişkileri, 11. yüzyılın son çeyreğinde 1091 yılında Macar Kralı Aziz Laszlo döneminde başladı. Lebunion Savaşı'ndan sonra Kumanlar, Macar topraklarına yönelip Transilvanya ve Tisa bölgelerini yağmaladılar³¹⁵. 1099 yılında başbuğ Bonyak önderliğindeki Kumanlar, Rusların Macar seferine katıldılar. Az sayıda Kuman–Rus müttefik birlikleri, ağır silahlı Macar süvari ordusunu yenilgiye uğrattı³¹⁶. 12. yüzyılda Kumanların Macar topraklarına akınlar yapmadıkları görülmektedir. Bu yüzyılda Kumanlar, Tuna'nın güneyinde ve Karadeniz'in kuzeyinde yaşamaktaydılar ve civar bölgelere akınlar yapıyorlardı.

Moğolların Deşt-i Kıpçak seferleri, Kuman–Macar ilişkilerinde yeni bir dönemi başlattı. 1223 Kalka Savaşı'nda sonra Tuna grubu Kumanları (Kumanya), Macar kralıyla iletişime geçip yeni bir Moğol akımına karşı destek aradılar. Bu desteği de güçlendirmek için Hıristiyan olmayı kabul ettiler. Kumanların dinlerini değiştirme görevini de yeni kurulan *Dominikan tarikatı** üstlendi. 1227'de Boruç (Burc, Borz) Han'ın oğlu Macar Krallığı topraklarına gitti ve kendine eşlik eden 12 kişiyle beraber Estergon Başpiskoposu'na vaftiz olma talebinde bulundu³¹⁷.

Papa IX. Gregorius, Estergon Başpiskoposu Robert'i görevlendirerek Kuman topraklarını ziyaret etmesini emretti. 1227'de Macar Kralı II. Andre'nin (Endre) oğlu Transilvanya prensi Bela, Estergon Başpiskoposu Robert ile Pecs, Veszprem ile Transilvanya piskoposlarıyla beraber Kuman topraklarına gitti. Dini törenle Kuman başbuğu Boruç ve kontrolündeki 15.000 Kuman vaftiz edilerek din değiştirdi. Boruç Han, din değiştirmekle kalmadı ayrıca Macar Krallığı'na da

³¹⁵ Andras Paloczi Hovarth, *Pechenegs, Cumans, Iasians: Steppe Peoples in Medieval Hungary*, Budapeşte 1989, s. 44; Mualla Uydu Yücel, “Kumanlar...”, s. 561.

³¹⁶ Hüseyin Namık Orkun, *Türk Tarihinin Ana Hatları...*, s. 99; Laszlo Rasonyi, *Tarihte...*, s. 139; Mualla Uydu Yücel, “Kumanlar...”, s. 561.

* Aziz Dominik tarafından 1216 yılında kurulmuş olan Katolik tarikatı.

³¹⁷ Szilvia Kovacs, “Bortz, A Cuman Chief in the 13th Century”, *AOASH*, Cilt: 58, No: 3, Budapeşte 2005, s. 255, 259, 260.

bağlılığını bildirdi. Böylece olası bir Moğol saldırısına karşı siyasi koruma altına girmeyi amaçlamaktaydı. Daha sonra Kuman Piskoposluğu kuruldu. Hıristiyan olan Boruç Han, Macar kralının seferlerinde ona yardımcı kuvvet sağladı. Keşişlerin misyonerliğini ve piskoposluğu destekledi³¹⁸. Din değiştiren Kumanları himayesi altına alan Macar kralı II. Andre, *Rex Cumaniae** unvanı aldı. İlk kez onun zamanında Macar kralları, bu unvanı kullanmaya başladı³¹⁹.

Moğollar; Kuman-Kıpçakların bozkır boyu olduğundan, topraklarını kendi toprakları ve Kuman-Kıpçakları da kendi tebaaları olarak gördüklerinden dolayı Deşt-i Kıpçak'a saldırdılar³²⁰. 1223 ve 1239 yıllarında Kuman-Kıpçakları ve müttefiklerini yendiler. Moğolların her iki seferinde yenilen Kuman-Kıpçak başbuğu Köten, kabilesiyle beraber Deşt-i Kıpçak'ı terk etmek zorunda kaldı. Macar Kralı IV. Bela'ya ülkesine sığınma talebinde bulundu. IV. Bela da bu teklifi olumlu karşılayıp Kumanları ülkesine kabul etti.

Kumanların Macar ovasına göç etmelerinin temelinde coğrafik, sosyo-politik ve dini nedenler yatmaktaydı. Macar ovaları, coğrafik olarak Kumanların yaşadıkları bozkırlara benzemektedir. Hayvan otlatmak için ideal bir yerdi. Sosyo-politik bakımdan, Balkanlarda yaşayan Kumanların Macarlarla bağlantıları, Macar kralının Kumanları dost görmesi Kumanların kararını doğrudan etkiledi. Dini bakımdan ise Kumanların Hıristiyanlığı kabul etmek istemeleri göç etmelerini kolaylaştırdı³²¹. Macar Kralı IV. Bela, Kumanların bu teklifini enine boyuna değerlendirdi. Macar kralı; hâkimiyet alanını genişletmek, Moğolların savaş tarzına benzer şekilde savaşan Kuman savaşçılarından olası Moğol saldırısına karşı faydalanmak ve içerde de kendisinin muhafız alayı olarak Macar oligarşisine karşı Kumanları kullanmak için Kumanları ülkesine kabul etti³²². Macar kralı, siyasi ve

³¹⁸Andras Paloczi Hovarth, *a.g.e.*, s. 48; Szilvia Kovacs, *a.g.e.*, s. 261, 262.

* Kumanların kralı.

³¹⁹ İstvan Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar...*, s. 148; Szilvia Kovacs, *a.g.e.*, s. 264.

³²⁰ Andras Paloczi Hovarth, *a.g.e.*, s. 47.

³²¹ Nora Berend, "Cuman Integration in Hungary", *Nomads in the Sedentary World*, (Ed. Anatoly M. Khazanov, Andre Wink), Padstow 2001, s. 104.

³²² F. Eckhart, *Macaristan Tarihi*, (Terc. İbrahim Kafesoğlu), Ankara 2010, s. 65; C. A. MacArtney, "The Eastern Auxiliaries of the Magyars", *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No: 1, 1969, s. 55; Laszlo Rasonyi, "Türk – Macar İlişkilerinin Kaynakları", *Doğu Avrupada Türklük*, (Haz. Yusuf Gedikli), İstanbul 2006, s. 106.

askeri açıdan içerden ve dışardan yönetimine gelebilecek her türlü tehdite karşı taze kuvvet Kumanlardan destek almak için onları ülkesine aldı.

1239'da Macar Kralı IV. Bela, seçme atlı birliğiyle beraber, Köten Han'ı ve 40 bin Kuman'ı sınırda ülkesine kabul etti³²³. Böylece Kumanlar, en yüksek devlet erkânının hazır bulunduğu resmi karşılamayla kitleler halinde ülkeye alındı³²⁴. Daha sonra Estergon başpiskoposu ve diğer rahipler vasıtasıyla Köten Han ve birkaç Kuman törenle vaftiz edilerek Hıristiyan oldu. Kumanlarda dini değişiklik hızlı bir şekilde olmuştu. Kumanların kolay bir şekilde Hıristiyan olmalarının ardında iki temel neden yatmaktaydı. İlki konargöçer bozkır halkı Kumanların kültürü, yeni dini ilkelerin kabulüne hazırdı. Diğer ise, din değiştirme, siyasi kazanımları da beraberinde getiriyordu. Din değiştiren Kumanlar, krallıkta en önemli mevkilere geldiler³²⁵. Kral IV. Bela, babası gibi Kumanları, himayesine aldığından dolayı ona da Rex Cumaniae unvanı verildi³²⁶.

Kuman göçebelerinin ileri gelenleri yerleşik toplumun lideriyle görüşüp anlaşarak kabulle Macar ovasına göç etmişlerdi. Kumanlar, kabul edildikleri toplumu zapt etmek gibi bir amaçları yoktu³²⁷. Moğollar karşısında peş peşe yenilgiler üzerine onları yurtlarından atamayacaklarını anlayan Kuman kabilelerinin bazıları, zorunlu göçle yıllardır yaşadıkları toprakları bırakmak zorunda kaldılar. Kumanlar, en ideal yer olarak Macar topraklarını görüp karşılıklı görüşmeler neticesinde buraya geldiler.

Kuman-Kıpçaklar, siyasi tarihlerinde ilk kez bir ülkeye akın yapmadan göç ettiler. Karşılıklı çıkar ekseninde iki tarafın da olumlu düşündüğü bir göç hareketi yaşandı. Kuman-Kıpçakların zorla değil de neden sığınma talebinde bulunarak Macar krallığına geldikleri düşünüldüğünde en mantıklı cevap, Moğolların ilk Deşt-i

³²³ Hüseyin Namık Orkun, *Türk...*, s. 218.

³²⁴ Dönemin İtalyan tarihçisi Rogerius, IV. Bela'nın Köten'i karşılama törenini şu şekilde anlatmaktadır: "*Kral, Köten'i karşılamak için gerçekten bütün ihtişamını gözler önüne serdi. Ona ve halkına o kadar imtiyaz ve şeref verdi ki ülke insanları bunu yaşadıkları dönemde olunmuş ya da görülmüş gibi hatırlayamadılar. Sonra muazzam kalabalık, sert ve kaba olduklarından ve itaat etmeyi bilmediklerinden, buldukları yerde rahat kalmadılar. Bu yüzden kral IV. Bela ne onların ne de Macarların zarar görmemesi için liderlerinden birini onlara rehberlik etmesi için ülkesinin merkezine doğru tayin etti*". Andras Paloczi Hovarth, *a.g.e.*, s. 47.

³²⁵ Hüseyin Namık Orkun, *Türk...*, s. 219; Nora Berend, *a.g.m.*, s. 107.

³²⁶ Mualla Uydu Yücel, "*Balkanlarda Peçenekler...*", s. 209.

³²⁷ Nora Berend, *a.g.m.*, s. 103.

Kıpçak seferinden sonra Tuna'nın kuzeyindeki Boruç Han ve kabilesinin Macarlar tarafından koruma altına alınmış olması olabilir. Bu yüzden, yeni gelen kitlenin büyük bir kısmı, hemen Hıristiyan olup Macar kralının desteğini almayı başladı.

IV. Bela, Kumanları kendi otoritesini güçlendirecek askeri müttefik olarak gördüğünden onlara önemli ayrıcalıklar verdi. Böylelikle yasal statüyle onların haklarını, sorumluluklarını belirledi. Diğer taraftan bu durum belirli hakları elinden alınan Macar aristokrasisinde hoşnutsuzluklara neden oldu. Belli bir zaman sonra Macar aristokrasisi, kralın nüfuzunu ve iktidarını Kumanlara dayadığını kabul ettiler. Hatta kendilerini ortadan kaldırmak için kral, Kumanlardan destek alacağını düşündüler³²⁸.

Büyük hayvan sürüleriyle konargöçer bir hayat süren Kumanlar, bu hayat tarzını Macar Krallığı'na yerleşmeye başladıktan sonra da sürdürdüler. Hayvan sürülerini bağ, bahçe demeden otlatmaya başladılar. Tarım alanlarına zarar veren göçebe Kumanlar ile üç yüzyıldan beri burada yaşayan Macarlar arasında çatışma çıktı. Çatışma, Kumanların göçebe hayat tarzı ile Macarların feodal toplum yapısının birbirine uymamasından kaynaklanıyordu. Macar halkından gelen şikâyet üzerine kral, Kumanları kurultaya çağırdı. Macarlar ve Kumanlar arasında anlaşma yapıldı. Anlaşmaya göre Kumanların Macar ovasının farklı bölgelerine yerleştirilmeleri kararlaştırıldı. Kumanlara belli bir yaşam alanı tanındı. Böylece Kumanlar, gösterilen yerde yaşamaya mecbur bırakıldı. Fakat yaşam tarzı arasındaki farkın bir anda giderilmesi mümkün değildi³²⁹. Görüldüğü gibi, Moğol tehlikesi yaklaşırken Macar toplumunda Kumanlara karşı tepkiler yoğunlaşmıştı.

Kumanların Macar Krallığı'na sığınmaları üzerine Batu Han, IV. Bela'ya yazdığı mektupta Moğolların her şeyden haberi olduğunu ve Macar kralının Kumanları koruma altına alması Macar Krallığı'na saldırımları için yeterli bir bahane olduğunu bildirdi. Bunun üzerine kral, Moğollara karşı kuzeydoğu sınırlarını

³²⁸ Andras Paloczi Hovarth, *a.g.e.*, s. 49, 50; Hüseyin Namık Orkun, *Türk...*, s. 219, 220; Nora Berend, *a.g.m.*, s. 87.

³²⁹ Hüseyin Namık Orkun, *Türk...*, s. 219; Andras Paloczi Hovarth, *a.g.e.*, s. 49; L. Selmeçzi, "The Settlement Structure of the Cumanian Settlers in the Nagyunsag", *Hungaro-Turcica, Studies in Honour of Julius Németh*, (Ed. Gy. Kaldy-Nagy), Budapeşte 1976, s. 256; Laszlo Rasonyi, "Türk-Macar...", s. 106.

güçlendirdi. Moğol ilerleyişi karşısında Kumanlara, Macar kamuoyunda öfke iyice arttı. Kumanlar, daha önce Ruslarla bir olup Macar Krallığı'na saldırmakla suçlanırken şimdi de Moğol casusları olarak itham edildiler. İthamın temelini ise Moğol ordusunun öncü kuvvetlerinde birkaç Kuman savaşçının yakalanmasıydı. Fakat yakalananlar, Moğol ordusuna katılmak zorunda kalan Doğu Kumanlarından olan askerlerdi. Gale yana gelen halk Kuman başbuğu Köten'i öldürmek istedi. Bu etnik çatışma karşısında kral IV. Bela, Köten ve ailesini Peşte'deki sarayında koruma altına almak zorunda kaldı. Bu gelişme üzerine Macar halkı, sarayı bastı ve Moğol ajanı olarak gördükleri Köten Han'ı ve ailesini öldürdü³³⁰.

Başbuğlarının ölüm haberini öğrenen Kuman–Kıpçaklar, aralarında acil meclis topladılar. Macar Krallığı'nı Moğollara karşı savunmaya hazırlanırken, bu gelişme karşısında Macar topraklarını terk etmeye karar verdiler. Tuna–Tisa yönünde güneye doğru giderken başbuğlarının öldürülmesinden suçlu gördükleri kişilerden intikamlarını aldılar. Önlerine gelen yerleri yakıp yıkarak ve ganimet alarak güneyden ülkeyi terk ettiler. Balkanlara indiler. Böylelikle Macar Krallığı, en kötü anda süvari gücünün en önemli kısmını kaybetti³³¹. Macar ordusu, Kumanların çekilmesiyle Moğollar önünde yalnız kaldı. Macar ağır süvarisi, hafif donanımlı Moğol süvarisi karşısında ağır bir yenilgi aldı. Macar kralı IV. Bela, güçlkle savaş meydanından kurtulabildi. Moğollar, ülkeyi yakıp yıkıp talan ettiler. Macar Krallığı'nın büyük bir kısmı Moğol hâkimiyetine girdi. Fakat Moğol kağanı Ögedey (Ögeday) Han'ın ölümü üzerine Moğollar, Macar topraklarından bir yıl sonra çekildiler³³².

1246 yılında Macar kralı IV. Bela, ülkeyi yeniden kalkındırmak ve yeni bir Moğol saldırısı ihtimaline karşı ordunun gücünü arttırmak için II. Bulgar devletine giden Kumanları ülkesine tekrar davet etti. Köten Han'ın bağlı olduğu Terteroba kabilesi hariç diğer Kuman kabileleri davete olumlu cevap verdi³³³. Kral IV. Bela, Kumanlarla aralarındaki bağları daha da güçlendirmek için en büyük oğlu V. İstvan'ı

³³⁰ Hüseyin Namık Orkun, *Türk...*, s. 220; Andras Paloczi Hovarth, *a.g.e.*, s. 48, 50, 51; F. Eckhart, *a.g.e.*, s. 65; Laszlo Rasonyi, *Tarihte...*, s. 142; Laszlo Rasonyi, "*Türk–Macar...*", s. 107.

³³¹ Hüseyin Namık Orkun, *Türk...*, s. 223, 224; Andras Paloczi Hovarth, *a.g.e.*, s. 51.

³³² Andras Paloczi Hovarth, *a.g.e.*, s. 51, 52; F. Eckhart, *a.g.e.*, s. 66.

³³³ Macar Krallığı'na dönmeyen Terteroba kabilesi, II. Bulgar devletinde Terter hanedanlığını kurup bu ülkeyi yönetti.

bir Kuman kızıyla evlendirdi. Üstelik ülkesine geri dönen Kumanların yerleşmesi için Tuna, Tisa, Körös, Maros (Maroş) ve Temes (Temeş) nehirleri civarındaki en tenha alanları belirledi. Geniş arazi sahibi olan Kumanlar, nüfusu azalan ülkede önemli bir askeri güç oluşturdular. Ülkenin orta kesiminin hâkimiyetini ellerine geçirdiler. Ayrıca Macarlarla beraber Avusturya ve Leh topraklarına saldırdılar³³⁴.

1262’de IV. Bela, krallığını böldü ve Kumanların yaşadıkları topraklar olan Tuna’nın doğusunu *Rex Junior** ve *Dominus Cumanorum*** unvanlarına sahip oğlu V. İstvan’a (Stephen) verdi. Fakat 2 yıl sonra baba-oğul arasında iç savaş çıktı. Kumanlar, iç savaşa dâhil oldular. Her iki taraf da Kuman desteğini almak için onlara toprak verdiler. Fakat Kumanların çoğu, IV. Bela’nın yanında yer aldılar. Çünkü Kumanlar ona bağlılık yemini etmişlerdi. Ayrıca iç çatışma neticesinden yerleştirildikleri toprakları kaybetme korkusu yaşıyorlardı³³⁵. İç savaşı, IV. Bela kazandı ve tekrar ülkenin tümünü yönetti.

IV. Bela’nın iktidarın son yıllarına doğru Kumanlar, askeri ve politik bakımdan iyice güçlendiler. Diğer taraftan, ülkede yaşayan tüm Kumanlar dinlerini değiştirmemişti. Bunun üzerine güçlenen Kumanlara karşı 1264’te kral IV. Bela, Papa’dan yardım istedi. Çünkü onları Macar Hıristiyanlığı için tehlikeli görüyordu. Bunun üzerine Papa IV. Urban, tüm Kumanların vaftiz edilmeye zorlanmasını, vaftiz olmak istemeyenlerin ise ülkeden kovulmasını emretti. Her ne kadar Kumanlar, kolayca yeni dini inançlarını kabul etseler de; eski dini inançlarını da tümüyle bırakmadılar. Kumanlar açısından, vaftiz olma onları tümüyle eski inanç sisteminden uzaklaştırmamıştı³³⁶.

IV. Bela, prensliği ve hükümdarlığı zamanında Moğol tehlikesi karşısında dini ve siyasi koruma altına girmek isteyen Kumanları ülkesine kabul etti. Kumanların iyi bir savaşçı olduğunu bildiğinden ordusunda onlardan faydalanmayı hedefledi. İktidarına karşı içeride Macar asilzadelerine, dışarıda ise olası Moğol

³³⁴ Andras Paloczi Hovarth, *a.g.e.*, s. 52, 53, 54, 60; Hüseyin Namık Orkun, *Türk...*, s. 224; Laszlo Rasonyi, “*Türk-Macar...*”, s. 107; Mualla Uydu Yücel, “*Balkanlarda Peçenekler...*”, s. 210.

* Genç Kral.

** Kumanların Efendisi.

³³⁵ Andras Paloczi Hovarth, *a.g.e.*, s. 68; Nora Berend, *a.g.e.*, s. 88; Nora Berend, *a.g.m.*, s. 110, 111; Mualla Uydu Yücel, “*Kumanlar...*”, s. 566.

³³⁶ Nora Berend, *a.g.m.*, s. 107, 108.

saldırına karşı Kumanları kullanmayı planlıyordu. Hatta Kumanlarla ilişkileri daha da sağlam temele oturtmak için oğlunu Kuman bir kadınla evlendirdi. Onlara yasal statü verip onları kraliyet koruması altına aldı. Kralın Kumanlara bu kadar haklar vermesinin özünde, onlardan düşmanlarına karşı taze kuvvet oluşturmak istemesi vardı. Fakat Kumanlar, Macar toplumuyla kaynaşma ve bütünleşme konusunda sosyo-kültürel bakımdan sıkıntı yaşadılar. Çünkü kadim kültür ve geleneklerini bırakmak istemiyorlardı. IV. Bela'nın hükümdarlığının sonları yaklaşırken Kumanlar, krallıkta askeri ve siyasi açıdan önemli mevkilere gelmişlerdi.

IV. Bela'nın vefatından sonra tahta V. İstvan oturdu. 2 yıl gibi kısa süren iktidarında V. İstvan, soylu sınıfının gücünü kırmak için Kumanlardan yardım talebinde bulundu. Eşinin Kuman olması nedeniyle, otoritesini Kumanlarla daha da güçlü hale getirmek istiyordu. Onun döneminde ülkenin üçte biri, Kumanların elindeydi. Kumanlar, ilkel tarzda hayatlarını sürdürüyorlardı³³⁷. Kendi sosyal yapılarına göre örgütlenen Kumanlar, Macar Krallığı'nda bulunan diğer toplumlardan oldukça farklıydılar. Kendi başbuğlarının kontrolünde sosyal ve hukuki bir örgüte sahiptiler³³⁸. V. İstvan döneminde de Kumanlar, krallıkta güçlü konumdaydılar. V. İstvan da Kumanlara karşı babasının uyguladığı stratejiye yakın bir politika yürüttü. Diğer bir ifadeyle, iktidarına gelebilecek her hangi bir tehlikeye karşı Kumanlardan yararlanmak için onları önemli yerlere getirdi.

V. İstvan'dan sonra başa geçen oğlu IV. Laszlo (Ladislas), tahta çıktığında çok küçük olduğundan iktidar, annesi ve yerel baronların elindeydi. Tahta oturduğundan yedi yıl sonra 1277'de IV. Laszlo, feodal anarşiye son verip gücü eline aldı. Baronlara karşı, iktidarını Kumanların askeri kuvvetine dayandırdı. Çünkü Kumanlara çok güveniyordu. Kumanlar, onun devrinde krallıkta siyasi nüfuzlarının doruk noktasına ulaştılar. Kralın elit askeri muhafız birliğini oluşturdular. Bu dönemde Kumanlar, krallıkta önemli görevlere geldiler. Kraldan toprak alıp, böylece arazi sahibi oldular. Kendi sosyo-kültürel yapılarında yaşayan Kumanlar, Macar Krallığı'nı iyice benimsediler. Kral IV. Laszlo, annesi Elizabeth'ten dolayı yarı Kuman kökenliydi. Kumanlara sempati duyuyordu. Kuman toplumu dışında hiçbir

³³⁷ Laszlo Rasonyi, *Tarihte...*, s. 142.

³³⁸ Nora Berend, *a.g.e.*, s. 97.

şeyden zevk almıyordu. Bu nedenle Kuman kültürünü benimseyip, Kuman kültürüne göre giyinmeye ve Kumanların saç stiline sahip olmaya başladı. Anjou hanedanından olan eşi İsabella'yı boşayarak Kuman kökenli Edua (Adua) ile evlendi. Buda şehrinde Kuman çevresiyle beraber bir Kuman gibi yaşadı. Bütün bu gelişmelerden dolayı, kendisine Kuman Laszlo denildi³³⁹.

IV. Laszlo, Kumanların etkin askeri rolleriyle topraklarını genişletti. Özellikle orduda Macar hafif süvarisinin büyük bir kısmı Kumanlardan oluşturdu. Kumanlar, Macar Kralı IV. Laszlo'nun emriyle Kutsal Roma İmparatorluğu'nda II. Ottokar ile I. Rudolf arasındaki taht mücadelesinde I. Rudolf'u desteklediler. 1278 yılında aralarında meydana gelen Marchfeld Savaşı'nda Kumanlar desteğinde I. Rudolf önemli bir zafer kazandı ve mücadelede II. Ottokar'ın ölümüyle altı buçuk yüzyıl sürecek Habsburg hanedanlığı yönetiminin yolu açıldı³⁴⁰. Kumanlar, genel olarak Türkistan'a özgü ok, okluklarla ve konargöçerlerde yaygın olan deri zırhlarla savaş meydanlarında yer aldılar³⁴¹.

1279 yılı Kumanlar için tam bir dönüm noktası oldu. IV. Laszlo'nun iktidarı tümüyle ele almasıyla Kumanlar, iyice güçlendiler. Kendilerine özgü yaşam şekillerine kral da ayak uydurmuştu. Bunun üzerine Macar devletinin ileri gelenleri, Teteny'de büyük mecliste Kumanlarla ilgili çeşitli yaptırımları içeren bir dizi kararların alınmasını sağladılar. Kumanlar, alınan kararlara uymaya zorlandı. Dayatılan kararlara uymak istemeyen Kumanlar isyan ettiler. Sonunda Macarlar ile Kumanlar arasında savaş çıktı. Hod Gölü Savaşı'nda yenilen Kumanlar, kararları kabul etmek zorunda kaldılar.

Hod Gölü Savaşı sonucunda Macar Krallığı'nda Kuman nüfuzu ile onların askeri ve ekonomik güçleri azaldı. Macarlar, savaşta esir alınan ve yenilen Kumanların topraklarını aralarında bölüştüler. Savaş, Kumanlara çeki düzen vermek için yapılmıştı. Kral–aristokrasi arasındaki güç çatışması, 1280'ler boyunca sürdü.

³³⁹ Andras Paloczi Hovarth, *a.g.e.*, s. 77, 78; F. Eckhart, *a.g.e.*, s. 71; İon Grumeza, *a.g.e.*, s. 51; Laszlo Rasonyi, “*Türk–Macar...*”, s. 107; C. A. MacArtney, “*The Eastern Auxiliaries...*”, s. 55; Nora Berend, *a.g.m.*, s. 111, 112.

³⁴⁰ Andras Paloczi Hovarth, *a.g.e.*, s. 70; Laszlo Rasonyi, “*Türk–Macar...*”, s. 108; Laszlo Rasonyi, “*Tuna Havzasında...*”, s. 126.

³⁴¹ Andras Paloczi Hovarth, *a.g.e.*, s. 74, 75.

Kral IV. Laszlo, önceden olduğu gibi Kumanlara destek almayı denedi. Ama kral eski gücünde değildi. 1285'te Moğollarla işbirliği yapmakla suçlandı. 1288'de de baronlar tarafından esir alındı. IV. Laszlo, hiçbir etnik ve dini grupla (Kuman, Tatar, Müslüman ve Yahudi) artık işbirliği yapmamaya, onların giyim ve yaşam şeklini tümüyle bırakıp Katolik modeline göre yaşamaya zorlandı. Fakat IV. Laszlo baronların ve Estergon Başpiskoposu Lodomer'in isteklerini yerine getirmekte isteksizdi. 1290'da kral IV. Laszlo, Bihar kırsalındaki Körösszeg Kalesi çevresinde çadırında konaklarken öldürüldü³⁴². Kumanlar, kral IV. Laszlo'nun öldürülmesine kadar yönetici hanedanla bağları vardı. Ayrıca yasal olarak kraliyet koruması altındaydılar³⁴³.

1279–1290 yılları arası Kuman toplumunda derin bir kriz şeklinde geçti. Kumanlar, 1279 yılının sonlarına doğru hem Hristiyanlığa hem de yerleşik hayata geçilmeye zorlandılar. Kumanlara karşı Macar Hristiyanlık âlemince güç birliği oluşturuldu. Yeni Kuman yasaları ve başarısız ayaklanma bu kritik periyodun başlangıcı oldu. Kuman liderleri Macar krallığındaki güç çatışmasında oynadıkları rolün artık olumlu sonuç vermediğinin farkına vardılar. Kral IV. Laszlo ölümünden sonra Kuman problemi yok oldu. Kumanlar, asimilasyon sürecine girdiler. Kumanlar önceden olduğu gibi kral IV. Laszlo'nun halefleri zamanında da Macar hafif süvari birliğinde yer almalarına rağmen; artık krallığın ordusunun ana kuvveti değillerdi³⁴⁴.

Macar Kralı IV. Laszlo ile Kumanlar arasında oluşturulan güç birliği, Macar toplumunun ileri gelenlerini fazlasıyla rahatsız etti. Kuman kültürünün ülkedeki varlığı ve bu kültürü kralın muhafaza etmesi, Kumanların geleceğiyle ilgili radikal kararların alınmasına zemin hazırladı. Macar aristokrasisi ve ülkenin dini liderleri, papanın da desteğiyle Kumanlarla ilgi hemen hemen her konuda bir dizi uyulması zorunlu kararlar aldılar. Özellikle Kumanların yerleşik bir topluma geçmeleri ve Hristiyanlık dinini tümüyle kabul etmeleri bu kararların temelini oluşturdu. Çünkü Kuman kültürü, Katolik Macar toplumu için tehdit olarak algılanıyordu. 1279'dan

³⁴² Macar Kralı IV. Laszlo'yu tam olarak kim öldürdüğü hâlâ belirsizliğini korumaktadır. Bazı kaynaklar göre Kumanlar aralarında uzun tartışmalardan sonra kralı öldürmeye karar verdiler ve üç Kuman beyi Arbutz, Turtel ve Kemeççe kralı öldürdü. Diğer kaynaklara göre ise belirli baronlar, kralı öldürdü. Genel kanı, Kumanlar tarafından öldürüldüğüdür. Andras Paloczi Hovarth, *a.g.e.*, s. 82.

³⁴³ Andras Paloczi Hovarth, *a.g.e.*, s. 81, 82; Nora Berend, *a.g.m.*, s. 115.

³⁴⁴ Andras Paloczi Hovarth, *a.g.e.*, s. 82.

sonra Kumanların asimilasyon süreci hızlı bir ivme kazandı ve Macar toplumuyla bütünleşmesi kademeli olarak başladı.

14. yüzyıl Anjou hanedanı devrinde Macar ordusunda yer alan Kuman atlı okçuları, ganimet yerine düzenli para almaya başladılar. Böylece Kuman birlikleri, paralı asker olarak Macar ordusunda yer aldılar. Anjou hanedanı döneminde, Tuna ve Tisa nehirleri arasında kalan bölgede yaşayan Kumanların nüfusunda artış oldu. 14. yüzyılın sonlarına doğru Kuman okçu birliklerinin Macar ordusundaki sayıları azaldı. Bu durumun ardında yatan en önemli nedenler; Kumanların derebeylik sürecine girmeleri ve orta sınıfın derebeylik kölesi durumuna gelmesiydi³⁴⁵.

Kumanların Macar toplumuyla bütünleşmesi; giyim, gelenek, dil ve kültür gibi alanlarda yerleşik toplumun etkisinde asimilasyona uğramalarıdır. Onların bütünleşmesi, daha önceki yüzyıllarda Macar Krallığı'nda yaşayan soydaşları Peçenek ve Uzlarinkine benzese de; Kumanların yerleşik toplumla kaynaşmaları daha farklı şekilde oldu. Peçenekler ve Uzlar sınır muhafızı olarak Macar toplumunda yer alırlarken; Kumanlar, daha organize bir şekilde Macar kültürünün içinde yer aldılar. Krallık içinde daha önemli roller oynayıp kraliyet ailesine güçlü destek verdiler. Bu nedenle, Kumanların Macar toplumuyla kaynaşmaları, konargöçer–yerleşik toplum etkileşimi şeklinde oldu. Diğer taraftan, Kumanların Macar Krallığı'na gelmelerinden sonra Hıristiyanlar, bu toplumun hızlı bir şekilde din değiştireceklerini umuyordu. Gerçekte bu süreç kademeli olarak gerçekleşti. Bu süreç; vaftiz, alışkanlıkların değişimi, kalıcı yerleşme, yerel adetleri benimseme, isim ve giyim-kuşamın dâhil olduğu çok çeşitli bir yapıdaydı. Yeterli toprağın olmaması ve sınırlı yağmacılık gibi nedenlerle Kumanlar, konargöçer hayatlarına Macar Krallığı'nda doğal olarak devam edemezlerdi. Bu yüzden yerleşik topluma geçişleri, hem doğal bir durumdan hem de Macar toplumundan gelen baskıdan kaynaklanıyordu³⁴⁶. Her ne kadar Kumanlar, yerleşik topluma geçseler bile 19. yüzyılın sonlarına kadar belirli yerleşme yapısı unsurlarında, göçebe barınak geleneklerini korudular³⁴⁷.

³⁴⁵ Andras Paloczi Hovarth, *a.g.e.*, s. 68, 83, 85; F. Eckhart, *a.g.e.*, s. 84.

³⁴⁶ Nora Berend, *a.g.e.*, s. 224; Nora Berend, *a.g.m.*, s. 103, 104, 112.

³⁴⁷ L. Selmeçzi, *a.g.m.*, s. 262.

Kumanlar, Macar ovasına bozkıra özgü silahlar ve giyim şekli getirdiler. Macar ordusunda miğfer, ok, yay, mızrak, zırh ile hafif süvarilerin geleneksel dövüş silahları olan iki tarafı keskin kılıç ve gürzüyle savaştılar. Arpad hanedanlığının son üç kralları (özellikle IV. Bela ve IV. Laszlo) soylulara karşı ve anarşi durumunda ülkede iç karışıklığın önlenmesi için Kumanlardan yardım aldılar. Ayrıca krallar, ordularında hafif süvari birlikleri olarak Kumanlardan faydalandılar³⁴⁸.

Kumanlar, Macar kültürüne dil açısından önemli etkileri oldu. Bu etki, Türkçe'den Macarca'ya geçmiş kelimelerin orta tabakasını teşkil etmektedir. Macar dilinde Kumanlardan kalma pek çok kelime mevcuttur. *Boza, koboz, köpenyeg, komondor* gibi kelimeler Kuman kökenlidir. Komondor, Kuman cinsi anlamında olup Kumanların Macar ovasına getirdikleri Komondor köpeğinin de adıdır. Ayrıca *komonak* ismi verilen bir tür şapka da Kumanlardan kalmadır³⁴⁹.

14. yüzyılın ortalarına kadar Kumanların çoğu, kadim şahıs isimlerini kullanmışlardır. Kumanlar, çocuklarına bu isimleri verirken kendi kültürlerinden doğrudan yararlandılar. Macar Krallığı'nda yaşayan Kumanların kullandıkları başlıca isimler şunlardır: İllan, Mordar, Kalas, Kolbaz, Kabak, Arbuza, Alpar, Balta, Tolon, Aydua, Toman, Beler, Yalma, Keldeç, İtek, Biter, Konca³⁵⁰.

2.5.1. Birinci ve İkinci Kuman Yasaları

1277'de kral IV. Laszlo, bütün otoriteyi tümüyle kendinde topladı. Otoritesinin dayanağını da Kuman savaşçılarından alıyordu. Kral ve Kumanlar arasında güçlü bir ittifak kuruldu. Kumanların kendi hayat tarzlarını korumaları, 1279'da soylular tarafından boş bırakılan kraliyet arazilerine yerleştirilmeleri ile askeri ve siyasi mevkilerde önemli yerlere gelmeleri gibi temel nedenlerden dolayı Macar aristokrasisi Kumanlara karşı harekete geçti. Ayrıca Macar Katolik kilisesi de Kuman kültürünü dinlerine karşı tehdit olarak görüyordu. Bütün bu gelişmeler neticesinde Macar kamuoyunda Kuman düşmanlığı arttı. Kuman nefreti üzerine ortak paydada birleşen feodal oligarşi ve kilise, Kumanlar ile kral arasındaki ittifakı

³⁴⁸ Andras Paloczi Hovarth, *a.g.e.*, s. 88; Mualla Uydu Yücel, "Kumanlar...", s. 567; Nora Berend, *a.g.m.*, s. 110.

³⁴⁹ Laszlo Rasonyi, "Türk-Macar...", s. 108; Laszlo Rasonyi, "Tuna Havzasında...", s. 129, 130.

³⁵⁰ Andras Paloczi Hovarth, *a.g.e.*, s. 107, 108; Hüseyin Namık Orkun, *Türk...*, s. 226.

bozmak için anlaştılar. 1279’da papa III. Nikolas tarafından gönderilen papalık elçisi Fermo Piskoposu Filip’in krallığa gelmesi onlara gerekli imkânı sağladı³⁵¹.

Papalık elçisi, ülkedeki iç karışıklık ve kaosun durması için kralın Kumanlardan ayrılması ve Kumanların Hıristiyanlığa teşvik edilmesi yönünde karar aldı. IV. Laszlo, dini ve oligarşik çevrece yoğun baskı altına alındı. 1279 yılının temmuzunda kral, kilise ve devletin ileri gelenlerinin önünde Katolik kilisesinin özgürlüğünü muhafaza edeceğine; kendinden önceliklerin kanunlarına uyacağına; sapkınları cezalandıracağına; Kumanları gerekirse zorla geleneklerini bıraktıracağına; onlara kalıcı yerleşimleri kabul ettireceğine ve kilise arazilerinin yasal olmayan şekilde işgal etmelerini vazgeçireceğine dair söz vererek ferman imzaladı. Bu fermanın Kumanlarla ilgili kısımları “Birinci Kuman Yasası” olarak kabul edildi. Temmuzda büyük kurultayda belirlenen son maddeler, Ağustos’ta ilave fermana eklenerek “İkinci Kuman Yasası” olarak kabul edildi. Teteny’de büyük kurultayda Kumanları, Alpar, Uzur ve Tolon (Tolun) başbuğları temsil etti. Kurultayda Macar ovasındaki Kumanların durumu tartışıldı. Çeşitli kararlar alındı ve bu kararlar, Teteny millet meclisi tarafından kanunlaştırıldı. 1279 Kuman yasaları, doğrudan Kumanların dinleri ve hayat tarzlarıyla ilgiliydi. Temsilci Kuman başbuğları, son dokümanda ayrıcalıklar kazanmayı başardıkları gibi uyacakları yükümlülükleri de kabul ettiler³⁵².

Yasalar iki kategoriye ayrılıyordu. Birinci kategorideki maddeler, Kumanların inançlarıyla ilgiliydi. Birinci kategorideki maddeler şunlardı:

1. *Kumanların tümü vaftiz edilecek,*
2. *Kumanlar, kiliseye itaat edip Hıristiyan olacaklar,*
3. *Pagan ritüellerini bırakacaklar,*
4. *Hıristiyan ahlakına göre yaşayacaklar,*
5. *Şiddetten ve Hıristiyan kanı dökmekten kaçınacaklar,*
6. *Kaçırılan Hıristiyan köleleri serbest bırakacaklar.*

³⁵¹ Andras Paloczi Hovarth, *a.g.e.*, s. 54, 79; F. Eckhart, *a.g.e.*, s. 71.

³⁵² Andras Paloczi Hovarth, *a.g.e.*, s. 54, 79; Laszlo Rasonyi, *Tuna...*, s. 100.

İkinci kategorideki maddeler ise Kumanların kültürleri, yerleşme ve yaşam alanlarını kapsıyordu. Macar kralı, Kumanların yerleşeceği yerlerin belirlenmesi konusunu bizzat kendisi üstlendi. Bu kategorinin maddeleri ise şunlardı:

1. *Kumanlar, koşulsuz olarak geleneklerini bırakacaklar,*
2. *Konargöçer hayatı terk edecekler,*
3. *Bez ve keçe çadırlarda oturmayı bırakıp ev inşa edecekler,*
4. *Yerleşik topluma geçip köylerde ve kasabalarda yaşayacaklar,*
5. *Yağmacılığı bırakacaklar,*
6. *Kendilerine özgü kıyafetleri giymelerinde ve saç stili bırakmalarında ise serbestiler³⁵³.*

İkinci Kuman yasasında kanunlarla Kumanların yerleşecekleri yerler de belirlendi. Buna göre onların yerleşmeleri için Tuna ve Tisa arasındaki arazinin bir kısmı (Kis Kunsag: Küçük Kumanya), Tisa ötesinin bir kısmı (Nangy Kunsag: Büyük Kumanya), Maroş ve Temeş nehirleri arası, Körös ve Maroş nehirleri arasında kalan bölge ve Hantosszek kesin olarak kabul edildi³⁵⁴.

Piskopos Filip, alınan kararların uygulanıp uygulanmadığını kontrol etmek için güvenli casuslar belirledi. Yasaları uygulamasının geciktirilmesi ve kralın hiçbir adım atmaması üzerine kralı aforoz etti ve ülkede de dini ayinleri yasakladı. Sözüne rağmen kral IV. Laszlo, Kumanların arasında yer aldı ve 1280’de papa delegesini yakalayıp Kumanlara teslim etti. Bunun üzerine soylular kralı yakalayıp hapse attılar, daha sonra Kumanların papa delegesini serbest bırakmalarından sonra kralı salıverdiler. Kral IV. Laszlo, alınan kararlara uyacağına dair tekrar söz verdi ve Kumanlardan uzaklaştırıldı. Ülkenin laik kesimi ve dini liderleri Kuman yasalarının artık bir an önce uygulamaya konulmasını istedi³⁵⁵.

³⁵³ Andras Paloczi Hovarth, *a.g.e.*, s. 79; F. Eckhart, *a.g.e.*, s. 71; Laszlo Rasonyi, *Tarihte...*, s. 143; Hüseyin Namık Orkun, *Türk...*, s. 228; Laszlo Rasonyi, “*Türk–Macar...*”, s. 108 - 109; C. A. MacArtney, “*The Eastern Auxiliaries...*”, s. 56; Mualla Uydu Yücel, “*Kumanlar...*”, s. 568; Nora Berend, *a.g.m.*, s. 106.

³⁵⁴ Andras Paloczi Hovarth, *a.g.e.*, s. 58; Laszlo Rasonyi, “Kiskunsag’da Kumanca Yer Adları”, *Doğu Avrupada Türklük*, (Haz. Yusuf Gedikli), İstanbul 2006, s. 284; Laszlo Rasonyi, “*Türk–Macar...*”, s. 108-109; Laszlo Rasonyi, “*Tuna Havzasında...*”, s. 127; Mualla Uydu Yücel, “*Kumanlar...*”, s. 568, 569.

³⁵⁵ Andras Paloczi Hovarth, *a.g.e.*, s. 80; F. Eckhart, *a.g.e.*, s. 71; Hüseyin Namık Orkun, *Türk...*, s. 228.

Kralın bu duruma düşmesi ve kendilerinin yeni koşullara zorlanmaları üzerine Kumanlar, yaptırımlara boyun eğmediler, ayaklandılar. Karpat Dağları'nda bulunan akrabaları diğer Kumanlardan yardım istediler. Burada bulunan Kumanlar, yardımı olumlu karşıladı ve başbuğ Oldamur (Eldemir) komutasında krallığın güney sınırından ülkeye girip soydaşlarına yardıma geldiler. Bunun üzerine isteksizce Macar kralı, sefere başladı. Tisa Nehri'nin doğusunda Hod Gölü yakınındaki Hod Gölü Savaşı'nda Macarlar karşısında Kuman kuvvetleri yenildi. Başbuğ Oldamur, ordusuyla savaş alanından çekildi. Esir olarak yakalan Kumanların arazileri ellerinden alındı. Savaşa katılmayanlara ise karışılmadı. Kumanların yenilmesinin ardında yatan ana neden; Kuman yay ve oklarını kullanışsız hale getiren aniden bir yağmurun bastırmasıydı. Bu ağır yenilgi üzerine Kumanlar, topluca ülkeyi terk etmeye karar verdiler. Kral, onlardan bazılarını geri döndürmeyi başarmasına rağmen, isyanı çıkaran iki Kuman kabilesi, bir daha dönmemek üzere ülkeyi terk etti³⁵⁶.

Macar Krallığı'nda 1279 yılında Kumanlarla alakâli en ayrıntılı yasal düzenleme yapıldı. Düzenlemenin ana temasını Kumanların din değiştirmeleri ve zorla Hristiyan olmaları teşkil ediyordu. Fakat bu yasalar, geleneksel Kuman inancını ve ritüellerini tümüyle sonlandırmadı³⁵⁷.

Macar topraklarına Moğol seferleri neticesinde gelen Kumanlar, Arpad hanedanlığının son krallarının yönetiminde ülkede önemli bir siyasi güç oldular. Kendi kültürel değerlerini koruyup, Macar ordusunda yer aldılar. Fakat Kumanların konargöçer hayat tarzı ve Şamani gelenekleri, Macar toplumunca kendi kültürleri açısından problem olarak görüldü. IV. Bela döneminde başlayan tepkiler, torunu IV. Laszlo devrinde had safhaya ulaştı. Sonunda Kumanların ülkedeki geleceğiyle ilgili 1279'da papa delegesinin yönlendirmeleriyle köklü kararlar alındı. Tarihe birinci ve ikinci Kuman yasaları olarak not düşülen bu kararların asıl hedefi, Kumanları tümüyle Hristiyan yapıp Macarlaşmalarını sağlamaktı. Şiddetle karşı çıkmalarına rağmen Kumanlar, alınan kararları uygulamak zorunda bırakıldılar. Böylece

³⁵⁶ Andras Paloczi Hovarth, *a.g.e.*, s. 80; Hüseyin Namık Orkun, *Türk...*, s. 228; Laszlo Rasonyi, *Tuna...*, s. 101; Laszlo Rasonyi, "*Türk-Macar...*", s. 109.

³⁵⁷ Nora Berend, *a.g.e.*, s. 89; Nora Berend, *a.g.m.*, s. 107 - 109.

Kumanların Katolik Macar toplumuyla bütünleşmelerinin önü açıldı. Kumanlar, öz benliklerini yitirip Macar toplumuyla kaynaştılar. Katolik Macar kültürünün bir parçası oldular.

III. BÖLÜM

KUMAN-KIPÇAK KÜLTÜRÜ

3.1. Kumanlarda Yönetim Anlayışı

Kıpçakların Deşt-i Kıpçak'ta yönetim düşüncesi, doğrudan yaşayış tarzlarıyla bağlantılıydı. Kıpçaklar, bozkırda konargöçer hayat şartlarına uygun olarak kabile konfederasyonu yapısında hüküm sürdüler. Bu yüzden, Karadeniz'in kuzeyinde tam bir siyasi birlik oluşturmayıp tek bir idare altında yaşamadılar³⁵⁸. Aral'dan Tuna boylarına kadar geniş bir coğrafyada Kumanlar, boy birliği şeklinde örgütlendiler. Oldukça geniş bir coğrafyayı kapsamasına rağmen; bu boy birliği, hiçbir zaman merkezi bir yönetim altında olmamıştır³⁵⁹.

Kıpçaklar, kabileler ittifakı temelli bir yönetimi kabul etmişlerdir. Birçok unsurun karışımından meydana gelmiş olan Kıpçak kabile ittifakı, kavmi esaslara göre birleşik topluluklar şeklindeydi. Kıpçaklarda her kabile, kendi yöneticilerinin idaresinde konfederasyonun bir parçasıydı. Diğer taraftan her ne kadar esaslı bir devlet sisteminden yoksun olmalarına rağmen; Kıpçak kabileleri, Deşt-i Kıpçak'ta beraber yaşamışlar ve düşmanlarına karşı ortak hareket edip saldırıya geçmişlerdir³⁶⁰. Yönetim tarzlarının özünü, özel durumlarda sözü geçen bir liderin önderliğinde birleşen ve her biri kendi liderlerinin kontrolünde olan kabile konfederasyonu oluşturuyordu³⁶¹.

Kumanlar, Karadeniz'in kuzeyinde eski Türk devletlerinde görülen ikili yönetim anlayışıyla Ak Kuman ve Kara Kuman şeklinde örgütlendiler³⁶². Tüm Kıpçak bozkırını içine alan merkezi bir siyasi birlikten yoksun Kuman kabileleri, doğu ve batı yönünde anayurda özgü bir yönetim şekli olan ikili teşkilat sistemiyle Karadeniz'in kuzeyinde egemenliklerini kurdular. Ak Kumanlar, Dinyeper ve Dinyester nehirleri boyunca Deşt-i Kıpçak'ın sol yönünde Batı Kıpçakları olarak; Kara Kumanlar ise Don ve Donets nehirleri vadilerinde Kıpçak bozkırının sağ tarafında anavatana yakın bir konumda Doğu Kıpçakları olarak yaşadılar. Rus kaynaklarında Doğu ve Batı Kıpçakları, Ruslarla siyasi ve ekonomik ilişkilerine göre

³⁵⁸ Mustafa Safran, *Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lügatlere Göre Kuman-Kıpçaklarda Siyasi, İktisadi, Sosyal ve Kültürel Yaşayış*, Ankara 1993, s. 11, 12.

³⁵⁹ İstvan Vasary, *Erken İç Asya'nın...*, s. 238, Nora Berend, *a.g.e.*, s. 70.

³⁶⁰ İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 175, 229; Laszlo Rasonyi, "Kuman Özel Adları", *Doğu Avrupada Türklük*, (Haz. Yusuf Gedikli), İstanbul 2006, s. 151; Mualla Uydu Yücel, "Kıpçaklar...", s. 420; Akdes Nimet Kurat, *a.g.m.*, s. 182.

³⁶¹ Bruce Boswell, *a.g.m.*, s. 84, 85.

³⁶² İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 261.

yabani ve yabani olmayan Kıpçaklar olarak geçmektedir³⁶³. Doğu Kıpçakları, Ruslarla genelde savaş halinde olduklarından yabani Kıpçaklar diye adlandırılmıştır. Batı Kıpçakları ise Ruslara daha ılımlı siyasi ve ekonomik ilişkiler içinde olduklarından yabani olmayan Kıpçaklar diye ifade edilmiştir. Diğer bir deyişle, Ruslarla ilişkilerin temeline göre bu terimler kullanılmıştır.

Kıpçak siyasi organizasyonunun kabile ittifakı temelli karakteri, Karadeniz'in kuzeyindeki çoğu konargöçer yönetimlerin tipik yapısıydı. Başka bir ifadeyle, bazı Türk boyları ve diğer halklarda Karadeniz'in kuzeyinde bu tarz bir yönetim anlayışını benimsemişlerdi. Bu nedenle, Kıpçak siyasi oluşumu Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda bu şekilde bir yönetim anlayışının başka örneği olarak kabul edilmektedir³⁶⁴. Kuman konfederasyonunda merkezi siyasi otoriteyi destekleyen vergi sistemi, bürokratik düzen gibi bir devletin asli unsurları yoktu³⁶⁵. Bu yüzden Kıpçak kabileleri, devlet sistemine sahip değillerdi. Kuman kabilelerinin yönetim anlayışının devlet sistemi içinde değerlendirilmemesinin temelinde, bu kabilelerin merkezi bir otoriteye sahip olmamaları ile bu otoriteyi destekleyen bürokratik ve vergi sistemlerinden yoksun olmaları yer almaktadır.

Kuman kabilelerinin devlet kurmamalarının en önemli nedenlerinden birisi; kendilerine karşı ciddi bir dış tehdidin olmaması yer almaktadır. Ayrıca yerleşik toplumlu komşu devletlerin çoğu, Kumana ciddi bir şekilde saldırarak siyasi birliğe ve askeri güce sahip değildi. Bundan dolayı, Deşt-i Kıpçak'ın çevresinde Kumana, devlet kurmaya sevk edecek güçlü yerleşik toplumlu bir devlet yoktu. Komşu devletler özellikle askeri açıdan çok zayıf olduklarından bozkıra karşı ciddi bir tehdit değillerdi. Kuzeydeki Rus knezlikleri, birden fazla bozkıra saldırdı. Fakat bu saldırılar sadece sınırlı stratejik amaçlı yapılmıştı. Ayrıca o zamanda Ruslar kendi aralarında bölünmüş durumdaydılar³⁶⁶. Güneyden Karadeniz'den Anadolu

³⁶³ Peter B. Golden, "The Polovci...", s. 297-298.

³⁶⁴ Peter B. Golden, "The Qipcaqs of Medieval Eurasia. An Example of Stateless Adaptation in the Steppes", *Rulers from the Steppe: Formation on the Eurasian Periphery*, (Ed. G. Seaman, D. Marks), Los Angeles 1991, s. 135, 136; Bolat Kumekov, "Kıpçak Hakanlığı", (Terc. Aydos Şalbayev), TA, Cilt 2, Ankara 2002, s. 776.

³⁶⁵ Sercan M. Ahincanov, *a.g.e.*, s. 278; Peter B. Golden, "The Qipcaqs of Medieval Eurasia...", s. 135.

³⁶⁶ Peter B. Golden, *Türk Halkları...*, s. 330; Peter B. Golden, "The Qipcaqs of Medieval Eurasia...", s. 149; Peter B. Golden, "Cumanica IV...", s. 106, 107.

Selçuklularının 13. yüzyılın başlarındaki Suğdak seferi hariç Deşt-i Kıpçak'a bir saldırı olmamıştı. Batıdan Balkanlardan ise Bizans İmparatorluğu, Deşt-i Kıpçak'a sefer düzenleyebilecek güçte değildi. Doğudan yeni gelen bozkır halkları da (Moğollar hariç) Kıpçak konfederasyonunun bir parçası haline geliyordu. Bu sebepten dolayı, Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlar, komşu yerleşik toplumlu devletlerin ilgi alanı dışında kalıyordu. Kıpçak bozkırını ele geçirme ve Kuman kabilelerini buradan tümüyle çıkarma gibi bir hedefi olan devlet yoktu. Kumanlara karşı dışardan gelebilecek askeri bir tehdidin olmaması, Kumanların Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırları devlet kurmadan yurt edinmelerinin önünü açan en önemli faktörlerden birisi oldu. Kıpçak kabilelerinin güçlü ve merkezi bir yönetimden uzak bir şekilde Deşt-i Kıpçak'da yaşamalarının bir diğer nedeni de bu kabilelerin göçebe hayat tarzlarını sıkı sıkıya korumalarıdır³⁶⁷. Kumanlar, yaşadıkları coğrafyada bozkıra hâkim olup sürekli hareket halinde oldular. Doğal olarak, geniş bir coğrafyaya yayılan konargöçer Kuman kabilelerinde bir devlet için olmazsa olmaz kurumlar ve sistematik bir düzen kurulmadı.

Kumanlar; kabile liderleri için eski Türklerde yaygın olan başbuğ, reis, han, bey veya tarkan gibi unvanları kullanırlardı. Kendi liderlerinin önderliğinde klan ve kabileler şeklinde örgütlenen Kumanlar, önemli kararları eski Türklerde olduğu gibi kurultayda karara bağlarırlardı³⁶⁸. Kıpçaklarda sosyo-politik bağlamda en büyük kabile yönetim hakkına sahipti. Kıpçakların ayrı ayrı liderleri vardı ama tüm Kıpçakların aynı anda tek bir lideri hiçbir zaman olmadı³⁶⁹. Diğer bir ifadeyle, tüm Kumanları yöneten tek bir lider yoktu, birden fazla liderler ve yönetimde öne çıkan kabileler vardı³⁷⁰. Kumanlarda hanlık ya da başbuğluk babadan oğula değil de kardeşe ya da yeğene geçen şekilde irsi yapıdaydı. O nedenle, han öldüğünde kabilenin başına ailenin en yaşlısı geçirdi³⁷¹.

³⁶⁷ Akdes Nimet Kurat, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...*, s. 91.

³⁶⁸ Abdülkadir Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Ünvan ve Terimler*, İstanbul 1988, s. 24, 27, 41; Mustafa Safran, *a.g.e.*, s. 57; Nora Berend, *a.g.e.*, s. 260.

³⁶⁹ V. V. Barthold, *a.g.e.*, s. 95; Sercan M. Ahincanov, *a.g.e.*, s. 277.

³⁷⁰ 12. yüzyıl Yahudi seyyahlarından Ratisbon'lu Rabbi Petachia, seyahatnamesinde Kuman topraklarından Kedar toprakları, Kumanlardan da Kedaroğulları diye bahsetmektedir. Ona göre Kumanlarda kral yoktu, prensler ve soylu aileler vardı. Ratisbon'lu Rabbi Petachia, *Travels of Rabbia Petachia of Ratisbon*, (Terc. A. Benisch), Londra 1856, s. 5.

³⁷¹ Victor Spinei, *The Romanians...*, s. 264.

Kumanlar; Bonyak, Tugorkan ve Saruhan gibi en güçlü başbuğlarının zamanında bile tek bir başbuğun önderliğinde devlet sistemi içinde yer almak yerine, kendi kabile liderlerinin öncülüğünde federatif bir yönetim anlayışıyla Deşt-i Kıpçak'ta yaşamayı tercih ettiler. Kıpçaklarda devlet kurmaya en çok başbuğ Konçak yaklaştı. Konçak Han, 12. yüzyılın son çeyreğinde öne çıkan en önemli Kuman liderlerinden birisiydi. Doğu Kıpçaklarından olan Konçak Han, yabani ve yabani olmayan Kıpçakları birleştirdi. Doğu ve Batı Kumanlarını Ruslara karşı örgütledi. Kumanların Ruslar karşısında tekrar güçlenmelerini sağladı. Özellikle Pereyaslav knezliğine önemli akınlar düzenledi. Fakat daha sonra Konçak Han, 1184'te Rusların aniden topyekûn saldırısı karşısında ağır kayıplar verdi. Bir yıl sonraki Novgorod–Seversk knezi İgor Svyatoslav'ın seferinde ise bu kez hazırlıklı davranıp knez İgor'u yendi ve esir aldı. Konçak Han, tüm Kumanların tek bir yönetim altında birleştiği siyasi bir birlik kurmaya uygun koşulları oluşturdu. Ayrıca Konçak Han, yaşlı ve kıdemli kişinin başa geçme prensibini bozdu. Öldükten sonra yerine oğlu geçti. Kuman toplumu, merkezi bir otoritenin oluşumu için hazır gözüküyordu. Ancak Konçak Han ve ardılları, merkezi otorite kurma yolunda kabile ve klan liderlerinin güçlerini, kabile yapısını tümüyle ortadan kaldıramadılar. Üstelik 1184'te Rusların geniş kapsamlı beklenmedik saldırısında Kuman toplumu büyük çaplı insan ve mal kaybı yaşamıştı. Bütün bu faktörler, devlet kurmak için uygun koşulları tamamıyla ortadan kaldırdı. Kumanlar, Deşt-i Kıpçak'ta bir daha bu kadar uygun koşulları bulamadılar. Birkaç yıl sonraki Moğol akınlarıyla da bozkırdaki federatif tarzdaki egemenliklerini tümüyle kaybetmek zorunda kaldılar³⁷².

Kumanlar, diğer Türk boyları gibi bozkır ikliminin dışına çıkmamışlar ve bu coğrafyanın muhafazası için ellerinden geleni yapmışlardır. Çünkü bu coğrafya onların yaşam tarzlarına en uygun olan yerdi. Bozkır dışından gelen tehlikeye karşı rakip devlet ve boylar daima baskı altına alınıyordu. Ayrıca güçlü bir boy olduklarını göstermek için Kumanlar, çevre ülkelere saldırılar düzenliyorlardı³⁷³. Kumanların Karadeniz'in kuzeyindeki en büyük rakipleri Ruslardı. Kuman kabilelerinin Ruslara karşı büyük zararlara yol açan akınlar yapmalarına rağmen, Rusların yerleşik arazisini ele geçirmek ya da elde tutmak gibi bir amaçları hiçbir zaman olmadı.

³⁷² Sercan M. Ahincanov, *a.g.e.*, s. 277, 278; Andras Paloczi Horvath, *a.g.e.*, s. 45.

³⁷³ İbrahim Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 182; Mustafa Safran, *a.g.m.*, s. 787.

Zaman zaman topyekûn savaşlara götüren karşılıklı çatışmalar, iki farklı ekonomik düzene sahip halkın mücadelesinden kaynaklanmaktaydı. Ruslar, daha çok toprağı tarıma açmak ve bozkırdan da faydalanmak istiyorlardı. Kumanlar ise bozkıra hâkim olup klasik Türkistan ekonomik sistemini oturtmak için çabalıyorlardı³⁷⁴.

Kırsal yaşam tarzı temelli göçebe hayvancılıkla uğraşan Kumanlarda vatan anlayışı, kışlak ve yaylak olan iki farklı otlak bölgelerinden oluşmaktaydı. Kumanlar, bu toprakları siyasi baskılara maruz kaldıklarında değiştirirlerdi. Yazı yaylak, kışı ise kışlak yerlerde geçirirlerdi. İmkânlar dâhilinde yaz aylarında kuzeye, kış aylarında ise güneye doğru süratle göç ederlerdi³⁷⁵. Diğer taraftan, Kumanları birbirine kenetleyen kuvvetli bağlarla bağlı bir devlet teşkilatının olmaması, Kumanların kitleler halinde farklı bölgelere göç etmelerini hızlandırdı, kolaylaştırdı³⁷⁶. Ama bu durum bir bölgede kalıcı bir şekilde yaşamalarını engelledi.

Kuman-Kıpçak kabileleri, Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda klasik anlamda devlet düzeninden yoksun bir şekilde ortak çıkarlarda birleşen kabileler ittifakı temelli egemenliklerini kurdular. Bu tarz egemenlik anlayışı, Kuman-Kıpçakların konargöçer yaşayış koşullarıyla doğrudan bağlantılıydı. Kuman-Kıpçakların bozkır dışındaki ülkeleri ele geçirme gibi bir hedefleri yoktu. Aynı zamanda komşu devletlerin de (özellikle Ruslar) böyle bir gayesi yoktu. Bu durum Kuman-Kıpçakların devlet kurmadan konargöçer yaşam tarzında bölgede yaşamalarını sağladı. Kuman-Kıpçaklar, kendilerine özgü bir yönetim anlayışıyla bölgede egemenliklerini tesis ettiler. Ortak paydada ittifak kuran, düşmana karşı topyekûn saldıran Kuman-Kıpçak kabileleri, hiçbir zaman yaşadıkları bölgelerde devlet kurmadılar. Diğer taraftan, Moğol seferleri sonucunda kitleler halinde Balkanlara göç eden Kuman-Kıpçaklar, II. Bulgar devleti ve Eflak Prensiği'nin yönetici hanedanları oldular. Bulgar ve Rumenlerin devlet kurmalarında aktif rol oynadılar.

³⁷⁴ Peter B. Golden, "*Güney Rusya...*", s. 377.

³⁷⁵ George Vernadsky - Michael Karpovich, *a.g.e.*, s. 224; Mualla Uydu Yücel, "Rus Kaynaklarına Göre: Kuman-Kıpçakların Güney Rus Bozkırlarına Yaşadıkları Sahalar", *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Dergisi*, Sayı:132, İstanbul 2001, s. 60, 64; Bolat Kumekov, *a.g.m.*, s. 777.

³⁷⁶ Akdes Nimet Kurat, *Peçenek...*, s. 215.

3.2. Kıpçaklarda Askeri Teşkilat

Kumanlar, bozkırda her zaman güçlü olabilmek için kabile reislerinin idaresinde kuvvetli bir askeri teşkilat şeklinde örgütlenip tehlike anlarında birlik olup düşmana saldırıyorlardı³⁷⁷. Kuman ordusunun karakteristik yapısını eski Türklerin ordu düzeni oluşturuyordu³⁷⁸. Eski Türklerde olduğu gibi Kuman orduları süvarilerden meydana geliyordu. Ordunun temelini atlı kuvvetler teşkil ediyordu³⁷⁹.

Eski Türkler, savaş meydanlarında sahte geri çekilme ve pusuya düşürme taktiklerini sıklıkla kullanırlardı. Eski Türk ordusu hafif süvarilerden oluşması ve Türk askerlerinin iyi ok atması gibi temel nedenlerle, eski Türkler sahte geri çekilme ve pusu taktiklerini ustalıkla savaş meydanlarında uygularlardı. Bu taktiklerin özünde Türkler, sahte geri çekilmeyle düşmanlarını arkalarına takıp pusu kurulan yere kadar çekerlerdi. Daha sonra pusu kurulan yere gelindiğinde bir anda karşı saldırıya geçip düşman imha edilirdi. Pusu yeri için rakibin imhasını kolaylaştıracak dağlık derin vadiler, ormanlar, bataklık, çöl ve uçurum kenarları gibi yerler tercih edilirdi³⁸⁰. Kumanlar da göçebe Türk boylarına ait bu taktikleri, sıklıkla savaş meydanlarında tatbik ederlerdi. Kumanlar, yaz mevsimi hariç diğer zamanlar savaşa her zaman hazır dılar. Çünkü yaz aylarında savaşmayıp yazı yaylaklarında geçirirlerdi³⁸¹.

Kıpçaklar, diğer bozkır Türk boyları gibi savaşlarda basit ve hafif silahlarla savaşırldı. Savaş meydanlarına sancak ve bayraklarla gelirlerdi³⁸². Kıpçak ordusunun büyük bir kısmı atlı okçulardan oluşurdu. Kıpçak savaşçılarının çoğu savaş zamanında zırh yelek, demir ya da tunçtan yapılmış yüz maskesi ve miğfer giyerdi. Kıpçak savaşçılarının savaş aletleri genelde bellerinde asılı bir kuburluk, eğri bir yay, kavisli ok ve kısa mızraktı. Ayrıca bozkır hafif Kıpçak süvarileri, yakın

³⁷⁷ Laszlo Rasonyi, *Tarihte...*, s. 140; Akdes Nimet Kurat, *a.g.m.*, s. 182.

³⁷⁸ Ahmet Taşağıl, "İslam Öncesi Devirde Türk Ordusu", *Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular: Oluşum, Teşkilat ve İşlev*, (Ed. Feridun M. Emecen), İstanbul 2008, s. 157.

³⁷⁹ Abdülkadir Donuk, "Türk Ordu Teşkilâtının Yabancı Ordulara Te'siri Mes'ele", *Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular: Oluşum, Teşkilat ve İşlev*, (Ed. Feridun M. Emecen), İstanbul 2008, s. 184; Victor Spinei, *The Great Migrations...*, s. 338.

³⁸⁰ Abdülkadir Donuk, *a.g.m.*, s. 187; Ahmet Taşağıl, "İslam Öncesi Devirde Türk...", s. 169.

³⁸¹ İstvan Vasary, "Cuman Warriors...", s. 269.

³⁸² Peter B. Golden, "War and Warfare in the Pre-Cinggisid Western Steppes of Eurasia", *Warfare in Inner Asian History, 500-1800*, (Ed. N. Di Cosmo), Leiden 2002, s. 109, 110.

dövüş silahları kılıç ile kalın zırh (deriden ya da demirden) ve miğferi delebilecek şekilde yapılan batı tarzı gürz de kullanırlardı³⁸³. İlerleyen yıllarda Kıpçaklar, ordularında çağın koşullarına göre alev saçıcı, yangın mermili mancınık gibi yeni savaş malzemeleri kullanmaya başladılar³⁸⁴.

Kumanlar, çok iyi asker olduklarından ve savaş meydanlarında azimle mücadele ettiklerinden komşu ülkelerin ya da göç ettikleri devletlerin ordularında yer aldılar. Görev aldıkları orduların genelde hafif süvari birliğini oluşturdular. Kullandıkları askeri malzemeler bakımından da Avrupa devletlerini etkilediler. Örneğin Kumanlar, Orta Avrupa savaş meydanlarına dönüşlü birleşik bir ok getirdiler. Bu okun yayı için özel olarak deriden sadak (okluk) kullandılar. Bu ok ve yayın kullanımı, savaşlarda Kuman süvarilerine hareket ve manevra yeteneklerinin gelişimini sağladı. Ayrıca bu oklar, yeterli kuvvetle atıldığında en sert zırhları bile delebilecek güçteydi³⁸⁵. Kumanların, savaş meydanlarında kullandıkları ok, yay, mızrak, kılıç gibi silahların kökeni Türkistan coğrafyasıdır. Kumanlar, bu silahları çağın ihtiyaçlarına göre geliştirdiler³⁸⁶.

3.3. Kumanlarda Sosyo-kültürel, Ekonomik ve Dini Yapı

Bozkır kültürüne dayanan Kuman-Kıpçak sosyal yaşamı³⁸⁷, Karadeniz'in kuzeyindeki toprakların iklim ve bitki örtüsüyle gayet uyumluydu. Kuman-Kıpçaklar açısından, bu geniş bozkırlar oldukça uygun bir yerdi. Kuman-Kıpçaklar, burada hayvancılık için mükemmel meralara sahiptiler. Kolay bir şekilde de yerleşik toplumların ürünlerine akınlarla veya ticaretle ulaşabiliyorlardı. Ayrıca komşu ülkelerde askerlik yaparak ek gelir de elde ediyorlardı. Kuman-Kıpçaklar, aile bağları ve müttefikliklerle (özellikle Rus knezlikleri, Gürcü ve Macar krallıklarıyla)

³⁸³ Niketas Khoniates, *a.g.e.*, s. 64; İsmail Mangaltepe, "Arkeolojik Buluntulara Göre Avar, Peçenek ve Kuman-Kıpçaklarda Askeri Teçhizat", *Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular: Oluşum, Teşkilat ve İşlev*, (Ed. Feridun M. Emecen), İstanbul 2008, s. 138, 139, 151; Francesco Dall'aglio, "The Military Alliance...", s. 39.

³⁸⁴ Abdülkadir Donuk, *a.g.m.*, s. 189.

³⁸⁵ İsmail Mangaltepe, *a.g.m.*, s. 137, 138, 142.

³⁸⁶ İsmail Mangaltepe, *a.g.m.*, s. 151.

³⁸⁷ Carpini, Kuman topraklarının sosyal yapısı hakkında şunları nakletmektedir: "Ülkede oturan halk inançsızdır. Tarım ve zanaatla uğraşmazlar, sadece hayvan sürüleriyle geçinirler. Aynı şekilde ev yapmayıp, çadırlarda otururlar". Johann de Plano Carpini, *a.g.e.*, s. 114.

bölgedeki konumlarını esaslı bir şekilde kuvvetlendirdiler³⁸⁸. Bu nedenlerle, Kuman-Kıpçak kabileleri Karadeniz'in kuzeyinde göçebe kırsal yaşamı sürdürdüler. Göçebe kırsal yaşamı sürdüren Kuman-Kıpçak kabilelerinin temel ekonomik faaliyeti, hayvancılıktı. Karadeniz'in kuzeyindeki geniş düzlükler, kalabalık hayvan sürüleri için oldukça ideal bir yer olduğundan Kuman-Kıpçaklar bu topraklarda asıl ekonomik uğraşlarını rahat bir şekilde yerine getirdiler. Diğer taraftan, Kuman-Kıpçak toplumunun dini hayatının kaynağında öteki konargöçer bozkır Türk halklarında da görülen Şamani âdet ve gelenekler yer alıyordu. Bu gelenek ve göreneklerde kurt ve köpek önemli olan hayvanlardı. Kuman-Kıpçaklar, ölülerini de Şamani âdetlere göre defnediyorlardı. Kuman-Kıpçak toplumunun sosyo-kültürel, ekonomik yapısında bozkır yaşantısı hâkimdi. Eski Türk toplumunda görülen gelenekler, inanç yapısı bu hayat tarzının temelini oluşturuyordu.

3.3.1. Kıpçaklarda Sosyal Hayat

Aile yaşamından sosyo-politik hayata kadar Kıpçakların tüm faaliyetlerinde kırsal yaşam şekli etkindi³⁸⁹. Kıpçaklar, kırsal yaşama uygun olarak çoğunlukla kıraç tepeler, çayırlar ve sulak alanları tercih ederlerdi³⁹⁰.

Hayvancılık, Kıpçak bozkır hayatının ayrılmaz bir parçası olduğundan; Kıpçak kabilelerinde yaylak ve kışlak bir hayat tarzı yaygındı. Yazların çok sıcak geçmesi ve bunun sonucunda otlakların yanmasıyla beraber Kıpçaklar, yaz aylarında kuzeydeki ormanlı bozkırlara ya da dağ eteklerine göç ederlerdi. Kışın ise tam tersine kuzeyde buz ve ayazın çok olması nedeniyle, daha ılık bir havaya sahip olan güney bölgelerine giderlerdi³⁹¹. Böylelikle Kıpçak kabileleri sürekli bir göç devinimi içindeydiler.

Kumanlar, barınma ihtiyaçlarını karşılamak için iki türlü mesken türünü tercih ederlerdi. Bunlardan ilki keçi derisinden yapılmış çadırlardı. Kumanlar, çadırlarını her türlü barınma, yaşama ve göç etme gibi temel ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yaparlardı. Bu yüzden yaşadıkları çadırdan evleri tekerlekler

³⁸⁸ Peter B. Golden, "The Qipcaqs of Medieval Eurasia...", s. 149.

³⁸⁹ Victor Spinei, *The Romanians...*, s. 205.

³⁹⁰ Andras Paloczi Horvath, *a.g.e.*, s. 61.

³⁹¹ D. A. Rasovskiy, *a.g.m.*, s. 172.

üzerine inşa ederlerdi. Çadır evler, *ganlı* denilen öküz arabaları ve develerle çekilirdi. Kuman çadırları oldukça geniş olup görkemli gözükmeleri için boyanırdı³⁹². Diğer mesken türü ise, kolayca kurulup başka bir yere nakledilen ya da arabalarla taşınan derme evlerdi. Kuman derme evleri, ince çubuktan örülüp yukarıya doğru daralan yapıdaydı. Bu evlerin en üstüne hem ışık girmesi hem de yanan ateşin dumanı çıkması için bir delik bırakılırdı. Evin duvarları içerden keçelerle kaplıydı. Derme evler, göç edilen yere iki ya da dört tekerlekli büyük arabalarla taşınırdı³⁹³. Kumanlar, göçleri sırasında ve sürekli hareket halindeyken seyyar kulübe olarak araba kullanırlardı. Savaş zamanlarında ise bu arabalar, korunma aracıydı. İçinde sadece çocuk ve kadınların yaşadığı bu arabalara *kuyme* deniliyordu³⁹⁴.

Kıpçakların büyük bir kısmı konargöçer hayat sürmelerine rağmen; bazı Kıpçak kabileleri yerleşik hayata geçmişlerdi³⁹⁵. Yerleşik toplum düzenine geçen Kıpçaklar, kuzey Donets'de Şarukan, Sugrov ve Saksın (Saksin, Sakşın) gibi şehirlerde yaşıyorlardı. Bu şehirler, belirli güzergâhları kullanan, bir yıl bu kışlakta, öbür yıl başka kışlakta kala kala yerleşik halk durumuna gelen Kıpçakların mevsimlik düzenli göçleri sırasında ortaya çıkmıştı. Ayrıca bu kentler; sabit evler, keçe yurt ve çadırlardan oluşuyordu³⁹⁶. Kıpçakların yarı yerleşik ve kalıcı yerleşim yerleri, tarıma elverişli nehir vadilerindeydi. Ayrıca Kıpçaklar, hayvancılığa bağlı olarak yaylak ve kışlak düzeninin hâkim olduğu dağlık alanlarda da yerleşim birimleri kurmuşlardı. Kışlak bölgelerde toprak damlar, ahşap kulübeler, taştan ve kerpiçten yapılmış evlerden oluşan daimi yerleşim birimlerinde yaşıyorlardı. Fakat Kıpçakların hayat tarzlarında tarım toplumunun maddi üretim sisteminin temeli olmadığı için bu gibi yerleşim yerleri, onları tümüyle yerleşik hayata geçmelerine zemin hazırlamadı. Kıpçakların yerleşik hayata köklü bir şekilde geçmelerini, bozkır

³⁹² Ratisbon'lu Rabbi Petachia, *a.g.e.*, s. 5; Mustafa Safran, *a.g.e.*, s. 66, 113; Mualla Uydu Yücel, "Kuman-Kıpçaklarda Toplum ve Kültür Hayatı", *TA*, Cilt: 3, Ankara 2002, s. 191; Ahmet Gökbek, "Kıpçaklarda Sosyo-Kültürel ve Dini Yapı", *TA*, Cilt: 3, Ankara 2002, s. 181.

³⁹³ Akdes Nimet Kurat, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...*, s. 103; Mualla Uydu Yücel, "*Kuman-Kıpçaklarda Toplum...*", s. 191.

³⁹⁴ Sercan M. Ahincanov, *a.g.e.*, s. 249.

³⁹⁵ Mustafa Safran, *a.g.e.*, s. 67.

³⁹⁶ Sercan M. Ahincanov, *a.g.e.*, s. 253.

uçlarındaki şehirlerde oturan yerli halklarla kaynaşmaları sağladı. Fakat bu da uzun ve dar kapsamlı bir durumdu³⁹⁷.

Kıpçak toplumu, ilk zamanlar etnik yapılanmada oba-oymak-boy-il (bodun) şeklini korudu. Ancak özel mülkiyetle beraber bu yapıda değişiklikler oldu. Sürü mülkiyetine dayalı olarak sosyal ayrışmanın başlaması, Kıpçakları derinden etkiledi. Zengin sürü sahipleri, başbuğlar özel mülkiyete sahip gruba dâhildiler. Kıpçaklar arasında özel mülkiyet konusunda derin eşitsizlik vardı. Kıpçaklarda birisinin özel mülkiyetini çalma çok ağır bir suç sayılmaktaydı³⁹⁸.

Kıpçak toplumunun en fakir ve yoksul kesimini yatuklar oluşturmaktaydı. Fakir göçebe kitlesi olarak adlandırılan yatuklar, kendilerini zengin ve güçlü kimselerin himayesine bırakıyorlardı. Çünkü karınlarını doyuracak yiyeceğe ve yabancı saldırısından koruyacak güce sahip değillerdi. Kıpçaklar arasında şehirlerde yaşayıp göç etmeyen ve savaşmayan kişilere de yatuk deniliyordu³⁹⁹.

Kumanlar, belirli zamanlarda eski Türklerde yaygın olan şöenler, bayramlar yaparak hoşça vakit geçirirlerdi. Kuman kabileleri başta kazandıkları büyük zaferlerin akşamlarında *toylar** düzenlerlerdi. Bu toylarda ozanlar ellerinde *kopuzlarıyla*** destanlar okurlardı. Halk da destanları şevkle dinleyerek eğlendirirlerdi. Ozanlar, Kuman toplumu üzerinde önemli bir etkiye sahipti. Kumanlar, bu eğlenceli zamanlarda bol bol et tüketip, kımız içerlerdi⁴⁰⁰. Kumanlar, ilkbaharın sonunda “Kımız Murunduk” adıyla anılan kımız bayramı yapıyorlardı. Bayram, en iyi kımız yapma yarışlarıyla başlardı. Bayram töreninde çeşitli at yarışları yapılır, destanlar okunurdu⁴⁰¹.

Geçimlerine hayvancılıktan sağladıklarından dolayı; Kıpçakların beslenme alışkanlıklarının özünü hayvansal gıdalar oluşturuyordu. Bu nedenle Kıpçaklar, eti oldukça fazla tüketirlerdi. Özellikle bolca at ve koyun eti yerlerdi. En değerli yiyecek olan at eti, gelen misafirlere verilirdi. Kıpçaklar, ekme yemezlerdi. Diğer taraftan,

³⁹⁷ Sercan M. Ahincanov, *a.g.e.*, s. 255, 256.

³⁹⁸ Sercan M. Ahincanov, *a.g.e.*, s. 262, 266, 268.

³⁹⁹ Sercan M. Ahincanov, *a.g.e.*, s. 253, 268.

* Ziyafet, yemekli eğlence.

** Ozanların çaldığı eski bir telli Türk sazı.

⁴⁰⁰ A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk...*, s. 164; Mualla Uydu Yücel, “*Kuman-Kıpçaklarda Toplum...*”, s. 191.

⁴⁰¹ Ahmet Gökbek, *a.g.e.*, s. 239.

içecek olarak bütün Türk boylarının milli içeceği olan kısrak sütünden kımız sıklıkla içerlerdi. Bilhassa sohbet sırasında ve destan dinlerken kımız tüketiyorlardı. Boza içeceği de Kıpçaklar arasında yaygındı⁴⁰². Beslenmede olduğu gibi giyinmede de Kıpçaklar ihtiyaçlarını hayvansal ürünlerden sağlıyorlardı. Hayvan yünü ve derisinden kendilerine elbise hazırlıyorlardı⁴⁰³.

Kumanlar, beden ve mesken temizliğine oldukça önem verirlerdi. Bundan dolayı, suya yakın olmak için genelde nehir, ırmak veya göl kenarlarına göç ederlerdi. Kuman kabileleri, su kenarlarında insani ihtiyaçlarını karşılayıp, yıkanıyorlardı. Temiz yaşamaya dikkat eden Kıpçaklar, karakter ve fiziki görünüm bakımından namuslu ve temiz olarak ikiye ayırdıkları insanlara *ersacsis* derlerdi. Kumanlar, yaşadıkları mekânların temizliğine de oldukça dikkat ederlerdi. Çadırlarını *siburtchi* dedikleri süpürgeyle süpürüp bu mekânları daha da yaşanılır hale getirirlerdi⁴⁰⁴.

Fiziki yapıları düzgün ve sarışın olan Kuman-Kıpçaklar, güzel bozkır Türk boylarındandı. Tuz yemediklerinden ve güzel kokulu bitkilerden hoşlandıklarından dolayı, sağduyuluydular ve güzel gözlere sahiptiler⁴⁰⁵. Kuman-Kıpçaklar, bozkıra özgü saç stillerine, saçın bakımına ve tıraşına oldukça önem verirlerdi. Kuman erkeklerinin sakalları yoktu ama bıyıkları vardı. Kuman-Kıpçaklar, mertlik ve gücün sembolü olarak bıyık bırakıyorlardı. Saçlarının önü kazınmış, saçların yanları uzatılıp arkadan bağlı vaziyetteydi. Kuman-Kıpçaklar, kadın ve uzun saçlı erkeklerin örülmüş saçlarına *tulum* derlerdi⁴⁰⁶.

Yukarıda da farklı alanlarda anlatıldığı gibi Kuman-Kıpçakların sosyal yaşantısında Karadeniz'in kuzeyindeki göçebe hayat koşullarının etkilerini ve eski Türk toplumunun izlerini görmek mümkündür.

⁴⁰² Akdes Nimet Kurat, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...*, s. 104; Hüseyin Namık Orkun, *Türk...*, s. 231; Victor Spinei, *The Great Migrations...*, s. 330; Mualla Uydu Yücel, “*Kuman-Kıpçaklarda Toplum...*”, s. 191.

⁴⁰³ Mualla Uydu Yücel, “*Kuman-Kıpçaklarda Toplum...*”, s. 192.

⁴⁰⁴ Mualla Uydu Yücel, “Doğu Avrupa Türklerinde Temizlik (Avrupa Hunları, Avar, Bulgar, Hazar, Peçenek, Kuman-Kıpçak)”, *Temizlik Kitabı*, (Ed. Emine Gürsoy-Naskali, Salih Mehmet Arçın), İstanbul 2009, s. 334, 335, 344.

⁴⁰⁵ Ratisbon’lu Rabbi Petachia, *a.g.e.*, s. 5.

⁴⁰⁶ Mualla Uydu Yücel, “*Doğu Avrupa Türklerinde Temizlik...*”, s. 339, 340; Francesco Dall’aglio, “*The Military Alliance...*”, s. 39; Nora Berend, *a.g.e.*, s. 258.

3.3.2. Kumanlarda Ekonomik Yapı

Kıpçakların ekonomilerinin temelini komşu ülkelere yaptıkları akınlar ile Doğu Avrupa'nın geniş bozkırlarında yürüttükleri hayvancılık faaliyetleri oluşturuyordu⁴⁰⁷. Karadeniz'in kuzeyindeki topraklarda konargöçer Kıpçaklarla yerleşik toplumlu Rusların ekonomik faaliyetleri birbirinden oldukça farklıydı. Bu bozkırlar, Rus köylüleri açısından tarım için ideal zengin topraklardı. Bu alanlar Kumanlar açısından ise göçebe hayvancılık için geniş çayır alanlardı. Bu yüzden, ilk bölümde sıklıkla vurgulandığı gibi Kıpçak göçebelere ile Rus köylüleri arasında tümüyle zıt ekonomik etkinlikler çatışmalara neden oluyordu⁴⁰⁸. Her ne kadar Kıpçakların ekonomilerinin temelini hayvancılık oluştursa da; bazı Kıpçak kabileleri avcılık, ticaret, az da olsa tarımla da uğraşmışlardır. Ama göçebe hayvancılık Kıpçakların asıl ekonomik faaliyetiydi.

Kumanlar, hareketli hayvancılığın geleneksel karakterine göre; kışın sürüleriyle hava şartlarının daha yumuşak olduğu güneye, yazın ise otların her zaman yeşil kaldığı kuzeye göç ediyorlardı. Bu ritim, Kumanların çevredeki yerleşik toplumlara yaptıkları akınların zamanlamasını da belirliyordu⁴⁰⁹. Diğer bir deyişle, göçebe hayvancılık temelli yaşam şekli, bölgenin iklim ve bitki örtüsüne göre şekilleniyordu. Hayvan sürüleri için uygun yerleri arama Kuman kabilelerinin başlıca uğraşlarıydı.

İktisadi hayatlarının temelinde göçebe hayvancılık faaliyetleri olan Kıpçaklar; at, koyun, inek, öküz ve deve besliyorlardı. Ancak Kıpçak sürüleri çoğunlukla, kışın daha dayanıklı olduklarından attan ve koyundan oluşmaktaydı. Başka bir ifadeyle, koyun ve at Deşt-i Kıpçak'ın iklim şartlarına çok iyi uyum sağladıklarından yaz ve kış günlerinde en fazla beslenen hayvanlardı⁴¹⁰.

Kıpçakların besledikleri hayvanlar içinde en önemlisi attı. Çünkü atlar, göçebe hayatında dayanıklılığıyla ve hızıyla uzak mesafelere yorulmadan gidebilme özelliğine sahipti. Ayrıca Kıpçak akınlarına oldukça elverişliyidiler. Bu yüzden, atlar taşıma ve yük hayvanı olarak Kıpçakların günlük hayatında önemli bir yere sahipti.

⁴⁰⁷ Nora Berend, *a.g.e.*, s. 70.

⁴⁰⁸ Thomas Schaub Noonan, "Rus, Pechenegs, and Polovtsy: Economic Interaction along the Steppe Frontier in the Pre-Mongol Era", *Russian History: Historie Russe*, Cilt: 19, Leiden 1992, s. 303.

⁴⁰⁹ Valerie Stoyanov, *a.g.m.*, s. 801.

⁴¹⁰ Sercan M. Ahincanov, *a.g.e.*, s. 243, 244; Bolat Kumekov, *a.g.m.*, s. 780.

Üstelik atlar, Kıpçakların toplumda sosyal konumlarını ve itibar derecelerini gösteren bir hayvandı. Kıpçakların yoğun bir şekilde besledikleri diğer hayvan türü ise koyundu. Kıpçaklar, koyunun et ve iç yağından faydalanıyorlardı. Bundan ötürü, koyun eti Kıpçakların temel gıda maddesiydi. Kıpçaklar sıcak giysiler için koyunun derisini ve yünü de kullanıyorlardı. Bazı Kıpçak kabileleri, yük hayvanı olarak deve besliyorlardı. Birtakım Kumanlar da sığır sürülerine sahipti. Kıpçak sürülerinde bol miktarda at, koyun ve devenin bulunması nedeniyle; onların beslenmesi için bol otlulu geniş meralar ve yeterli su kaynakları gerekliydi⁴¹¹. Bu nedenle Kıpçak kabileleri sürekli hareket halindeydiler. Doğal olarak geçimlerini sağlamak için otlak arayışı içindeydiler.

Moğolların Deşt-i Kıpçak'a gelişiyle daha batıya gitmek zorunda kalan bazı Kuman kabileleri, temel geçim kaynakları olan hayvan sürüleriyle beraber göç ettiler. Özellikle Macar topraklarında, Kuman göçebeleri sığır ve koyun besiciliğini sürdürdüler. Buraya yerleşen Kuman çobanları, yanlarında uzun tüylü kendilerinin beslediği komondor adlı köpek türü bulunduruyorlardı⁴¹².

Pek yaygın olmamakla beraber Kuman kabileleri arasında tarımla uğraşanlar vardı. Tarımla uğraşan Kumanlar başlıca mısır, arpa ve buğday ekiyorlardı⁴¹³.

Kıpçak kabilelerinin yaptıkları diğer ekonomik faaliyetlerden birisi de avcılıktı. Kıpçak toplumunda avcılık yaygındı. Kıpçaklar, kürk ve deri ihtiyaçlarını karşılamak için ava çıkarlardı. En çok da tilki, samur, kunduz, kulan, ceylan, antilop, geyik gibi hayvanları avlıyorlardı. Avlanan hayvanların kürkleri, başka ülkelere pazarlama açısından oldukça önemliydi⁴¹⁴.

Kumanların ilgilendikleri en önemli ekonomik faaliyetlerden birisi de ticaretti. Kumanlar, Karadeniz ve Azak Denizi'nin kıyılarındaki limanlarda uluslararası ticareti desteklediler. Ayrıca doğu ticareti olarak adlandırılan kendilerinden önceki Türk kavimlerinden devraldıkları İdil ticaretini sürdürdüler. Fakat Kumanların uluslararası ticaretteki rolleri pasifti. Buna rağmen, Kumanlar

⁴¹¹ Sercan M. Ahincanov, *a.g.e.*, s. 243, 244, 246; Bolat Kumekov, *a.g.m.*, s. 780.

⁴¹² Andras Paloczi Horvath, *a.g.e.*, s. 114.

⁴¹³ Sercan M. Ahincanov, *a.g.e.*, s. 254, 255.

⁴¹⁴ Sercan M. Ahincanov, *a.g.e.*, s. 258; Bolat Kumekov, *a.g.m.*, s. 781.

transit ticarete gümrük vergisinden önemli kâr elde ediyorlardı. Bölgenin önemli ticari merkezleri olan Azak, Sakşın ve Suğdak limanları, Kumanların kontrolündeydi. Kumanlar, burada aracı konumda olup malların hizmeti, nakli ve korunması için tüccarlardan vergi alıyorlardı. Doğudan gelen tüccarlar, zorluk çekmeden Kuman ve Rus topraklarına ulaşabiliyorlardı⁴¹⁵.

Diğer taraftan bu limanlarda tacirlikle uğraşan Kumanlar vardı. Kumanlar; başlıca şahin, tilki, sansar kürkleri, keten, samur, koyun derisi, kuzu postu gibi malları ihraç ederlerdi. Satılan mallar, ağırlıklı olarak hayvancılığa ve avcılığa dayanmaktaydı. Kumanların ithal ettikleri ürünler özellikle pamuk, ipekli kumaş, elmas, nar, kestane, badem, kâğıt, ipek, zeytinyağı, yün, keçe gibi giyim-kuşam ve yiyeceklerle ilgili mallardı⁴¹⁶.

Kıpçaklar, uluslararası ticaretin yanı sıra bölgede en fazla mücadele ettikleri ve etkileşim içinde oldukları komşu Rus halkıyla karmaşık ve hareketli ticari münasebetler içindeydiler. Yukarıda da değinildiği gibi bölgede farklı ekonomik çıkarlar, kanlı mücadelelere neden olsa da; Kumanlar ile Ruslar arasında canlı ticari ilişkiler söz konusuydu. Kumanlar ile Ruslar arasında aktif ve pasif olmak üzere iki türlü ticari ilişki vardı. Aktif ticaret doğrudan bire bir yapılan ticaret olup temelinde genel hatlarıyla takasa dayalı alışveriş vardı. Bu ticaret tarzı, sınır bölgelerinde pazarların doğmasını olanak sağladı. Kumanlar, kurulan pazarlarda Ruslara canlı hayvan ihraç ediyorlardı. At, koyun ve sığır Kuman-Rus doğrudan ticaretinin başlıca mallarıydı. Fakat daha değerli ve önemli oldukları için atlar Kuman-Rus ticaretinin en önemli malıydı. Askeri seferlerinde kullanmak üzere Rus knezlerinin Kuman atlarına yoğun talepleri vardı. Hayvan ithali karşılığında Kumanlar Ruslardan hububat, giyecek (özellikle kürk) alıyorlardı. Diğer taraftan, Rus-Kuman doğrudan ekonomik etkileşimi, köle ve tutsaklar vasıtasıyla insan ticareti şeklinde de geliyordu. Doğrudan Kuman-Rus ticaretinin kaynağında her iki tarafın da ihtiyaç duyduğu malların takası yer almaktaydı. Pasif ticaret ise uluslararası ticaretin bir

⁴¹⁵ George Vernadsky - Michael Karpovich, *a.g.e.*, s. 224; Peter B. Golden, "Aspects of the Nomadic Factor in the Economic Development of the Kievan Rus' ", *Ukrainian Economic History: Interpretive Essays*, (Ed. I. S. Koropeckyj), Cambridge 1991, s. 98, 99; Omeljan Pritsak, "Türk-Slav Ortak Yaşamı: Güneydoğu Avrupa'nın Türk Göçebeleri", (Terc. Osman Karatay), *GTTA*, Cilt: 2, Ankara 2002, s. 199.

⁴¹⁶ Mustafa Safran, *a.g.e.*, s. 169; Ahmet Gökbel, *a.g.m.*, s. 183.

parçası olup tüccarlar aracılığıyla gerçekleştirdi. Bu nedenle tüccarlar, Kuman toprakları ile Rus kasabaları arasında sürekli yolculuk yaparlardı. Bu ticari sistemde Karadeniz ile Hazar Denizi boyunca ve hatta daha güneyde geniş kapsamlı pazarlar kurulurdu. Her iki ticari düzen de Ruslar ile Kumanlar arasında yoğun ticaret vardı. Kumanlar, bu ticari ilişkileri geliştirmeye istekliydi. Rus-Kuman ticareti durağan değildi. Rus-Kuman ekonomik etkileşimi, malların dolaşımı açısından oldukça karmaşık ve gelişmiş düzeydeydi⁴¹⁷.

Kumanlar, siyasi tarihleri boyunca yoğun bir şekilde Ruslarla ekonomik ilişkiler kurdular. Bu durum, doğal olarak karşılıklı eksiklikler üzerine kurulu bir tür ortak yaşam alanının doğmasına aracı oldu. Kuman göçebeleri, zengin meralarda hayvancılıkla geçimlerini sağlıyorlardı. Yaşamları için gerekli malları kolayca yerleşik toplumlu Ruslardan ticaretle ya da akınlarla ulaşabiliyorlardı. Ayrıca paralı askerlikle gelir elde etme olanakları da vardı. Ruslar ise akrabalık bağları ve askeri ittifaklarla Kumanlarla ilişki kuruyorlardı. Üstelik doğrudan hayvan ticaretiyle de Kuman mallarını elde edebiliyorlardı. Bu nedenlerle, karşılıklı çıkarlar temelli Kuman-Rus ortak yaşamı söz konusuydu⁴¹⁸. Her iki halk da kendi menfaatlerine uygun bir şekilde farklı yaşam tarzının doğal bir sonucu olarak ortak yaşam alanına dâhil oldu.

3.3.3. Kıpçaklarda İnanç Sistemi

Kuman-Kıpçaklar, Türkistan'a özgü inanç geleneklerini, dini ritüellerini Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda sürdürdüler. Çevre yerleşik toplumlu halkların dinlerinin etkisi altında da kaldılar. Kuman-Kıpçaklarda yaygın din, diğer bozkır Türk halklarında olduğu gibi Gök Tanrı'ydı. Kuman-Kıpçak kabileleri eski Türk inanışının en önemli figürü olan yüce Gök Tanrı'ya inanırlardı. Gök Tanrı dini özellikle Kuman-Kıpçak yönetici tabakada daha yaygındı⁴¹⁹.

⁴¹⁷ Akdes Nimet Kurat, *Peçenek...*, s. 58; Peter B. Golden, "Aspects of the Nomadic Factor...", s. 98; Thomas Schaub Noonan, *a.g.m.*, s. 306, 308, 311, 312, 314, 317, 320.

⁴¹⁸ Peter B. Golden, "Aspects of the Nomadic Factor...", s. 99, 100; Thomas Schaub Noonan, *a.g.m.*, s. 303, 304, 319.

⁴¹⁹ Sercan M. Ahincanov, *a.g.e.*, s. 272; Peter B. Golden, "Religion among the Qipcaqs of Medieval Eurasia", *Central Asiatic Journal*, Cilt: 42, Wiesbaden 1998, s. 211; Omeljan Pritsak, "The Polovcians...", s. 370; Mualla Uydu Yücel, "Kuman-Kıpçaklarda Toplum...", s. 192.

Kuman-Kıpçak toplumunda Şamanizm oldukça yaygındı. Şamanizm din olmamasına rağmen, Kuman-Kıpçaklar arasında din etkisi göstermiş olup Karadeniz'in kuzeyindeki topraklarda baskın bir inanıştı. Bundan dolayı Şamanizm, 14. yüzyıla kadar Deşt-i Kıpçak'ın doğusunda ve batısında en yaygın inançtı. Şamani gelenek-görenekler, Kuman-Kıpçakların dini hayatlarının temelini oluşturmaktaydı. Ayrıca Kuman-Kıpçaklar, Şamani gelenek-göreneklere göre bazı yeryüzü şekillerini kutsal kabul ediyorlardı. Özellikle dağlar, ormanlar ve nehirler Şamani dünya görüşünün gerekli kutsal bileşenlerindendi⁴²⁰. Kuman-Kıpçaklar, Şamani inanış şeklinin unsurları olarak taş heykellere, göğe, doğan güneşe, yıldıza, ateşe ve tabiat olaylarına tapınarak dini ritüellerini gerçekleştirirlerdi. Kuman-Kıpçakların taş heykellerin yüzlerini güneşe doğru çevirmiş bir şekilde yapmalarının bir nedeni de güneşe tapmalarıydı⁴²¹. Vurgulandığı gibi çok çeşitli tapınma anlayışına sahip Kuman-Kıpçaklarda doğa, kutsal kabul edilirdi. Kuman-Kıpçakların bu yerli dini adetleri ve ritüelleri, diğer Ortaçağ Türk halklarının dini adetleri ve ritüellerine benzemekteydi⁴²².

Kuman-Kıpçaklar arasında Şamanizm'in etkisiyle hayvanlar ruhani dünyayla iletişim kuran ruh rehberi olarak düşünülüyordu⁴²³. Bu nedenle Kuman-Kıpçaklarda belirli hayvanlar, kutsal kabul edilirdi. Başlıca kurt ve köpek, Kuman-Kıpçakların en önemli figürleriydi.

Kuman-Kıpçakların yerel dini ritüellerinde kurdun ayrı bir yeri vardı. Kurt kültü, Kuman-Kıpçaklarda oldukça önemliydi. Kurt, büyük güç ve kudretin varlığı olduğu gibi toplum dışında yaşayan güçlerin de sembolüydü. Ayrıca eski Türklerde olduğu gibi kurt, Kuman-Kıpçaklarda da mükemmel ve güçlü bir yırtıcı hayvandı. Kuman başbuğları düşmanlarını yendikten sonra kurt gibi ulurlardı. Kuman başbuğları ile kurt arasında kutsal bir bağ vardı⁴²⁴. Bu bağı daha iyi açıklamak için en güzel örnek, 1099 yılında Volın knezi David İgoreviç'in Macarlar üzerine yaptığı

⁴²⁰ Sercan M. Ahincanov, *a.g.e.*, s. 268, 273; Peter B. Golden, "*Religion among the Qipcaqs...*", s. 214, 237.

⁴²¹ Sercan M. Ahincanov, *a.g.e.*, s. 268, 272; İbrahim Şeşen, *a.g.e.*, s. 208; Peter B. Golden, "*The Shaping of Cuman-Qipcaqs...*", s. 329.

⁴²² Peter B. Golden, *Wolves, Dogs and Qipcaq Religion, AOASH*, Nos. 1-3, Budapeşte 1997, s. 97.

⁴²³ Peter B. Golden, "*Religion among the Qipcaqs...*", s. 204.

⁴²⁴ Sercan M. Ahincanov, *a.g.e.*, s. 274; Peter B. Golden, "*Wolves, Dogs...*", s. 89, 91; Peter B. Golden, "*Religion among the Qipcaqs...*", s. 188.

sefere katılan ünlü Kuman başbuğu Bonyak'ın tefeülüdür. O yıl Kuman başbuğu Bonyak, Rusların müttefiki olarak Macarlara karşı sefere katıldı. Savaştan önceki gece, hurafeye inan Bonyak uyanıp tefeül için dışarı çıktı. O sırada kurtlar uluyordu, bu ulumaya kendisi de karşılık verdi. Birkaç kurdun ulumasına güvenerek ertesi gün zaferi kazanacakları inancı arttı. Daha sonra knez David'e Macarları yeneceklerini söyledi. Ertesi gün müttefik Kuman-Rus birlikleri Macarları yenilgiye uğrattı⁴²⁵.

Kuman-Kıpçakların inanç sistemlerinde öteki önemli hayvan ise köpekti. Köpek kültü, Kuman-Kıpçak toplumunda yaygındı. Kuman-Kıpçaklar, diğer halklarla yapılan yemin etme törenlerinde ve bu halklara sadakatlerini göstermek için köpekleri kullanırlardı. Ant içme seremonisinin bir parçası ve bağlılıklarının bir göstergesi olarak, köpeği kurban ederlerdi. Örneğin Kuman-Kıpçaklar, 1240'larda İznik Rum İmparatorluğu'na karşı, Latin İmparatorluğu'yla işbirliği yaptılar. Yapılan ittifakı kalıcı hale getirmek için köpek kurban ettiler. Başka bir örnekte ise Kuman-Kıpçaklar, Kuman bir kadınla evlenen Macar Kralı IV. Bela'nın oğlu V. İstvan'ın düğün töreninde Moğollara karşı Macar Krallığı'na sadakatlerini göstermek için, yemin ederek bir köpeği kılıçla ikiye ayırdılar⁴²⁶. Kuman-Kıpçak kabilelerinde kurt, gücün ve zaferin sembolü iken; köpek ise yemin etme törenlerinin vazgeçilmez aracıydı. Yukarıda değinildiği gibi her iki hayvan da Kuman-Kıpçak kabilelerinin yerel geleneksel ritüellerinin her zaman bir parçasıydı.

Hâkim oldukları Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda yerel inanışlarını koruyan Kuman-Kıpçaklar, komşu devletlerin etkisiyle semavi dinlere yöneldiler. Her şeyden önce üç semavi din içerisinde çevre Hıristiyan toplumların etkisiyle Hıristiyanlık, Kuman-Kıpçak toplumunda daha fazla yayıldı. İslamiyet ise Moğol seferlerinden sonra Karadeniz'in kuzeyinde yaşamaya devam eden Kuman-Kıpçaklar arasında yayılmaya başladı⁴²⁷. Diğer semavi din olan Yahudilik ise Kuman-Kıpçak toplumunda kabul görmedi⁴²⁸.

Kuman-Kıpçaklarda din değiştirme üstten alta doğru geliyordu. Kuman toplumunun ileri gelenleri yabancı etkisinde kalıp ilk onlarda din değiştirme

⁴²⁵ Mualla Uydu Yücel, *a.g.e.*, s. 316 – 318; Peter B. Golden, “*Wolves, Dogs...*”, s. 88.

⁴²⁶ Peter B. Golden, “The Dogs of the Medieval Qipcaqs”, *Varia Eurasistica, Festschrift für Professor Andras Rona-Tas*, Szeged 1991, s. 368, 369; Peter B. Golden, “*Wolves, Dogs...*”, s. 95.

⁴²⁷ Peter B. Golden, “*Religion among the Qipcaqs...*”, s. 225.

⁴²⁸ Ratisbon'lu Rabbi Petachia, *a.g.e.*, s. 7.

başlıyordu. Fakat Kuman-Kıpçakların üst zümresi din değiştirmesine rağmen, halk sıkı sıkı yerel dini geleneğe bağlıydı⁴²⁹.

Kuman-Kıpçaklar, komşu Ortodoks Hıristiyanlığa mensup devletler aracılığıyla Hıristiyanlık diniyle tanışıp bu dini kabul etmeye başladılar. Kurulan siyasi, askeri ittifaklar, akrabalık bağları ve ticari ilişkilerle Kuman-Kıpçaklar arasında Doğu Hıristiyanlığı yayıldı. Doğu Hıristiyanlığı öncelikle komşu Rusların gayretleriyle Kuman-Kıpçak toplumunda görülmeye başlandı⁴³⁰. Hıristiyanlığın etkisiyle Kumanlar, Rus Hıristiyan isimleri kullanmaya başladılar. Danil Kobyakoviç, Yuri Konçakoviç, Gleb Tirievic, Roman Kzic Kuman-Kıpçakların Hıristiyanlık sonrası kullandığı Rus kökenli isimlerdi. Diğer taraftan, 1118'de Gürcü Krallığı'na göç eden Kuman-Kıpçaklar, bu toplumla kaynaşp Doğu Hıristiyanlığı'na geçtiler⁴³¹. Ayrıca kurulan ticari ilişkiler de Kumanların din değiştirmesini kolaylaştırıyordu. Örnek vermek gerekirse, Suğdak'ta yaşayan Kumanlar, Rum tüccarların etkisiyle Ortodoks Hıristiyanlığı kabul ettiler. 14. yüzyılın ikinci yarısına doğru Suğdak'ın Ortodoks Kumanları burada bulunan Rumlar tarafından asimile edilmişlerdi⁴³².

Daha batıda yaşayan Kumanlar ise Katolik Hıristiyanlığın etki alanındaydılar. Karpat Dağları ile Tuna Nehri arasında kalan bölgede yaşayan bir grup Kuman, *Töton Şövalyeleri** ve Dominikan tarikatları vasıtasıyla Katolik Hıristiyan oldular. 1227'de din değiştiren Kuman başbuğu Boruç ve kontrolündeki Kumanların dini görevlerini daha kolaylıkla yerine getirmeleri için özel Kuman piskoposluk bölgesi kuruldu. Papalık açısından özel Kuman piskoposluğunun kurulması bozkır dünyasına Katolik Hıristiyan etkisinin artması bakımından önemli bir adımdı. Fakat bu piskoposluk ikinci Moğol seferinde yıkıldı. Daha sonra Milkov

⁴²⁹ A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk...*, s. 164; Peter B. Golden, "Religion among the Qipcaqs...", s. 227.

⁴³⁰ İlk bölümde de sıklıkla vurgulandığı gibi erken dönem Rus kronikleri, Kumanlardan dinsiz, Tanrısız diye bahsetmektedir.

⁴³¹ Laszlo Rasonyi, *Türk Devletlerinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler*, Ankara 1983, s. 34; Peter B. Golden, "Religion among the Qipcaqs...", s. 217, 218.

⁴³² İstvan Vasary, "Orthodox Christian Qumans and Tatars of the Crimea in the 13th – 14th Centuries", *Central Asiatic Journal*, Cilt: 32, Wiesbaden 1988, s. 270.

* Ortaçağ Roma-Cermen dini tarikatı. Haçlı seferlerine katılan tarikat, Katolik hacılara hac yolunda yardım etmek amacıyla kuruldu.

piskoposluğu adı altında tekrar kuruldu. Kuman piskoposluğu, Doğu Avrupa'da Katolik Hıristiyanlığı yaymak için uygulamaya koyulan kısa süreli bir aşamayı⁴³³.

Ortodoks ve Katolik mezhepleri Kuman-Kıpçak toplumunda farklı kanallarla yayılma imkânı buldu. Öncelikle Doğu Hıristiyanlığı komşu ülkelerle kurulan siyasi, askeri, ekonomik ilişkilerle ve akrabalık bağlarıyla Kuman-Kıpçak toplumunun ileri gelenleri arasında yayıldı. Diğer taraftan Batı Hıristiyanlığı ise Katolik misyonerler ve Macarlar aracılığıyla doğrudan dini gayelerle Tuna bölümünde yaşayan Kuman-Kıpçaklar arasında kabul gördü. Ama genel olarak Kuman-Kıpçakların Ortodoks devletlerle komşu olduklarından Doğu Hıristiyanlığı daha fazla Kuman-Kıpçak toplumunda yayıldı. Fakat sürekli Doğu ve Batı Hıristiyanlığı'nın etkisi altında kalmalarına rağmen, Kuman-Kıpçakların büyük bir çoğunluğu yerel dini motiflerini muhafaza ettiler. Öte yandan, Hıristiyan ülkelere (Macar, Gürcü krallıkları, Bizans, Latin, İznik Rum imparatorlukları, II. Bulgar devleti) göç eden Kuman-Kıpçak kabileleri din değiştirmek zorunda kaldılar. Din değiştirme, Kuman-Kıpçakların göçebe hayat tarzını terk edip hâkim kültürün içinde öz benliklerinin kaybetmelerine neden oldu⁴³⁴.

3.3.4. Kıpçaklarda Ölü Gömme Âdetleri

Kuman toplumunda ölen birisinin ardından yas tutmak ve ağlamak oldukça yaygındı. Kumanlarda kadınların ölmüş babalarının ve annelerinin ardından tüm gün ve gece ağlamaları töredendi. Bu ağıt ailede bir diğer ferden ölümüne kadar sürerdi. Kumanlar, kızlarına ağıtı öğretirlerdi. Kumanlar, gece boyunca ölünün ardından inleyip ulurlardı. Onların haykırılarıyla beraber köpekler de inleyip havlardı⁴³⁵. Kumanlarda matem uzun sürüp derin bir üzüntüyle gerçekleşirdi.

Öbür dünyada yaşamaya inanan Kumanlarda mezarlar, kurgan tabyası içinde hazırlanmaktaydı. Kumanların yaşadıkları coğrafyada bıraktıkları mezarlarda Doğu kültürünün etkilerini görmek mümkündür. Kuman erkek mezarlarının üzerinde

⁴³³ Victor Spinei, "The Cuman Bishopric—Genesis and Evolution", *The Other Europe in the Middle Ages: Avars, Bulgars, Khazars and Cumans (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450)*, Cilt: 2, (Ed. Florin Curta), Leiden 2008, s. 419, 425, 429, 444.

⁴³⁴ Akdes Nimet Kurat, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...*, s. 105; Victor Spinei, *a.g.m.*, s. 443.

⁴³⁵ Ratisbon'lu Rabbi Petachia, *a.g.e.*, s. 5, 7.

çatı yer almaktadır. Ölünün başı doğuya dönük durumdadır⁴³⁶. Kumanlar, kurganlara oldukça fazla önem verirlerdi. Ortaçağ'ın ünlü Flaman gezgini ve misyoneri Wilhelm Von Rubruk, Kuman mezarlarıyla ilgili şu bilgileri vermektedir: “Kumanlar, mezarlarının üzerine tepe yapıyorlardı. Bunun üzerine de doğu yönüne dönük ve karnının üzerinde elinde bir kâse olan heykel dikiyorlardı. Zenginler, bir piramit ya da küçük evler inşa ederlerdi. Bazen yanmış tuğladan yapılmış büyük kuleler ve taş bulunmayan yerlerde taştan evler vardı. Bir cenazede 16 at postunu mezarın etrafındaki dört kazık arasına astılar. Ayrıca buna içmek için at sütü ve yemek için et ilave ettiler. Doğuya doğru gittikçe daha büyük ve merdivenli, kısmen yuvarlak, kısmen dört köşe görünümlü farklı mezarlar da vardı. Bu mezarlarda yukarıya göğe doğru dikilmiş dört taş vardı”⁴³⁷.

Kumanlar, ölen kişinin defin merasimini bozkır kültürüne özgü bir şekilde yerine getiriyorlardı⁴³⁸. Ölen kişiyle beraber Kumanlar mezarlara çeşitli ev eşyaları, takılar, silahlar ve kaplar içinde yiyecekler koyuyorlardı. Kuman kurganlarında çıkan belli başlı malzemeler şunlardır: Bıçak, tabure, makas, gümüş pullarla süslü başlıklar, alttan geçmeli küpeler, burmalı bilezikler, gümüş zincirler, eğri ve tek ağızlı kılıç, mızrak ve ok uçları, üzengi çifti yay, sadak, tolga, zırh⁴³⁹. Mezarlardan

⁴³⁶ M. İ. Artamonov, *a.g.e.*, s. 543; Nora Berend, *a.g.m.*, s. 109; Omeljan Pritsak, “*Türk-Slav Ortak Yaşamı...*”, s. 199.

⁴³⁷ Wilhelm Von Rubruk, *a.g.e.*, s. 42, 43.

⁴³⁸ Jean De Joinville, ölen bir Kuman'ın defin merasimini şu şekilde nakletmektedir: “... Onların varlıklı silahşörlerinden birisi ölmüştü, bu sebeple çok büyük ve geniş bir mezar kazdılar. Cesedi çok gösterişli ve güzel bir şekilde giydirdikten sonra bir sandalyeye oturtup mezara koydular. Bunun ardından da onunla birlikte kendisinin sahip olduğu en iyi at ve en iyi asker, her ikisi de canlı olarak mezarın içerisine koyuldu. Bu asker, efendisiyle birlikte mezara konmadan önce Kumanların hükümdarı ve diğer varlıklı silahşörlerle vedalaştı. Bu vedalaşma sırasında onlar askerin kuşağına çok miktarda gümüş ve altın koydular ve ona şöyle dediler: “Ben öbür dünyaya geldiğimde, benim şimdi sana verdiğim emanetleri bana geri vereceksin.” Asker ise onlara: “Bunu büyük bir memnuniyetle yapacağım.” dedi. Bunlardan sonra Kumanların büyük hükümdarı, onların ilk hükümdarına hitap eden bir mektubu bu askere verdi. Bu mektupta onun çok dürüst ve iyi bir asker olarak yaşadığı ve efendisine çok iyi hizmet ettiği yazıyordu. Bu nedenle, onun uygun bir şekilde ödüllendirilmesi gerektiği bildiriliyordu. Bütün bu işler tamamlandığında onlar, askeri ve canlı atı efendileri ile birlikte mezara yerleştirdiler. Sonra da mezarın ağızını üst üste gelecek şekilde koyulan tahtalarla kapattılar. Daha sonra bütün ordu, onun üzerine toprak ve taşlarla örttü. Onlar o gece uyumadan önce gömdükleri kişinin anısına orada büyük bir tepelik yaptılar”. Geoffroi De Villehardouin - Jean De Joinville, *a.g.e.*, s. 260.

⁴³⁹ Akdes Nimet Kurat, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...*, s. 104; Laszlo Rasonyi, *Tuna...*, s. 109; M. İ. Artamonov, *a.g.e.*, s. 543, 544.

çıkarılan malzemelere bakıldığında Kumanların bozkır kültürünün bir parçası olduğunu açıkça söylemek mümkündür.

Kumanlar, mezarlara eşyanın yanında canlı hayvan (özellikle at) ve insan da gömüyorlardı. Böylece İdil'den Balkanlar'a karakteristik göçebe halkların bir geleneği olan kadim at gömme geleneğini getirdiler. Mezarlara ölünün bindiği at, bir bütün olarak ya da bir kısmıyla defnedilirdi. At gömme geleneği Kuman kurganlarının temel karakteristik özelliğini oluşturmaktadır. Atın yanı sıra Kumanlar, kurganlara koyun ve köpek de koyuyorlardı⁴⁴⁰.

Kumanlar, eski Türklerde olduğu gibi mezarlara balbal olarak adlandırılan taş heykeller dikiyorlardı. Diğer bir ifadeyle, Kumanlarda mezarların üzerine ya da yakınına ölünün şerefine taş figürler dikme geleneği vardı. Deşt-i Kıpçak'ta bulunan balbalların büyük bir kısmı şişman ve ihtiyar kadınları temsil ettiği için bu heykellere Rusça'da *babuška* kelimesinin etkisiyle *kamennaya babi (baba) ya da kamennye baby** denilmektedir⁴⁴¹. Bu heykellerin eski Türklerdeki balballarla benzer özelliklere sahip olmasına rağmen; Kuman taş figürlerinin diğerlerinden kendini ayıran farklı nitelikleri vardı. Eski Türklerde balbal; bazen ölen kimsenin, bazen de ölenin hizmetkârının heykeli olabiliyordu. Öte yandan Kuman balbalları erkek ve kadınlar için ayrı ayrı yapıldı. Kumanlar, heykeller üzerine geometrik figürler çizerlerdi. Heykellerde yüz oldukça dikkatli tasvir edildiğinden ve heykellerin giysi ile takı detayları büyük titizlikle işlendiğinden dolayı Kuman taş figürleri erken dönem Türk heykellerinden ayrılmaktadır. Kuman balballarının en belirgin özelliği ise, tasvir edilen kişinin elinde kâse bulunmasıdır. Kâseler, heykellerin en yaygın eşyasıydı. Bu şekildeki bir tasvirde, kâseler *bengisuyu*** sembolik olarak ifade etmektedir. Böylelikle bengisuyun önemine vurgu yapılarak Türkistan'ın yerel dini sisteminde kahramanların ve şamanların bengisuyula beslendiğine göndermede

⁴⁴⁰ Akdes Nimet Kurat, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...*, s. 104; Bahaeddin Ögel, *a.g.e.*, s. 291; M. İ. Artamonov, *a.g.e.*, s. 543; Andras Paloczi Horvath, *a.g.e.*, s. 102; Nora Berend, *a.g.e.*, s. 249; Peter B. Golden, “*Wolves, Dogs...*”, s. 95.

* Yaşlı taş kadın.

⁴⁴¹ Akdes Nimet Kurat, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...*, s. 105; Erdoğan Altınkaynak, “Deşt-i Kıpçak Balbalları”, *Turkish Studies: International Periodicals For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Fahrettin Kırzioğlu Armağanı*, Cilt: 3, Sayı: 4, Trabzon 2008, s. 98; Peter B. Golden, “*Religion among the Qipcaqs...*”, s. 203.

** İçene sonsuz yaşam verdiğine inanılan ve efsanelerde geçen su, ab-ı hayat.

bulunmaktadır. Kuman balbalları, Kuman toplumunda heykelciliğin gelişimi açısından oldukça önemlidir⁴⁴².

Kuman balbalları doğuya dönük olarak yapılırdı. Heykeller, uzaktan görünsün diye yüksek bir ovada bulunan kurganların en yüksek yerine dikilirdi. Kumanlar, balbalları dini ayin törenlerinde de kullanmaktaydılar. Heykellerdeki giysiler ile kurganlardan çıkarılan giysiler birbirine benzemektedir. Kadın ve erkek taş heykelleri birbirine benzese de; aralarında farklar da vardı. Örneğin askeri donanım sadece erkek heykellerinde görülmektedir. Kadın heykellerinde ise zengin başlık çeşitleri ve süs eşyaları vardır. Moğolların Deşt-i Kıpçak seferleri, her yönüyle Kumanların bölgedeki varlıklarını sarstığı gibi Kuman taş heykellerinin geleceğini de olumsuz etkiledi. Moğollar, çoğu taş heykelleri tahrip edip yıktılar. Bu nedenle Kumanlardan günümüze ulaşan en önemli kültürel miras olan taş heykellerin birçoğu, Moğollar tarafından yok edildi. Deşt-i Kıpçak'ta Moğol hâkimiyetini kabul eden Kumanlar, zamanla mezarlar üzerine heykel dikme geleneğini bıraktılar⁴⁴³.

3.3.5. Kuman Özel Adları ve Adların Kökeni

Kuman-Kıpçaklar, yeni doğan bebeklere isim verirlerken belirli özellikleri dikkate alırlardı. Özellikle isimlerde bozkır kültürünün, tabiat olaylarının ve Şamanizmin izlerini görmek mümkündür. Verilen adların kökeni, farklı kategorilerde şu şekilde değerlendirilebilir:

1. Totemistik adlar: *Abaoğlu, Abaçık, Kaban, Azbuğa*.
2. Hayvan adları: *Akkuş, Balaban, Bars (Pars), Çakır, Toğan, Köpek, Barak, İtoğlu, Kunduz, Koç*.
3. Ana babanın dileklerini gösteren adlar: *Debresin, Turman, Boluş, Böldür, Kolbas, Tolaba, Temirtaş, Berk, Menk, Altıbars, Çugay, Bilir*.
4. Çocuğun sevilmediğini gösteren adlar: *Bokmuş, Murdar, Bezdir*.
5. Vücutla ilgili iyi özellikleri belirten adlar: *Közel, Arbuз, Şişman, Tok*,

⁴⁴² Akdes Nimet Kurat, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...*, s. 104-106; M. İ. Artamonov, *a.g.e.*, s. 544, 545; Peter B. Golden, “*Religion among the Qipcaqs...*”, s. 203, 204; Mualla Uydu Yücel, “*Kuman-Kıpçaklarda Toplum...*”, s. 192; Erdoğan Altınkaynak, *a.g.m.*, s. 107, 108.

⁴⁴³ Andras Paloczi Horvath, *a.g.e.*, s. 101; Erdoğan Altınkaynak, *a.g.m.*, s. 101, 107, 108, 109, 112, 113.

Tokman, Esen, Alın, Tobuk, Kara, Albaş.

6. Kötü ruhlardan çocukları korumak için onlara verilen koruyucu adlar: *Susar, Çortan, İtaba, Sank, Bolmaz, Satmaz, Kaçkın, Borç, Kalaş.*
7. Tesadüfen verilen adlar:
 - a. Göze çarpan ilk bitki: *Koz, Kabak.*
 - b. Göze çarpan ya da işitilen ilk nesne: *Kemençe, Tombur, Balta, Çomak, Bıçak, Çekmen.*
 - c. Çadıra giren ilk kimse ya da dışardaki yabancı: *Yolçı, Tatar, Urusapa, Ermeni, Kayapa, Başkord.*
 - d. Anne veya babanın ilk duyduğu veya söylediği söz: *Aklan, Artuk, Yalpar, Yandı, Ulan, Çaba, Kaytar, Turpey.*
 - e. Doğum zamanındaki hava: *Karduman, Karlı, Yangurlu, Ayaz.*
 - f. Astronomik olay: *Aydoğa, Tolun, Ayapa.*
 - g. On iki hayvanlı takvime göre doğum yılı: *Kaplan, Arslan, İt, Yılan, Balık.*
 - h. Mevsim, ay, gün, bayram günü: *Yangot, Tobay, Kurban.*
 - i. Doğum zamanındaki olay: *Targ, Kayathkan*⁴⁴⁴.

Farklı dönemlerde ve değişik kavimlere ait kroniklerde geçen belli başlı Kuman–Kıpçak şahıs isimleri şunlardır: Aba (Apa), Abuşka, Akbaş, Aktay, Albaş, Alpamış, Alpar, Altunoba, Arbuş, Argış, Arguvan, Artuk, Asen, Ayapa, Ayaz, Aydua, Azgır, Baçman, Balık, Balta, Baramuk, Barkan, Basaraba, Bayar, Bayça, Beke, Beldiman, Beldüz, Berk, Bıçak, Bilir, Bokmuş, Boldur, Boluş, Bonçak, Bönek, Boro, Buçur, Buzgan, Bütemer, Çaba, Çakan, Çakır, Çengelli, Çolpan, Çomak, Çortan, Çura, Debresin, Dorman, Eçe, Eken, Eltemir, Eltuk, Etebiç, İllan, İtlar, İtük, Kaba, Kabak, Kaban, Kaçman, Kalaş, Kaman, Kaplan, Kara, Karakızıl, Kargala, Kayala, Kaytar, Kemençe, Kiçi, Koca, Koçkar, Kolbas, Konça, Kongur, Koptı, Koyan, Koza, Köncek, Köten, Kuman, Kumandur, Kurman, Küldür, Küre, Menk, Murdar, Ötemiş, Sakal, Satmaz, Seyhan, Soluk, Sumak, Şarukan, Şişman, Tas, Tatran, Tege, Temirtaş, Tepsi, Terter, Tetiy, Tobaşa, Tobuk, Tok, Toklı, Tokman,

⁴⁴⁴ Laszlo Rasonyi, “*Tuna Havzasında...*”, s. 128, 129; Laszlo Rasonyi, “*Kuman Özel...*”, s. 264, 268.

Toksaba, Tolun, Topçak, Toşman, Tugorkan, Tuman, Turuntay, Ulaş, Umul, Ügüli, Yan, Yandı, Yardar, Yarman, Yaruk, Yulma⁴⁴⁵.

3.4. Codex Cumanicus

Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda hâkimiyet kuran Kuman-Kıpçaklar, yazılı kültüre sahip değillerdi. Kuman-Kıpçakların bölgeye egemen oldukları süre zarfında onlarla ilgili bilgilere, komşu yerleşik toplumlara ait kroniklerden, dönemin seyyahlarından ulaşılmaktadır.

Codex Cumanicus, Kuman-Kıpçakların Deşt-i Kıpçak'ta egemenliklerini Moğollara bıraktıkları tarihten sonra yazılan derleme ve sözlük çalışması şeklinde elyazması bir eserdir. Codex Cumanicus, Deşt-i Kıpçak arazisinde Kuman-Kıpçaklardan günümüze ulaşan yegâne metindir⁴⁴⁶. Bu eser, Batı kaynaklarında *Lingua Comanesca** diye geçen Kuman dilinin en önemli mirasıdır⁴⁴⁷.

İki bölümden oluşan Codex Cumanicus'un kesin olarak ne zaman yazıldığı bilinmemektedir. Fakat eserin birinci bölümünün üzerinde 1303 tarihini gösteren kayıt bulunmaktadır⁴⁴⁸. Codex Cumanicus, büyük olasılıkla 14. yüzyılın ilk yarısında yazılmış olsa gerektir⁴⁴⁹. Eserin Kuman-Kıpçakların Karadeniz'in kuzeyinde hâkimiyetlerini kaybettiklerinden sonra yazılmış olması, Codex Cumanicus'un bölgede güçlü Kuman-Kıpçak kültürünün ve dilinin etkisini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Diğer bir ifadeyle, Kuman-Kıpçaklar, siyasi egemenliklerini kaybetmelerine rağmen; onların bölgedeki kültürel varlıkları sağlam bir şekilde devam etmiştir. Bu nedenle Codex Cumanicus, Kuman-Kıpçakların Deşt-i Kıpçak'ta varlıklarının en güçlü delili olup eşsiz bir özelliğe sahiptir.

Codex Cumanicus'un kim tarafından ve hangi sebeple yazıldığı tam olarak bilinmemesine karşın; içeriği incelendiğinde eserin ticari ve dini amaçlar için

⁴⁴⁵ Laszlo Rasonyi, “*Kuman Özel...*”, s. 160 – 261.

⁴⁴⁶ Azmi Bilgin - Necmettin Hacıeminoğlu, “Kıpçak Türkçesi”, *DİA*, Cilt: 25, Ankara 2002, s. 422; Jale Demirci, “Codex Cumanicus”, *TA*, Cilt: 3, Ankara 2002, s. 702.

* Kuman dili.

⁴⁴⁷ Laszlo Rasonyi, “*Tuna Havzasında...*”, s. 133.

⁴⁴⁸ Can Özgür, “Kıpçakların Dili”, *TA*, Cilt: 3, Ankara 2002, s. 692.

⁴⁴⁹ Süer Eker - Hülya Kasapoğlu, “Kıpçak Turkic as a Part of the Balkans and Eastern Europe History-Geography”, *Lucrarile Simpozionului International Cartea Romania Europa*, Bükreş 2009, s. 534; Jale Demirci, *a.g.m.*, s. 699.

hazırlandığı söylenebilir. Bu eser, Latince, Almanca, Farsça ve Kuman Türkçesiyle yazılmış çeşitli materyalleri kapsamaktadır⁴⁵⁰. Codex Cumanicus, şair Petrarca tarafından Antonius Von Finale'den alınıp 1362 yılında Venedik Cumhuriyeti'ne hediye edildi⁴⁵¹. Günümüzde eserin tek nüshası, Venedik'in Saint Marcus Kütüphanesi'nde bulunmaktadır⁴⁵².

Bir tür derleme ve sözlük karakterindeki anonim bir eser olan Codex Cumanicus, çeşitli kişilerin yazdıklarından oluşup birbirinden ayrı fakat daha sonra bir cilt haline getirilen iki defter halindedir⁴⁵³. Bu iki defter, İtalyan ve Alman bölümlerinden oluşmaktadır. İtalyan bölümü, Karadeniz'in kuzeyinde ticaretle uğraşan İtalyan koloniciler tarafından kaleme alınmıştır. Alman bölümü ise, Aşağı İdil bölgesinde misyonerlik faaliyetlerinde bulunan Alman Fransiskan mezhebi üyeleri tarafından yazılmıştır. Bu iki bölümde de iki türlü Kuman lehçesi geçmektedir⁴⁵⁴. Codex Cumanicus'u İtalyan kolonicilerin ve Alman rahiplerin yazması, eserin hangi amaçla yazılabileceği konusunda önemli bir işarettir. Bu eser, büyük olasılıkla İtalyanlar açısından Karadeniz'in kıyısındaki ticari faaliyetlerini daha da kolaylaştırmak için ekonomik nedenlerle hazırlandı. Almanlar açısından ise bölgede yaşayan Kuman-Kıpçakların Hıristiyan olmasını sağlamak uğruna kaleme alındı. Başka bir deyişle, İtalyanların ekonomik ve Almanların dini hedefleri, bu eserin ortaya çıkmasını büyük bir ihtimalle zemin hazırladı.

İlk bölüm olan İtalyan bölümü, biri alfabetik sıraya göre diğeri konularına göre hazırlanmış iki sözlükten ve toplamda 55 sayfadan oluşmaktadır. İtalyan bölümünün ilk kısmı Latince, Farsça ve Kıpçak Türkçesi üzerine üç sütun halinde yazılmış olup ve yaklaşık 1560 kelime içermektedir. İlk kısımda, maddi ve manevi dünyayla ilgili fiiller, kelimeler, zamirler ve zarflar yer almaktadır. Diğer taraftan, ikinci kısım genel olarak sosyal, tarihi ve ekonomik hayata yönelik kelimeleri

⁴⁵⁰ İstvan Vasary, "Oriental Languages of the Codex Cumanicus: Persian and Cuman as Linguae Francae in the Black Sea Region (13th – 14th Centuries)", *Il Codice Cumanico e il suo Mondo*, (Ed. F. Schmieder, P. Schreiner), Roma 2005, s. 110; Jale Demirci, *a.g.m.*, s. 699.

⁴⁵¹ Can Özgür, *a.g.m.*, s. 692.

⁴⁵² Ali Fehmi Karamanlıoğlu, "Kıpçaklar ve Kıpçak Türkçesi", *İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: 12, İstanbul 1962, s. 179.

⁴⁵³ Can Özgür, *a.g.m.*, s. 692, 693.

⁴⁵⁴ İstvan Vasary, "Oriental Languages of the Codex Cumanicus...", s. 123; Jale Demirci, *a.g.m.*, s. 699.

içermektedir. Bu kısım, 1120 civarında kelimeyi kapsamaktadır. “Tercümanın Kitabı” olarak da adlandırılan ilk bölüm, Latince, Farsça ve Kıpçak Türkçesindeki sözlüklerle Kuman dilinin uygulamalı elkitabı şeklindedir⁴⁵⁵.

Alman bölümü; Kıpçakça-Almanca ve Kıpçakça-Latince iki sözlük olup içerisinde Latineden çevrilmiş Hıristiyanlığa ait duaları, ilahileri ve 47 adet Kıpçak bilmecesini barındırmaktadır. 27 sayfadan oluşan Alman bölümü, İtalyan bölümünden daha değerlidir. Çünkü bu bölüm Kıpçak Türkçesine ait daha orijinal unsurlar içermektedir. Farsçaya yer verilmeyen bu bölümünde metinler, Latin, Gotik ve Yunan harfleriyle yazılmıştır. İtalyan bölümüne göre daha karışık olan Alman bölümü, yazar kişilerden dolayı “Misyonerlerin Kitabı” olarak da adlandırılmaktadır. Alman bölümü, çok çeşitli bölümlerden ve kısımlardan oluşmaktadır. Bu bölümde Kuman-Kıpçakların zaman algısı ile ilgili terimler de bulunmaktadır⁴⁵⁶. Genel hatlarıyla, ikinci bölüm dini metinlerin, folklorik öğelerin karışık koleksiyonu tarzındadır⁴⁵⁷.

Dil bilgisi ve edebi açıdan, Codex Cumanicus şüphesiz Ortaçağ Kıpçak Türkçesi metinlerinin en değerli koleksiyonudur. Bu eser, Kıpçak halklarının günümüze ortak mirasıdır. Eseri değerli kılan bir diğer yönü ise, eserin Latince yazılmış olmasıdır⁴⁵⁸. Codex Cumanicus, Türk dilinin Divan-ı Lügat’it Türk’ten sonra ikinci en büyük eseri olarak kabul edilmektedir⁴⁵⁹. Farklı gayelerle yazılan ama tam olarak kimlerin yazdığı bilinmeyen Codex Cumanicus, Kuman-Kıpçakların dünya kültürüne en önemli katkılarından birisidir. Bu eseri en ilginç kılan yönü, Karadeniz’in kuzeyinde Moğol egemenliğinin başladıktan sonra eserin İtalyan ve Almanlar tarafından Kuman-Kıpçaklar adına yazılmasıdır. Bu da Kuman-Kıpçakların Deşt-i Kıpçak’a kalıcı bir şekilde yerleştiklerini ve hâlâ kültürlerini esaslı bir şekilde koruduklarını göstermektedir.

⁴⁵⁵ Peter B. Golden, “The Codex Cumanicus”, *Central Asian Monuments*, (Ed. Hasan B. Paksoy), İstanbul 1992, s. 339, 341; Jale Demirci, *a.g.m.*, s. 699; Can Özgür, *a.g.m.*, s. 693; Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *a.g.m.*, s. 179.

⁴⁵⁶ Kuman-Kıpçaklar, haftanın günlerini adlandırırken yaşadıkları bölgedeki halkların kültürel etkisinde kaldılar. Ayrıntılı bilgi için bkz: Peter B. Golden, “The Days of the Week in Turkic: Notes on the Cumano-Qıpçaq Pattern”, *AOASH*, Cilt: 48, No: 3, Budapeşte 1995.

⁴⁵⁷ Peter B. Golden, “*The Codex...*”, s. 339, 341, 354; Jale Demirci, *a.g.m.*, s. 701, 702; Can Özgür, *a.g.m.*, s. 693; Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *a.g.m.*, s. 179.

⁴⁵⁸ İstvan Vasary, “*Oriental Languages of the Codex Cumanicus...*”, s. 124; Can Özgür, *a.g.m.*, s. 693.

⁴⁵⁹ Mualla Uydu Yücel, “*Kuman-Kıpçaklarda Toplum...*”, s. 193.

3.5. Kıpçakların Doğu Avrupa Coğrafyası ve Halkları Üzerindeki Etkileri

Yaklaşık 200 yıl Karadeniz'in kuzeyindeki geniş düzlüklere egemen olan Kuman-Kıpçaklar, var oldukları süre zarfında bölge tarihinin önemli bir parçası oldular. Moğolların bölgeye gelişiyle Balkanlara göç eden Kuman-Kıpçaklar, buradaki ülkelerin siyasi tarihlerinin şekillenmesinde öncü rolleri üstlendiler. Örneğin Kuman-Kıpçaklar, II. Bulgar devletinin kurulmasında etkili oldular ve yıkılışına kadar bu devletin yönetici hanedanlarını kurdular: Asenler (1185–1280), Terterler (1280–1323) ve Şişmanlar (1323–1398). Ayrıca Eflak'ta Basaraba hanedanının (1330'dan 17. yüzyıla kadar) kurucusuydular⁴⁶⁰. Burada zamanla Kuman-Kıpçaklar, Boyer (boyar) adıyla tanınan yüksek soylular sınıfını oluşturdular⁴⁶¹. Yine Kuman-Kıpçaklar; Bizans, İznik Rum, Latin imparatorlukları ve Macar Krallığı'nın siyasi tarihlerinde oldukça kilit konumdaydılar. Kuman-Kıpçaklar, göç ettikleri ülkelerin kurulmasında, güçlenmesinde ve bölge siyasetinde varlığını hissettirmesinde oldukça etkili rollere sahiptiler.

Balkanlara göç eden Kuman-Kıpçakların, Balkan yarımadasında nehir, göl, köy, kasaba, şehir gibi yer adlarının Türkçeleşmesinde ve yeni yerleşim yerlerinin kurulmasında önemli rolleri oldu. Başka bir deyişle, 12. ve 14. yüzyıllar arası kitleler halinde Balkanların çeşitli bölgelerine yerleşen Kuman-Kıpçaklar, bu coğrafyanın farklı yerleşim yerlerine kendi adlarını verdiler. Kuman-Kıpçaklar, genelde yaşadıkları yerlere kendi başbuğlarının isimlerini veriyorlardı. Bu yüzden de bu yerlerin isimleri başbuğlara göre değişiyordu⁴⁶². Her ne kadar 19. yüzyıldan itibaren belirli ülkelerde millileştirme politikasından doğrudan etkilense de; Doğu Avrupa'nın bazı yerleşim birimlerinde ve coğrafik yer isimlerinde Kuman-Kıpçak menşei yer adları, çeşitli ülkelerde hâlâ mevcuttur.

İkinci Bulgar devletinin kuruluş ve gelişme aşamalarında doğrudan etkili olan Kuman-Kıpçaklar, bu ülkenin farklı bölgelerine kendi isimlerini vermişlerdir.

⁴⁶⁰ İstvan Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar...*, s. 146.

⁴⁶¹ A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk...*, s. 166.

⁴⁶² İstvan Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar...*, s. 176; Muzaffer Tufan, "Balkanlarda Bin Yıllık Türk Kültürü", *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri: Bildiriler*, İstanbul 1996, s. 3; Mualla Uydu Yüce, "Balkanlarda Peçenekler...", s. 212; Peter B. Golden, "Güney Rusya...", s. 377; Mualla Uydu Yücel, "Rus Kaynaklarına Göre...", s. 59.

Günümüz Bulgaristanı'nda Kuman-Kıpçaklardan kalma başlıca yer isimleri şunlardır: Sofya'da Kumantsi, Vidin'de Kumani Adası, Niğbolu'da Komana, Lofça'da Kumaitsa⁴⁶³.

Karpat Dağları ile Tuna Nehri arasında kalan bölge, Tuna bölüğünü oluşturan Kuman-Kıpçak kabilelerinin yaşadıkları yerlerden birisidir. Daha önce de vurgulandığı gibi burada Kuman-Kıpçaklar, Eflak Prensligi'nin kurulmasında ve Boğdan Prensligi'nin güçlenmesinde önemli rollere sahiptiler. Günümüzde Romanya sınırları içinde kalan bu bölgede Kuman-Kıpçaklardan kalma çok sayıda yerleşim birimleri yer isimleri ve coğrafik yer adları vardır. Bu coğrafyada yer alan belli başlı yer adları şunlardır: Ciuturești, Belcirești, Tonguzeni, Comandarești, Darmanești, Coman, Comanel, Comanul, Comana, Comanești, Comaneștilor, Comanca, Comani, Comanita, Comaniti⁴⁶⁴.

Macar Krallığı, Moğol seferleri neticesinde yoğun bir şekilde Kuman-Kıpçakların göç ettiği bir diğer önemli ülkedir. Bilhassa Kuman-Kıpçaklar, Arpad hanedanlığı döneminde krallığın siyasi hayatında oldukça etkiliydiler. Macar Krallığı tarafından belirlenen Kuman-Kıpçakların yerleştikleri yerler, zamanla Kuman-Kıpçak kökenli isimler aldılar. Kuman-Kıpçakların yaşadıkları yerler olan Büyük ve Küçük Kumanya'dan günümüze kadar gelen en önemli yer adları şunlardır: Nagy Kunsag, Kis Kunsag, Debretsen (Tepresin), Kartsag (Karsak), Bayça, Otar, Beş-otar, Bagdaş, Köteliakaşka, Sank, Bogaz, Bengeçeg (Mengüçek), Konta, Tayla, Kongrolu, Ketelegaska, Orgowan, Zomokzallasa⁴⁶⁵.

Bu ülkelerin dışında Balkanların farklı yerlerinde Kuman-Kıpçaklarda kalma belli başlı yer isimleri şunlardır: Kumanova, Kuman, Kumaniçevo, Kumaniçeva Bara, Kumaniç, Kumaniçevtsi, Kumaniçi, Kumanski, Most, Reka Kumanitsa, Kumanska Niva, Comana, Kumanic, Kumanite, Kumanitza, Kumanic, Komanov⁴⁶⁶. Görüldüğü gibi Kuman-Kıpçaklar, Balkanların çeşitli yerlerine yayılmışlar ve yerleştikleri yerlere kendilerine özgü isimleri vermişlerdir. Bu

⁴⁶³ İlker Alp, *Pomak Türkleri (Kumanlar-Kıpçaklar)*, Edirne 2012, s. 20, 21.

⁴⁶⁴ Laszlo Rasonyi, *Tarihte...*, s. 151; Victor Spinei, *The Romanians...*, s. 311, 313 – 316.

⁴⁶⁵ Laszlo Rasonyi, *Tarihte...*, s. 144; Laszlo Rasonyi, “*Tuna Havzasında...*”, s. 129; Laszlo Rasonyi, “*Kiskunsag'da Kumanca...*”, s. 288, 290, 297.

⁴⁶⁶ Yusuf Hamzaoğlu, *a.g.e.*, s. 102; Victor Spinei, *The Romanians...*, s. 317.

isimlerin günümüze kadar gelmiş olması, Kuman-Kıpçak kültürünün ne kadar köklü bir şekilde Balkan coğrafyasına yerleştiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Yer adları dışında Kuman-Kıpçaklar yaşadıkları bölgelerde temas kurdukları halkların dillerini de etkilemişlerdir. Özellikle Rusça, Bulgarca, Macarca ve Rumence’de çok sayıda Kuman-Kıpçak Türkçesi kökenli kelime mevcuttur.

Kuman-Kıpçaklar, Doğu Avrupa askeri tarihinde önemli roller oynadılar. Kuman-Kıpçak savaşçıları, müttefik ya da paralı asker olarak yer aldıkları ordularda daha önce bu coğrafyada görülmemiş hafif göçebe süvari birlikleri şeklinde önemli zaferler elde ettiler⁴⁶⁷. Dost ya da düşman ülkeler, Kuman-Kıpçak askeri sistemine ve savaş taktiğine göre kendi ordularını düzenlediler. Kuman-Kıpçakların sadak kullanımı, Avrupa’ya getirdikleri en önemli yeniliktir. Dönemin askeri kaynaklarında bu malzeme, “Kuman okluğu” olarak geçmektedir⁴⁶⁸.

Göç ettikleri ülkelerde baskın kültürün etkisiyle bozkır yaşantısını terk eden Kuman-Kıpçaklar, zamanla Hıristiyanlık dininin de etkisiyle öz benliklerini kaybettiler. Fakat Kuman-Kıpçak kültürünün varlığı, onların etkileşim içinde oldukları ülkelerin günümüz dillerindeki belirli kelimelerle ve yaşadıkları coğrafyadaki bazı yer isimleriyle sağlam bir şekilde devam etmektedir.

3.6. Kumanların Türk Tarihindeki Yeri

Kuman-Kıpçak kabileleri, Karadeniz’in kuzeyindeki geniş düzlüklerde hâkim olup oldukça geniş bir alanda konargöçer hayat tarzı şeklinde hüküm sürdüler. Burada uçsuz bucaksız yaylalara ve zengin avlanma ormanlarına sahiptiler. Konargöçer Türk boyları içinde bu kadar geniş bir alana yayılan başka bir Türk boyu pek bilinmemektedir⁴⁶⁹. Kuman-Kıpçaklar, göçebe bir boy olduklarından bozkır coğrafyasına önem vermişler, bozkır dışında kalan yakın yerler için sadece ekonomik nedenlerle mücadele ederlerdir⁴⁷⁰. Kuman-Kıpçaklar, konargöçer boy olarak savaşçı

⁴⁶⁷ İstvan Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar...*, s. 175.

⁴⁶⁸ İsmail Mangaltepe, *a.g.m.*, s. 151.

⁴⁶⁹ Fakiya Meşfedenkızı Şamşidenova, “Kıpçakların Türk Halklarının Etnogenezindeki Rolü”, (Terc. Almagül İsina), *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Dergisi*, Sayı: 153, İstanbul 2004, s. 5; Mustafa Safran, *a.g.m.*, s. 787.

⁴⁷⁰ The Hon S. Runciman, “Orta Çağların Başlarında Avrupa ve Türkler”, *TTK Belleten Dergisi*, Cilt: VII, Sayı: 25, Ankara 1943, s. 56, 57.

yapıları ve hızlı teşkilatlanma bilinçleriyle Doğu Avrupa coğrafyasında varlıklarını hissettirdiler⁴⁷¹. 11. yüzyılın ortalarından itibaren İrtiş'ten Tuna'ya kadar olan geniş bozkır topraklarını kontrol etmeye başlayan Kuman-Kıpçak kabileleri, başarılı bir şekilde yerleşik kültürlü komşularının devlet sistemlerine uyum sağladılar. Diğer bir ifadeyle; kendi çıkarlarına uygun olarak Rus knezliklerine, Bizans İmparatorluğu'na ve Macar Krallığı'na onların iç ve dış politikalarında askeri, siyasi yardımlarda bulundular⁴⁷². Konargöçer Kuman-Kıpçaklar ile komşu yerleşik kültürlü toplumların etkileşimi, Doğu Avrupa'da etno-genetik süreç ve bir yere uyum sağlama açısından mükemmel bir durum çalışmasıdır. Bu nedenle modern dönem öncesi Avrasya tarihi, Kuman-Kıpçaklarla ilişki kurulmadan anlaşılmaz⁴⁷³.

Federatif tarzda örgütlenen Kuman-Kıpçaklar, Peçenekler gibi Rusların Dinyeper boyunca Karadeniz'e inmelerini engellediler. Karadeniz'in kuzeyindeki toprakların Türk yurdu olarak devamını sağladılar⁴⁷⁴. Kendilerinden önce bu topraklara egemen olan soydaş bozkır Türk kavimlerinin izinden gidip bölgedeki Türk varlığına önemli katkı yaptılar.

Kuman-Kıpçaklar, daha önce de değinildiği gibi yayıldıkları arazilerde topoğrafik adların Türkçeleşmesinde önemli rolleri olmuştur. Türkistan'a ait yer isimleriyle bölgeye damgalarını vurmuşlardır⁴⁷⁵. Özellikle Balkanlar'da çok sayıda Kuman-Kıpçaklardan kalma yer isimleri mevcuttur. Bu durum Osmanlı öncesi Balkan tarihi açısından önemli bir gelişmedir. Böylelikle Kuman-Kıpçaklar, yer isimleriyle Osmanlı öncesi Balkan yarımadasının Türkçeleşmesine katkı sağladıkları ortadadır. Yine yayıldıkları coğrafyadaki halkların dillerinde Kuman-Kıpçaklardan kalma Türkçe sözcükler vardır.

Kuman-Kıpçakların Türkistan halklarının etnik oluşum süreçlerindeki payı ortadadır. Başka bir ifadeyle, Kıpçakların Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar, Başkurt, Karakalpak, Kumuk, Karaçay-Balkar gibi kavimlerin etnik oluşumunda önemli roller

⁴⁷¹ Osman Karatay, "Doğu Avrupa Türk Tarihinin Ana Hatları...", s. 68.

⁴⁷² Peter B. Golden, *Nomads and Sedentary Societies...*, s. 40; Robert L. Wolff, *a.g.m.*, s. 200.

⁴⁷³ Peter B. Golden, "The Shaping of Cuman-Qipcaqs...", s. 303, 304.

⁴⁷⁴ Akdes Nimet Kurat, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...*, s. 98.

⁴⁷⁵ Akdes Nimet Kurat, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki...*, s. 102; Mualla Uydu Yücel, "Kumanlar...", s. 574, 575.

üstlendikleri açıktır⁴⁷⁶. Diğer taraftan, Kuman-Kıpçaklar Balkanlarda Bulgar ve Rumen milletlerinin devletleşmelerinde ve etnik olarak var olmalarında kilit roller üstlenmişlerdir. Kuman-Kıpçaklar yayıldıkları coğrafyalarda Türk ve Türk olmayan bazı halkların tarih sahnesine çıkmalarında, günümüze kadar varlıklarını korumalarında yaptıkları katkılar ortadadır. Bu nedenlerle Kuman-Kıpçaklar yayıldıkları toprakların tarihlerinde kalıcı izler bırakmışlardır.

⁴⁷⁶ Mehmet Kıldıroğlu, *Kırgızlar ve Kıpçaklar*, Ankara 2013, s. 194.

SONUÇ

Kuman-Kıpçaklar, 11. yüzyılın ortalarından 13. yüzyılın ortalarına kadar Karadeniz'in kuzeyindeki topraklara egemenliklerini kuran Ortaçağ'ın konargöçer bozkır Türk kavimlerinden birisidir. Türkistan coğrafyasının iklim ve coğrafyasına uygun bir şekilde hayat süren ve geçimlerini hayvancılıkla sağlayan Kuman-Kıpçak kabileleri, Moğol Kitayların hayvanlarını otlattıkları topraklarına saldırması üzerine Türkistan coğrafyasının içlerine doğru göç dalgasını başlattılar. Burada zamanla yeni kabile ve boyların katılmasıyla daha da güçlendiler. Büyük hayvan sürüleri için daha geniş mera arayışı içinde ilerleyişini sürdüren Kuman-Kıpçak kabileleri, yüzyıllardır soydaşlarının kullandığı yolu kullanıp Karadeniz'in kuzeyindeki topraklara geldiler. Kuman-Kıpçaklar, bu yeni bölgede farklı halkları ve soydaşlarını yönetimleri altına alarak özünde kabileler ittifakı olan Kuman-Kıpçak konfederasyonunu oluşturdular. Aynı zamanda bazı Kuman-Kıpçak kabileleri ilerleyişini sürdürüp Balkan yarımadasının içlerine kadar yayıldılar. Kuman-Kıpçaklar, Karadeniz'in kuzeyinde egemenliklerini sağlamışlar, bölgedeki en büyük düşmanları Rusların güneye inmelerini geciktirmişlerdir. Onların bölgeye gelişile beraber Karadeniz'in kuzey bozkırları için Deşt-i Kıpçak ifadesi kullanılmaya başlanmıştır. 13. yüzyılın ortalarından itibaren Deşt-i Kıpçak yoğun Moğol seferlerine sahne oldu. Kuman-Kıpçaklar, bölgeyi canla başla savunmalarına rağmen Moğollar karşında yenildiler, bölgenin egemenliğini onlara devrettiler. Moğol egemenliğini kabul etmeyen bazı Kuman-Kıpçak kabileleri, Balkanlara göç etti. Moğol baskısıyla anayurtlarını terk eden Kuman-Kıpçaklar, ikinci vatan olarak kabul ettikleri Karadeniz'in kuzeyini de kanlı çatışmalar sonucunda Moğollara devretmek zorunda kaldılar. Diğer bir ifadeyle; Moğollar, Türkistan ve Karadeniz'in kuzeyinde Kuman-Kıpçakların ellerindeki topraklara saldırıp onların egemenliklerini noktaladılar.

Kuman-Kıpçaklar, tarihleri boyunca farklı yerlere yayılıp değişik devletlerle ilişki kurdular. Bu durum, Kuman-Kıpçakların dönemin kaynaklarında farklı isimlerle adlandırılmasına neden oldu. Bu farklı adlandırılmada Kuman-Kıpçakların fiziki yapıları da etkili olmuştur. Kuman-Kıpçaklar, göç ettikleri ülkelerin siyasi ve askeri sistemine hemen dâhil olmayı başarabilen bir özelliğe sahiplerdi. Kuman-Kıpçakların savaşçı özellikleri, onların farklı devletlerle ittifak kurmalarını sağladı.

Özellikle Rus, Bizans, Bulgar, Latin ve Macarlarla kurulan ittifaklar dönemin siyasi tarihini derinden etkilemiştir. Hafif Kuman-Kıpçak süvari birliği bölgenin askeri tarihinde önemli rol oynamıştır. Devlet düzeninden yoksun bir şekilde yaşayan Kuman-Kıpçakların komşu yerleşik toplumlarla siyasi ve askeri ittifak kurması dünya tarihinde ender görülen durumlardan birisidir. Bu yüzden Kuman-Kıpçaklar, Ortaçağ Doğu Avrupa siyasi tarihinin ayrılmaz bir parçasıdır. Kuman-Kıpçakları göz önünde bulundurmadan başta askeri ve siyasi tarihleri olmak üzere Rus knezlikleri, Bizans, Latin imparatorlukları, ikinci Bulgar devleti, Eflak-Boğdan prenslikleri ve Macar Krallığı'nı anlamak eksik kalır. Çünkü bu devletlerin belirli tarihlerinde Kuman-Kıpçakların oynadıkları siyasi ve askeri roller ortadadır.

Göç olgusu, Kuman-Kıpçakların tüm tarihleri boyunca var olan bir durumdur. Kuman-Kıpçaklar, egemen oldukları topraklarda kaynağında kabileler birliği olan konargöçer hayat şartlarını sürdürdüler. Doğal olarak bu hayat tarzında hayvancılığa dayalı sosyal yaşam, Kuman-Kıpçakların ekonomilerinin özünü oluşturdu. Kuman-Kıpçaklar için bozkır en önemli yerdi. Bozkır dışında kalan bölgeler, doğrudan ilgi alanlarının dışındaydı. Bozkır dışında kalan komşu yerleşik toplumlarla ancak zorunlu ekonomik faaliyetlerle (başlıca ticaret, yağma), askeri yollarla ve akrabalık bağlarıyla ilişki kuruluyordu. Bu şekilde bir yaşayış tarzı Kuman-Kıpçakların devlet kurmasını engelleyen faktörlerden birisi olarak düşünülebilir. Ayrıca Kuman-Kıpçakların bölgeye hâkim oldukları süre zarfında onların egemenliğini ortadan kaldıracak güçlü komşu devletler yoktu. Zaten komşu devletlerin bozkırı ele geçirme gibi bir girişimleri de olmadı. Tüm bu gelişmeler, bölgeye Kuman-Kıpçakların kendilerine özgü bir yönetim tarzının ve yaşayış koşullarının önünü açtı.

Her zaman bir göç hareketi, bozkır yaşantısı, ata bağlılık, Şamanist âdetler ve sürekli savaşçı karakterleri Kuman-Kıpçakların belli başlı en tipik özelliklerinden bazılarıdır. Kuman-Kıpçaklar, göç ettikleri yerleşik toplumlu ülkelerde bu özelliklerini sürdürdüler. Fakat zamanla baskın kültür karşısında bu özelliklerini kaybedip yerleşik toplumun bir parçası oldular. Diğer taraftan Kuman-Kıpçaklar, Karadeniz'in kuzeyinde komşu Hıristiyan ülkelerle çevriliydiler. Bu ülkelere göç eden Kuman-Kıpçak kabileleri, Hıristiyan dinini kabul etmek zorunda kaldılar. Bu durum da Kuman-Kıpçakların öz benliklerini kaybetmelerine neden oldu. Her ne kadar Kuman-Kıpçaklar öz benliklerini kaybetmeler de yaşadıkları yerlerin

isimlerinin Türkçeleşmesini ve etkileşim içinde oldukları Hıristiyan halkların dillerine Türkçe kelimeler girmesini sağladılar. Bu bağlamda Doğu Avrupa’da Kuman-Kıpçakların varlığı, siyasi olmasa da kültürel anlamda bu kelimelerle ve yer isimleriyle devam etmektedir. Özellikle günümüzde Rusya, Ukrayna, Romanya, Bulgaristan ve Macaristan gibi Avrupa ülkelerinde Kuman izini kültürel ve etnik anlamda görebilmek mümkündür.

Karadeniz’in kuzeyindeki bozkırlarda egemenliklerini kuran Kuman-Kıpçaklar, kendilerinden önceki soydaş konargöçer Türk kavimleri gibi bölgenin Türkleşmesine ve Türk yurdu olarak kalmasına önemli katkı sağladıkları kesindir. Anavatandan bu bölgeye konargöçer Türk halkları tarafından gerçekleştirilen son göç dalgasını başlatan Kuman-Kıpçaklar, demografik anlamda burada Türk nüfusunun artmasını sağladılar. Ayrıca Kuman-Kıpçakların farklı etnik yapıdaki halklarla ilişkiler kurmaları neticesinde bölgede kültürel etkileşim, kaynaşma yaşandı. Bu etkileşimle beraber, bölgede Türk mirası varlığını güçlü bir şekilde devam ettirmektedir. Bu çerçevede Kuman-Kıpçaklar, Doğu Avrupa Türk tarihinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

1. Ana Kaynaklar

Akropolites, Georgios, *Vekayiname*, Terc. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

Carpini, Johann de Plano, *Moğol Tarihi ve Seyahatname, 1245–1247*, Terc. Ergin Ayan, Derya Kitabevi, Trabzon 2001.

De Villehardouin, Geoffroi - De Joinville, Jean, *Memoirs of the Crusades*, Terc. Sir Frank Marzials, J. M. Dent & Sons, Ltd., Londra 1908.

Hudud al-Alam: The Regions of the World, Terc. Vladimir Minorsky, Messrs. Luzac & Co., Londra 1937.

Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ı Lügat-it Türk*, Ciltler: 2-3, Terc. Besim Atalay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.

Kinnamos, Ioannes, *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, Terc. Işın Demirkent, TTK Basımevi, Ankara 2001.

Khoniates, Niketas, *Historia (Iannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, Terc. Fikret Işıltan, TTK Basımevi, Ankara 1995.

Kommena, Anna, *Alexiad: Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexias Komnenos Dönemi'nin Tarihi, Malazgirt'in Sonrası*, Terc. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1996.

Mervezi, *Sharaf Al-Zaman Tahir Marvazi on China, the Turks and India: Arabic Text (Circa A.D. 1120)*, Terc. Vladimir Minorsky, The Royal Asiatic Society, Londra 1942.

Ratisbon'lu Rabbi Petachia, *Travels of Rabbia Petachia of Ratisbon*, Terc. A. Benisch, The Jewish Chronicle Office, Londra 1856.

Rubruk, Wilhelm Von, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, Terc. Ergin Ayan, Ayığı Kitapları, İstanbul 2012.

Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Terc. Hrant D. Andreasyan, TTK Basımevi, Ankara 2000.

Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Neşr. Reşit Rahmeti Arat, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

The Chronicle Of Novgorod: 1016-1471, Terc. Robert Michell, Nevill Forbes, Camden Third Series, Cilt: 25, Londra 1914.

The Russian Primary Chronicle: Laurentian Text, Terc. Samuel Hazzard Cross, Olgerd P. Sherbowitz-Wetzor, Crimson Printing Company, Cambridge 1953.

2. Araştırma Eserleri

Agacanov, S. G., *Oğuzlar*, Terc. Ekber N. Necef, Ahmet Annaberdiyev, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

Ahincanov, Sercan, M. *Türk Halklarının Katalizör Boyu Kıpçaklar*, Terc. Kürşat Yıldırım, Selenge Yayınları, İstanbul 2009.

Alp, İlker, *Pomak Türkleri (Kumanlar-Kıpçaklar)*, TÜ Yayınları, Edirne 2012.

Angold, Michael, *The Byzantine Empire, 1025-1204, Political History*, Longman, New York 1997.

Artamonov, M. İ., *Hazar Tarihi: Türkler, Yahudiler, Ruslar*, Terc. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2008.

Baykurt, Cami, *Osmanlı Ülkesinde Hristiyan Türkler*, Karma Kitaplar, İstanbul 2007.

Barthold, V.V., *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Terc. Râgıp Hulusi Özdem, TTK Yayınları, Ankara 2013.

Berend, Nora, *At the Gate of Christendom: Jews, Muslims and "Pagan" in Medieval Hungary, c.1000–c.1300*, Cambridge University Press, Cambridge 2001.

Bretschneider, Emil, *Medieval Researches from the Eastern Asiatic Sources*, Cilt: 2, Trübner & Co., Ludgate Hill, Londra 1888.

Curta, Florin, *Southern Eastern Europe in the Middle Ages, 500-1250*, Cambridge University Press, Cambridge 2006.

Clauson, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, The Clarendon Press, Oxford 1972.

Dimnik, Martin, *The Dynasty of Cherginov: 1146-1246*, Cambridge University Press, Cambridge 2003.

Donuk, Abdülkadir, *Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Ünvan ve Terimler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988.

Eckhart, F. *Macaristan Tarihi*, Terc. İbrahim Kafesoğlu, TTK Basımevi, Ankara 2010.

Franklin, Simon – Shepard, Jonathan, *The Emergence of Rus 750 – 1200*, Longman, Harlow 1996.

Golden, Peter B., *Nomads and Sedentary Societies in Medieval Eurasia*, American Historical Association, New Jersey 1998.

_____, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Terc. Osman Karatay, Karam Araştırma ve Yayıncılık, Çorum 2006.

Gökbel, Ahmet, *Kıpçak Türkleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000.

Gumilev, L. N., *Hunlar*, Terc. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2003.

_____, *Muhayyel Hükümdarlığın İzinde*, Terc. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2003.

_____, *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları*, Cilt: 2, Terc. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2003.

_____, *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları*, Cilt: 1, Terc. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2006.

_____, *Avrasyadan Makaleler 1*, Terc. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2006.

_____, *Eski Türkler*, Terc. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2011.

Grumeza, İon, *The Roots of Balkanization: Eastern Europe C. E. 500-1500*, University Press of America, Plymouth 2010.

Hamzaoğlu, Yusuf, *Balkan Türklüğü: Makedonya, Bulgaristan, Slovenya*, Cilt: 2, Logos A, Üsküp 2010.

Horvath, Andras Paloczi, *Pechenegs, Cumans, Iasians: Steppe Peoples in Medieval Hungary*, Kner Printing House, Budapeşte 1989.

Hrushevsky, Michael, *A History of Ukraine*, Yale University Press, New Haven 1941.

Janselewitz, Mark J., *Nomad-Sedentary Politics in Medieval Russia: The Nomads in Russian History, Late Eleventh through Early Thirteenth Centuries*, 2003.

Jr, John V. A. Fine, *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, The University of Michigan Press, Michigan 1994.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2010.

Kıldıroğlu, Mehmet, *Kırgızlar ve Kıpçaklar*, TTK Yayınları, Ankara 2013.

Kurat, Akdes Nimet, *Peçenek Tarihi*, Devlet Basımevi, İstanbul 1937.

_____, *IV – XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Murat Kitabevi Yayınları, Ankara 1992.

_____, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, TTK Basımevi, Ankara 2010.

Klyashtorny, S. G. / Sultanov, T. İ., *Kazakistan: Türkün Üç Bin Yılı*, Terc. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2004.

Madgearu, Alexandru, *Byzantine Military Organization on the Danube, 10th-12th Centuries*, Brill Hotei Publishing, Leiden 2013.

Martin, Janet, *Medieval Russia, 980-1584*, Cambridge University Press, Cambridge 2007.

Nicolle, David - McBride, Angus, *Armies of Medieval Russia: 750-1250*, Osprey Publishing, Oxford 1999.

Nicolle, D. - Shpakovsky, V., *Kalka River 1223: Genghiz Khan's Mongols Invade*, Osprey Publishing, Oxford 2001.

Nossov, Konstantin S., *Medieval Russian Fortresses, AD 862-1480*, Osprey Publishing, Oxford 2007.

Orkun, Hüseyin Namık, *Peçenekler*, Remzi Kitaphanesi, İstanbul 1933.

_____, *Türk Tarihi*, Cilt: 2, Akba Kitabevi, Ankara 1946.

_____, *Türk Tarihinin Ana Hatları: Avarlar, Peçenekler, Kumanlar*, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara 1946.

Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Terc. Fikret Işıltan, TTK Basımevi, Ankara 2011.

Ögel, Bahaeddin, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi: Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, TTK Basımevi, Ankara 1991.

Radvan, Laurentiu, *At Europe's Border: Medieval Towns in the Romanian Principalities*, Terc. Valentin Cirdei, Brill Hotei Publishing, Leiden 2010.

Rasonyi, Laszlo, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1971.

_____, *Türk Devletlerinin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1983.

_____, *Tuna Köprüleri*, Terc. Hicran Akın, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1984.

Safran, Mustafa, *Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lüğatlere Göre Kuman-Kıpçaklarda Siyasi, İktisadi, Sosyal ve Kültürel Yaşayış*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1993.

Spinei, Victor, *The Great Migrations in the East and South East of Europe from the Ninth to the Thirteenth Century: Cumans and Mongols*, Cilt: 2, Terc. Dana Badulescu, Schwarzmeer-Studien, Amsterdam 2006.

_____, *The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century*, Brill Hotei Publishing, Leiden 2009.

Stephenson, Paul, *Byzantium's Balkan Frontier: A Political Study of the Northern Balkans, 900–1204*, Cambridge University Press, Cambridge 2004.

Şeşen, Ramazan, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK Basımevi, Ankara 2001.

Togan, A. Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.

_____, *Oğuz Destanı: Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1982.

Turnbull, Stephen, *Genghis Khan & The Mongol Conquests 1190-1400*, Osprey Publishing, Oxford 2000.

Vasary, İstvan, *Eski İç Asya'nın Tarihi*, Terc. İsmail Doğan, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007.

_____, *Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler (1185-1365)*, Terc. Ali Ecevit Akkoyunlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

Vernadsky, George - Karpovich, Michael, *A History of Russia, Cilt: 2 - Kievan Russia*, Yale University Press, New Haven 1948.

Vernadsky, George, *Moğollar ve Ruslar*, Terc. Eşref Bengi Özbilen, Selenge Yayınları, İstanbul 2007.

_____, *Rusya Tarihi*, Terc. Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul 2011.

Yakubovskiy, A. Yu., *Altın Ordu ve Çöküşü*, Terc. Hasan Eren, TTK Basımevi, Ankara 2000.

Yücel, Mualla Uydu, *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, TTK Yayınları, Ankara 2007.

3. Makaleler

Agacanov, S. G., “The States of the Oghuz, the Kimek and the Kipchak”, *History of Civilizations of Central Asia, Cilt: 4 - The age of achievement: A.D. 750 – to the end of the fifteenth century, Part One: The historical, social and economic setting*, Ed. M.S. Asimov, C.E. Bosworth, UNESCO Publishing, Paris 1998.

Ahmetbeyoğlu, Ali, “Türkistan’dan Doğu Avrupa’ya Yapılan Türk Göçleri”, *TA*, Cilt: 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Aleman, Agusti, “Batı Avrasya Steplerinde Türk ve Alan Halkları Arasındaki Tarihi Bağlantılar”, Terc. Nurşen Özsoy, *TA*, Cilt: 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Altınkaynak, Erdoğan, “Deşt-i Kıpçak Balbalları”, *Turkish Studies: International Periodicals For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Fahrettin Kırzioğlu Armağanı*, Cilt: 3, Sayı: 4, Trabzon 2008.

Ayan, Ergin, "Selçuklu-Kıpçak İlişkisi", *SAÜ Fen-Edebiyat Dergisi*, Cilt: 11, Sayı 2, Sakarya 2009.

Ayönü, Yusuf, “Bizans Ordusunda Ücretli Türk Askerler (XI.-XII. Yüzyıllar)”, *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 25, Konya 2009.

_____, “Batı Anadolu’daki Türk Yayılışına Karşı Bizans İmparatorluğu’nun Kuman-Alan Topluluklarını Balkanlardan Anadolu’ya Nakletmesi”, *TTK Belleten Dergisi*, Cilt: LXXVI, Sayı: 276, Ankara 2012.

Bela, Kossanyi, “XI-XII.nci Aslarda Uz’lar ve Koman’ların Tarihine Dair”, Terc. Hamit Koşay, *TTK Belleten Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı: 29, Ankara 1944.

Berend, Nora, “Cuman Integration in Hungary”, *Nomads in the Sedentary World*, Ed. Anatoly M. Khazanov, Andre Wink, Curzon Press, Padstow 2001.

Bilgin, Azmi - Hacıeminoğlu, Necmettin, “Kıpçak Türkçesi”, *DİA*, Cilt: 25, Diyanet Vakfı Neşriyat, Ankara 2002.

Boswell, A. Bruce, “The Kipchak Turks”, *The Slavonic and East European Review*, Cilt: 6, No:16, The Modern Humanities Research Association and University of College London, School of Slavonic and East European Studies, 1927.

Dall’aglio, Francesco, “The Bulgarian Siege of Thessaloniki in 1207, Between History and Hagiography” *Eurasian Studies*, Cilt: 1, Sayı: 2, Istituto per l’Oriente C.A. Nallino, Roma 2002.

_____, “The Military Alliance between the Cumans and Bulgaria from the Establishment of the Second Bulgarian Kingdom to the Mongol Invasion”, *AEMA*, Cilt: 16, Wiesbaden 2008-2009.

_____, “The Interaction between Nomadic and Sedentary Peoples on the Lower Danube: The Cumans and the “Second Bulgarian Empire” “ *The Steppe Lands and the World beyond Them: Studies in Honor of Victor Spinei on His 70th Birthday*, Ed. Florin Curta, Bogdan-Petru Maleon, Editura Universitatii “Alexandru Ioan Cuza” Yaş 2013.

Demirci, Jale, “Codex Cumanicus”, *TA*, Cilt: 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Demiroğlu, Hasan - Vorontsov, Vladimir Andrevic, “İgor Alayı Destanında Türk İzleri”, *Prof. Dr. Şevki Nezih Aykut Armağanı*, Etkin Kitaplar, İstanbul 2011.

Demiroğlu, Hasan, “İtil Bulgarlarında Tarım Aletleri, *İSTEM Dergisi*, Sayı: 18, Konya 2011.

Dimnik, Martin, “The Rus’ Principalities (1125-1246)”, *The Cambridge History Of Russia, Cilt: I, From Early Rus’ To 1689*, Ed. Maureen Pierre, Cambridge University Press, Cambridge 2006.

Drobny, Jaroslav, “Cumans and Kipchaks: Between Ethnonym and Toponym”, *Zbornik Filozofickej Fakulty Univerzity Komenskeho, Graecolatina et Orientalia: XXXIII – XXXIV*, Bratislava 2012.

Donuk, Abdülkadir, “Türk Ordu Teşkilâtının Yabancı Ordulara Te’siri Mes’esi”, *Eskiçağ’dan Modern Çağ’a Ordular: Oluşum, Teşkilat ve İşlev*, Ed. Feridun M. Emecen, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008.

Efendiya, Çiçek, “Eski Rus “İgor Destanı” Adlı Eserdeki Eski Türk Kökenli Kelimeler Üzerine Bir İnceleme”, *Bilig Dergisi*, Kış, Sayı: 24, Ankara 2003.

Eker, Süer - Kasapoğlu, Hülya, “Kipchak Turkic as a Part of the Balkans and Eastern Europe History-Geography”, *Lucrarile Simpozionului International Cartea Romania Europa, Editura Biblioteca Bucureștilor*, Bükreş 2009.

Font, Marta, “Old-Russian Principalities, and Their Nomadic Neighbours: Stereotypes of Chronicles and Diplomatic Practice of the Princes”, *AOASH*, Cilt: 58, No: 3, Budapeşte 2005.

Golden, Peter B., “The Polovci Dikii”, *Harvard Ukrainian Studies*, Ciltler: III/IV, Bölüm:1, Ukrainian Research Institute, Cambridge 1979-1980.

_____, “Cumania I: The Qipcaqs in Georgia”, *AEMA*, Cilt: 4, Wiesbaden 1984.

_____, “Cumania II: The Ölberli (Ölperli): The Fortunes and Misfortunes of an Inner Asian Nomadic Clan”, *AEMA*, Cilt: 6, Wiesbaden 1985.

_____, “Cumania III: Urusoba”, *Aspects of Altaic Civilization III*, Ed. Denis Sinor, Research Institute for Inner Asian Studies, Bloomington 1990.

_____, “The Qipcaqs of Medieval Eurasia. An Example of Stateless Adaptation in the Steppes”, *Rulers from the Steppe: Formation on the Eurasian Periphery*, Ed. G. Seaman-D. Marks, Ethnographics Press, Los Angeles 1991.

_____, “Aspects of the Nomadic Factor in the Economic Development of the Kievan Rus’ “, *Ukrainian Economic History: Interpretive Essays*, Ed. I. S. Koropeckyj, Harvard University Press, Cambridge 1991.

_____, “The Dogs of the Medieval Qıpcaqs”, *Varia Eurasistica, Festschrift für Professor Andras Rona–Tas*, Szeged 1991.

_____, “The Codex Cumanicus”, *Central Asian Monuments*, Ed. Hasan B. Paksoy, The İsis Press, İstanbul 1992.

_____, “The Days of the Week in Turkic: Notes on the Cumano–Qıpcaq Pattern”, *AOASH*, Cilt: 48, Sayı: 3, Budapeşte 1995.

_____, “Cumanica IV: The Tribes of the Cuman–Qıpcaqs”, *AEMA*, Cilt: 9, Wiesbaden 1995-1997.

_____, “Wolves, Dogs and Qıpcaq Religion”, *AOASH*, Nos. 1-3, Budapeşte 1997.

_____, “Religion among the Qıpcaqs of Medieval Eurasia”, *Central Asiatic Journal*, Cilt: 42, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1998.

_____, “Nomads in the Sedentary World: The Case of Pre-Chinggisid Rus’ and Georgia”, *Nomads in the Sedentary World*, Ed. Anatoly M. Khazanov, Andre Wink, Curzon Press, Padstow 2001.

_____, “Kıpçak Kabileleri Üzerine Notlar: Kimekler ve Yemekler”, *TA*, Cilt: 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

_____, “War and Warfare in the Pre-Chinggisid Western Steppes of Eurasia”, *Warfare in Inner Asian History, 500-1800*, Ed. N. Di Cosmo, Brill, Leiden 2002.

_____, “The Shaping of the Cuman-Qıpcaqs and Their World”, *Il Codice Cumanico e il suo mondo*, Ed. F. Schmieder, P. Schreiner, Edizioni di storia e letteratura, Roma 2005.

_____, “Cumanica V: The Basmils and Qıpcaqs”, *AEMA*, Cilt: 15, Wiesbaden 2006-2007.

_____, “Güney Rusya Bozkırlarının Halkları”, Terc. Ayda Arel, *Erken İç Asya Tarihi*, Der. Denis Sinor, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

_____, “Qıpcaq”, *Turcology and Linguistics Eva Agnes Csato Festschrift*, Ed. Nurettin Demir, Birsal Karakoç, Astrid Menz, HÜ Yayınları, Ankara 2014.

Gökbel, Ahmet, “Kıpçaklarda Sosyo-Kültürel ve Dini Yapı”, *TA*, Cilt: 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

İnalçık, Halil, “Türkler ve Balkanlar”, *Balkanlar, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı (OBİV)*, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık, İstanbul 1993.

Kadyrbaev, Aleksandr Sh., “Turks (Uighurs, Kipchaks and Kanglis) in the History of the Mongols”, *AOASH*, Cilt: 58, No: 3, Budapeşte 2005.

Kafalı, Mustafa, “Deşt-i Kıpçak ve Cuci Ulusu”, *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 25, İstanbul 1971.

Karamanlıoğlu, Ali Fehmi, “Kıpçaklar ve Kıpçak Türkçesi”, *İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: 12, İstanbul 1962.

Karatay, Osman, “Doğu Avrupa Türk Tarihinin Ana Hatları: Altın Orda Öncesi Dönem”, *Karadeniz Araştırmaları: Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 3, Çorum 2004.

_____, “Tuna Bulgarları”, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Ed. Osman Karatay, Serkan Acar, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013.

Kayapınar, Ayşe, “Kumanlar ve İkinci Bulgar Devleti (1187-1370)”, *TA*, Cilt: 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Korobeinikov, Dimitri, “A Broken Mirror: The Kıpçak World in the Thirteenth Century”, *The Other Europe in the Middle Ages: Avars, Bulgars, Khazars and Cumans (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450)*, Cilt: 2, Ed. Florin Curta, Brill Hotei Publishing, Leiden 2008.

Kovacs, Szilvia, “Bortz, A Cuman Chief in the 13th Century”, *AOASH*, Cilt: 58, No: 3, Budapeşte 2005.

Kovalev, Roman K., “Polovtsy”, *Encyclopedia of Russian History*, Ed. James R. Millar, Thomson Learning Gale, New York 2004.

Kumekov, Bolat, “Kıpçak Hakanlığı”, Terc. Aydos Şalbayev, *TA*, Cilt: 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Kurat, Akdes Nimet, “Doğu Avrupa Türk Kavim ve Devletleri”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Cilt: 1 (*Coğrafya-Tarih*), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992.

Klyashtorny, S. G., “Runik Abidelerde Kıpçaklar”, Terc. Eşref Bengi Özbilen, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Dergisi*, Sayı: 89, İstanbul 1994.

_____, “The Polovcian Problem (I): The Central Asian Aspect”, *Historical and Linguistic Interaction between Inner Asia and Europe*, Proceedings of the 39th Permanent International Altaistic Conference, Ed. A. Berta, Szeged 1997.

_____, “The Polovcian Problem (II): Qipcaqs, Comans and Polovcians”, *AOASH*, Cilt: 58, No: 3, Budapeşte 2005.

MacArtney, C. A., “The Petchenegs”, *The Slavonic and East European Review*, Cilt: 8, No: 23, The Modern Humanities Research Association and University of College London, School of Slavonic and East European Studies, 1929.

_____, “The Eastern Auxiliaries of the Magyars”, *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No: 1, Cambridge University Press, 1969.

Mangaltepe, İsmail, “Arkeolojik Buluntulara Göre Avar, Peçenek ve Kuman-Kıpçaklarda Askeri Teçhizat”, *Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular: Oluşum, Teşkilat ve İşlev*, Ed. Feridun M. Emecen, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008.

Martin, Janet, “The First East Slavic State”, *A Companion to Russian History*, Ed. Abbott Gleason, Blackwell Publishing, Oxford 2009.

Noonan, Thomas Schaub, “Rus, Pechenegs, and Polovtsy: Economic Interaction along the Steppe Frontier in the Pre-Mongol Era”, *Russian History: Historie Russe*, Cilt: 19, Brill Hotei Publishing, Leiden 1992.

Özgür, Can, “Kıpçakların Dili”, *TA*, Cilt: 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Pritsak, Omeljan, “Non-‘Wild’ Polovtsians”, *To Honor Roman Jakobson*, Cilt: II, Mouton, Paris 1967.

_____, “Two Migratory Movements in the Eurasian Steppe in the 9th - 11th Centuries”, *Proceedings of the 26th International Congress of the Orientalists*, Cilt: 2, Yeni Delhi 1968.

_____, “The Polovcians and Rus’ ”, *AEMA*, Cilt: 2, Wiesbaden 1982.

_____, “Türk-Slav Ortak Yaşamı: Güneydoğu Avrupa’nın Türk Göçebeleri”, Terc. Osman Karatay, *GTTA*, Cilt: 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Rasonyi, Laszlo, “Türk-Macar İlişkilerinin Kaynakları”, *Doğu Avrupada Türklük*, Haz. Yusuf Gedikli, Selenge Yayınları, İstanbul 2006.

_____, “Tuna Havzasında Kumanlar”, *Doğu Avrupada Türklük*, Haz. Yusuf Gedikli, Selenge Yayınları, İstanbul 2006.

_____, “Kuman Özel Adları”, *Doğu Avrupada Türklük*, Haz. Yusuf Gedikli, Selenge Yayınları, İstanbul 2006.

_____, “Kiskunsag’da Kumanca Yer Adları”, *Doğu Avrupada Türklük*, Haz. Yusuf Gedikli, Selenge Yayınları, İstanbul 2006.

Rasovskiy, D. A., “Kumanlar: Kuman Topraklarının Sınırları”, Terc. Mualla Uydu Yücel, *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 40, İstanbul 2004.

Runciman, The Hon. S. “Orta Çağların Başlarında Avrupa ve Türkler”, *TTK Belleten Dergisi*, Cilt: VII, Sayı: 25, Ankara 1943.

Safran, Mustafa, “Kuman-Kıpçaklar”, *TA*, Cilt: 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Selmeçzi, L., “The Settlement Structure of the Cumanian Settlers in the Nagyunsag”, *Hungaro-Turcica, Studies in Honour of Julius Németh*, Ed. Gy. Kaldy-Nagy, Budapeşte 1976.

Sinor, Denis, “The Mongols in the West”, *Journal of Asian History*, Cilt: 33, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1999.

Spinei, Victor, “The Cuman Bishopric–Genesis and Evolution”, *The Other Europe in the Middle Ages: Avars, Bulgars, Khazars and Cumans (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450)*, Cilt: 2, Ed. Florin Curta, Brill Hotei Publishing, Leiden 2008.

Stoyanov, Valerie, “Bulgar Tarihinde Kumanlar (XI.-XIV. Yüzyıllar)”, Terc. Zeynep Zafer, *TA*, Cilt 2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Şamşidenova, Fakiya Meşvedenkızı, “Kıpçakların Türk Halklarının Etnogenezindeki Rolü”, Terc. Almagül İsina, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Dergisi*, Sayı: 153, İstanbul 2004.

Taşığıl, Ahmet, “İslam Öncesi Devrede Orta Asya’da Yaşayan Türk Boyları”, *GTTA*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

_____, “İslam Öncesi Devirde Türk Ordusu”, *Eskiçağ’dan Modern Çağ’a Ordular: Oluşum, Teşkilat ve İşlev*, Ed. Feridun M. Emecen, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008.

Tufan, Muzaffer, “Balkanlarda Bin Yıllık Türk Kültürü”, *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri: Bildiriler*, İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1996.

Vasary, İstvan, “Orthodox Christian Qumans and Tatars of the Crimea in the 13th – 14th Centuries”, *Central Asiatic Journal*, Cilt: 32, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1988.

_____, “Origins and Possible Cuman Affiliations of the Asen Dynasty”, *Archivum Ottomanicum*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1994.

_____, “Cuman Warriors in the Fight of Byzantium with the Latins”, *AOASH*, Cilt: 57, Budapeşte 2004.

_____, “Oriental Languages of the Codex Cumanicus: Persian and Cuman as Linguae Francae in the Black Sea Region (13th–14th Centuries)”, *Il Codice Cumanico e il suo Mondo*, Ed. F. Schmieder, P. Schreiner, Edizioni di Storia e Letteratura, Roma 2005.

Wolff, Robert L., "The 'Second Bulgarian Empire'. Its Origin and History to 1204", *The Expansion of Orthodox Europe: Byzantium, the Balkans and Russia*, Ed. Jonathan Shepard, Ashgate Variorum, Padstow 2007.

Yakubovskiy, A. Yu., "İbn-i Bibi'nin, XIII. Asır Başında Anadolu Türklerinin Sudak, Polovets (Kıpçak) ve Ruslara Yaptıkları Seferin Hikayesi", Terc. İsmail Kaynak, *AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, No:1-2, Ankara 1954.

Yılmaz, Salih, "Kıpçak Türkleri ve Yerleştikleri Sahalar", *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Dergisi*, Sayı:140, İstanbul 2002.

Yücel, Mualla Uydu, "Rus Kaynaklarına Göre: Kuman-Kıpçakların Güney Rus Bozkırlarına Yaşadıkları Sahalar", *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Dergisi*, Sayı:132, İstanbul 2001.

_____, "Kuman-Kıpçaklarda Toplum ve Kültür Hayatı", *TA*, Cilt: 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

_____, "Kıpçaklar", *DİA*, Cilt: 25, Diyanet Vakfı Neşriyat, Ankara 2002.

_____, "İlk Rus Yıllıklarında Geçen Türk Kavimlerine Ait Şahıs İsimleri", *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 39, İstanbul 2004.

_____, "Kuman-Kıpçaklar'ın Tarihinde İgor Destanı'nın Yeri ve Önemi", *TTK Belleten Dergisi*, Cilt: LXX, Sayı: 258, Ankara 2006.

_____, "Balkanlarda Peçenekler, Uzlar ve Kumanlar", *Balkanlar El Kitabı, Cilt I: Tarih*, Der. Osman Karatay, Bilgehan A. Gökdağ, Karam (Karadeniz Araştırmaları Merkezi) & Vadi Yayınları, Çorum / Ankara 2006.

_____, "1224 Kalka Meydan Muharebesinin Rövanşı: 1380 Kulikova Meydan Muharebesi Ve Bu Muharebenin Rus Tarihi Açısından Önemi", *Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu Armağanı*, İstanbul 2008.

_____, "Doğu Avrupa Türklerinde Temizlik (Avrupa Hunları, Avar, Bulgar, Hazar, Peçenek, Kuman-Kıpçak)", *Temizlik Kitabı*, Ed.

Emine Gürsoy-Naskali, Salih Mehmet Arçın, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009.

_____, “End of Cumans: Battle of Kalka and Their Entrance Into Eastern Europe”, *Otan Tarihi*, Cilt: 3, Almatı 2009.

_____, “Cengiz’in Batı Siyasetinde Kalka Savaşının Yeri ve Önemi”, *Kazakistan Bilim Beru Juyesindegi Tarih Penlerinin Özekti Meseleleri, III Halkaralık Gilmı-Praktikalık Konferentsiyasının Materialdarı*, Çimkent 2009.

_____, “X.-XI. Yüzyıl Türk Tarihinde Edirne”, *Uluslararası Edirne'nin Fethinin 650. Yılı Sempozyumu 4-6 Mayıs 2011 Bildiriler Kitabı*, Ed. İbrahim Sezgin, Cengiz Fedakar, Hasan Demiroğlu, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Edirne 2012.

_____, “Kumanlar (Kıpçaklar)”, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Ed. Osman Karatay, Serkan Acar, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013.

Zobian, Maria Lazarescu, “Cumania as the Name of Thirteenth Century Moldavia and Eastern Wallachia: Some Aspects of Kipchak–Rumanian Relations”, *Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Cilt: 8, Florida 1984.

4. Tezler

Yaltırık, Mehmet Berk, *Moğolların Deşt-i Kıpçak Seferleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Edirne 2014.

5. Elektronik Kaynaklar

<http://www.abcgallery.com>

<http://www.learn.columbia.edu>

<http://www.portalus.ru>

<http://www.rusliterature.org>

<http://www.zonu.com>

<http://mek.niif.hu>

<http://tarihvearkeoloji.blogspot.com.tr>

<http://tr.wikipedia.org>

DİZİN

A

Ak Kuman, 107
 Alta Irmağı Savaşı, 29
 Amur Nehri, 6
 Aral Gölü, 9
 Arpad Hanedanlığı, 134
 Asen, 78, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 88, 89,
 129, 154
 Asya, 1, 4, 7, 12, 14, 16, 19, 20, 48, 49,
 53, 54, 55, 107, 145, 146, 150, 154
 Atrak, 17, 37
 Avrupa, 1, 5, 12, 13, 15, 19, 23, 49, 53,
 63, 65, 75, 85, 112, 117, 119, 135, 140,
 151, 152, 153, 155
 Azak Denizi, 25, 119

B

Balbal, 127
 Balkan, 12, 59, 60, 61, 62, 68, 69, 79,
 90, 133, 135, 136, 138, 142, 144, 146,
 150, 151
 Basaraba, 88, 129
 Basdı, 51
 Batı Kıpçakları, 107
 Batı Sibirya, 8, 16, 30
 Bizans, 3, 14, 19, 21, 23, 33, 46, 59,
 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69,
 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 80, 81, 82,
 85, 86, 89, 90, 109, 133, 136, 138, 145,
 148
 Boğdan, 87, 89, 134, 139
 Boluş, 29, 128, 129
 Bonyak, 29, 30, 32, 36, 64, 66, 91, 110,
 122
 Boril, 83, 84
 Boruç, 91, 94, 124
 Boyar, 84, 133
 Bulgarlar, 2, 3, 24, 54, 73, 74, 76, 78,
 80, 81, 83, 84
 Burcoğlu, 17

C

Cebe, 50, 52
 Codex Cumanicus, 130, 131, 132, 148,
 149, 154
 Comana, 134
 Comandareşti, 134
 Comaneşti, 134
 Comanita, 134

Ç

Çelgü, 60
 Çernigov, 24, 25, 27, 29, 31, 34, 37,
 39, 52, 122
 Çin, 3, 49, 50

D

Danil Kobyakoviç, 51
 Debretsen, 134
 Demirkapı, 14
 Deşt-i Kıpçak, 2, 14, 16, 45, 50, 51, 54,
 55, 56, 73, 76, 78, 87, 91, 92, 94, 107,
 108, 110, 118, 119, 121, 127, 128, 130,
 132, 136, 138, 147, 151
 Doğu Avrupa, 1, 2, 5, 6, 8, 12, 13, 19,
 21, 22, 25, 26, 30, 49, 84, 117, 124,
 133, 135, 139, 140, 147, 151, 155
 Doğu Kıpçakları, 107
 Dominikan Tarikatı, 91
 Dominus Cumanorum, 96
 Don, 12, 13, 15, 17, 18, 36, 37, 38, 41,
 42, 52, 54, 55, 58, 107

E

Edirne, 50, 59, 60, 69, 70, 74, 77, 83,
 134, 143, 147, 155
 Eflak, 87, 88, 90, 113, 133, 134, 139
 Erdel, 59, 87, 88

G

Galiç, 24, 25, 33, 51, 52, 53
 Galiçya, 27, 38
 Gök Tanrı, 121
 Güney Mançurya, 8, 10

H

Hazar Denizi, 12, 13, 15, 120
 Hazarlar, 1, 19, 20, 23
 Hod Gölü Savaşı, 98, 99, 104

I

I. Aleksios Komnenos, 59, 60, 61, 69, 70
 I. İvan Asen, 82
 IV. Bela, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 101, 104, 123
 IV. Laszlo (Ladislas), 97, 98, 99, 101, 102, 103, 104

İ

İdil (İtil), 2, 9
 İgor Alayı Destanı, 41, 43, 44, 45
 İgor Svyatoslav, 41, 44, 110
 İran, 14, 45, 46, 49
 İrtiş, 9, 13, 15, 136
 İstanbul, 1, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 12, 14, 15, 16, 19, 21, 23, 26, 29, 44, 49, 51, 54, 55, 58, 60, 61, 62, 63, 67, 68, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 83, 88, 90, 93, 103, 107, 111, 112, 117, 131, 132, 133, 135, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155
 İşim, 4, 8
 İtoba, 17
 İznik Rum İmparatorluğu, 73, 75, 77, 78, 79, 123

K

Kalka Meydan Savaşı, 52, 53
 Kaloyan, 77, 82, 83
 Kamennye Baby, 127

Kandemir, 89
 Kara Kuman, 107
 Karpat, 15, 80, 86, 124, 134
 Kartsag, 134
 Kavimler Kapısı, 12
 Khartes, 3
 Kıymız Murunduk, 116
 Kırım, 15, 17, 33, 38, 46, 55, 69
 Kibcha, 4
 Kiev, 19, 22, 23, 24, 25, 26, 29, 30, 31, 32, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 48, 51, 52, 53
 Kimak (Kimek), 8
 Kis Kunsag, 103
 Kitanoba, 17
 Kitaylar (Kitanlar), 8
 Komana, 134
 Komani, 3
 Komonak, 101
 Komondor, 101, 119
 Konçak, 17, 19, 29, 39, 42, 44, 110
 Köten, 29, 51, 54, 55, 84, 92, 93, 95, 129
 Kumaita, 134
 Kumaniçevo, 134
 Kumanitza, 134
 Kumaniya, 14, 18, 86, 87
 Kumaniya Piskoposluğu, 87
 Kumanova, 134
 Kun, 3
 Kuzey Cungarya, 8

L

Latin İmparatorluğu, 73, 75, 77, 78, 79, 123
 Lebunion Savaşı, 63
 Lubeç, 34
 Lukamor (Lukomor), 17
 Lutsk, 24

M

Macar, 1, 3, 14, 21, 55, 58, 60, 84, 86, 87, 88, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 119, 123, 125, 133, 134, 136, 139, 153

Meriç Nehri, 65
 Mihail Şişman, 85
 Moğollar, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54,
 55, 92, 93, 95, 109, 128, 138, 147
 Murom, 24

N

Nangy Kunsag, 103
 Novgorod-Seversk, 24

O

Oblejanie, 27, 31, 69
 Oğuz Yabgu Devleti, 9, 20
 Oğuzlar, 7, 20, 21, 66, 143
 Ortaçağ, 6, 79, 122, 124, 132, 137,
 139

Ö

Ölberli, 17, 18, 149

P

Pallidi, 3
 Paloç, 3
 Pax Cumanica, 16
 Peçenekler, 2, 3, 8, 21, 24, 26, 27, 37,
 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67,
 76, 82, 84, 88, 93, 96, 100, 133, 136,
 145, 155
 Peremişl, 24
 Pereyaslavl, 24, 25, 29, 31, 32, 34, 36,
 37, 39, 43, 110
 Peter, 4, 5, 8, 12, 13, 16, 17, 18, 19, 28,
 32, 35, 36, 37, 51, 80, 81, 82, 108, 111,
 113, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 127,
 132, 133, 136, 143, 149
 Polotsk, 24
 Polovets, 3, 5, 14, 28, 29, 35, 46, 51,
 154
 Polovtsky Dikiy (Polovci Dikii), 18
 Pronia, 71, 80

R

Rex Cumaniae, 92, 93
 Rex Junior, 96
 Romenler, 3
 Rumen, 81, 86, 87, 88, 89, 137
 Rus, 3, 4, 5, 15, 17, 18, 21, 22, 23, 24,
 25, 26, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 36,
 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46,
 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 58, 59, 76,
 91, 107, 108, 111, 113, 115, 117, 118,
 119, 120, 121, 122, 124, 133, 136, 138,
 147, 148, 149, 150, 152, 155

S

Saksın, 20, 115
 Saruhan, 17, 29, 37, 110
 Silistre, 60, 61
 Siri Derya (Seyhun), 9
 Smolensk, 24, 34, 52
 Stratiotes, 74
 Subutay (Subitay), 50
 Sugrov, 36, 115
 Suğdak, 20, 46, 109, 119, 124
 Suten Nehri Savaşı, 35
 Svyatopolk, 31, 32, 34, 36

Ş

Şamanizm, 121, 122, 139
 Şişman, 85, 86, 88, 128, 129

T

Taş Figürler, 127
 Tatuş, 60
 Terter, 85, 86, 88, 96, 129
 Terteroba, 17, 18, 84, 85, 96
 Teteny, 98, 102
 Tmutarakan, 24
 Tobol, 4, 8
 Toksoba, 17, 18, 88
 Tolun, 102, 129
 Torçesk, 21, 30, 69
 Torklar, 21
 Töton Şövalyeleri, 124

Trakya, 50, 59, 62, 63, 69, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 81, 82, 83, 84, 143, 147, 155
 Tuna, 2, 12, 13, 14, 15, 17, 21, 30, 58, 59, 62, 64, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 76, 80, 81, 82, 84, 86, 88, 89, 90, 91, 94, 95, 96, 98, 100, 101, 102, 103, 104, 107, 124, 125, 126, 129, 130, 134, 136, 146, 153
 Turan Taktiği, 52
 Turov, 24
 Türk, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 16, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 31, 34, 35, 37, 40, 42, 44, 47, 48, 49, 50, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 63, 66, 67, 68, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 80, 83, 90, 91, 93, 94, 95, 96, 98, 101, 103, 104, 107, 108, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 117, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 127, 131, 132, 133, 135, 136, 137, 140, 142, 143, 145, 146, 147, 148, 151, 152, 153, 154, 155
 Türkistan, 1, 2, 5, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 16, 20, 22, 26, 45, 49, 50, 52, 56, 58, 59, 79, 89, 98, 111, 112, 121, 127, 136, 138, 147

U

Ulahlar, 73, 81, 82, 86, 87
 Ural, 1, 12, 13, 16, 18
 Urusoba, 17, 18, 29, 149
 Uzlar, 2, 21, 22, 24, 26, 27, 29, 31, 37, 40, 58, 59, 100, 107, 155

V

V. İstvan, 96, 97, 123
 Valwen, 3
 Veçe, 25, 30
 Vışgorod, 24
 Vladimir Monomah, 31, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 41
 Volın, 24, 25, 32
 Vsevolod, 29, 30, 31, 42

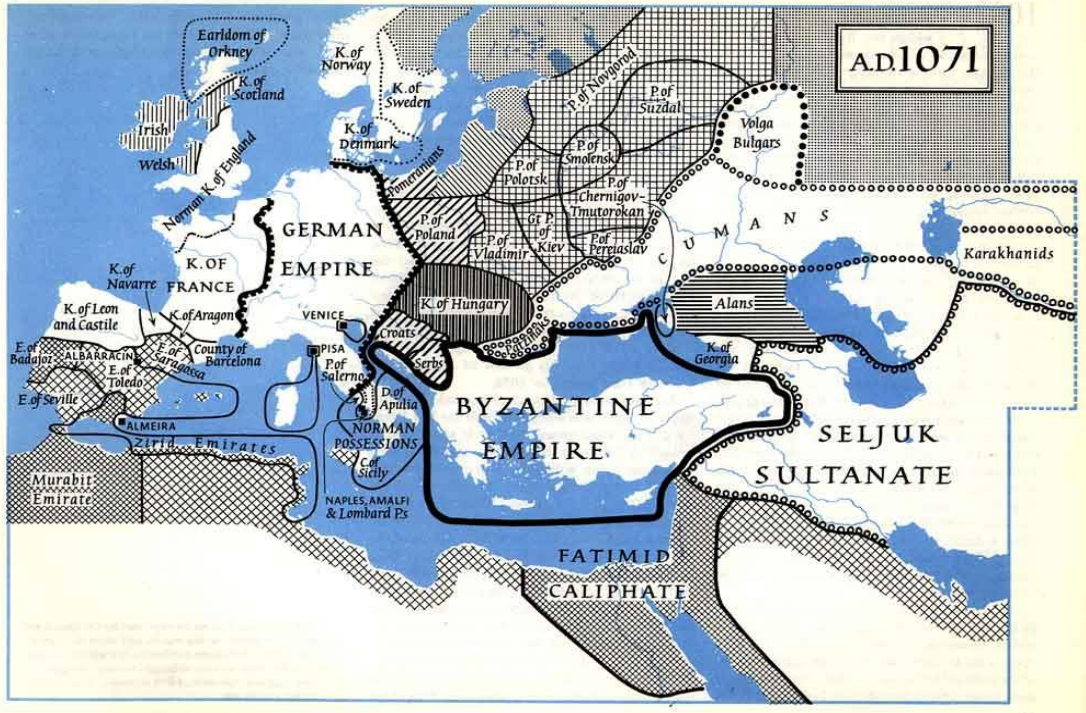
Y

Yatuklar, 116
 Yuri Konçakoviç, 51

EKLER

Ek 1: Haritalar

Harita 1: 1071 Yılında Karadeniz'in Kuzeyi, Anadolu, Balkanlar ve Avrupa.

Alındığı Bağlantı:

<http://www.learn.columbia.edu/courses/medmil/pages/non-mma-pages/maps/penguinpg61.html>

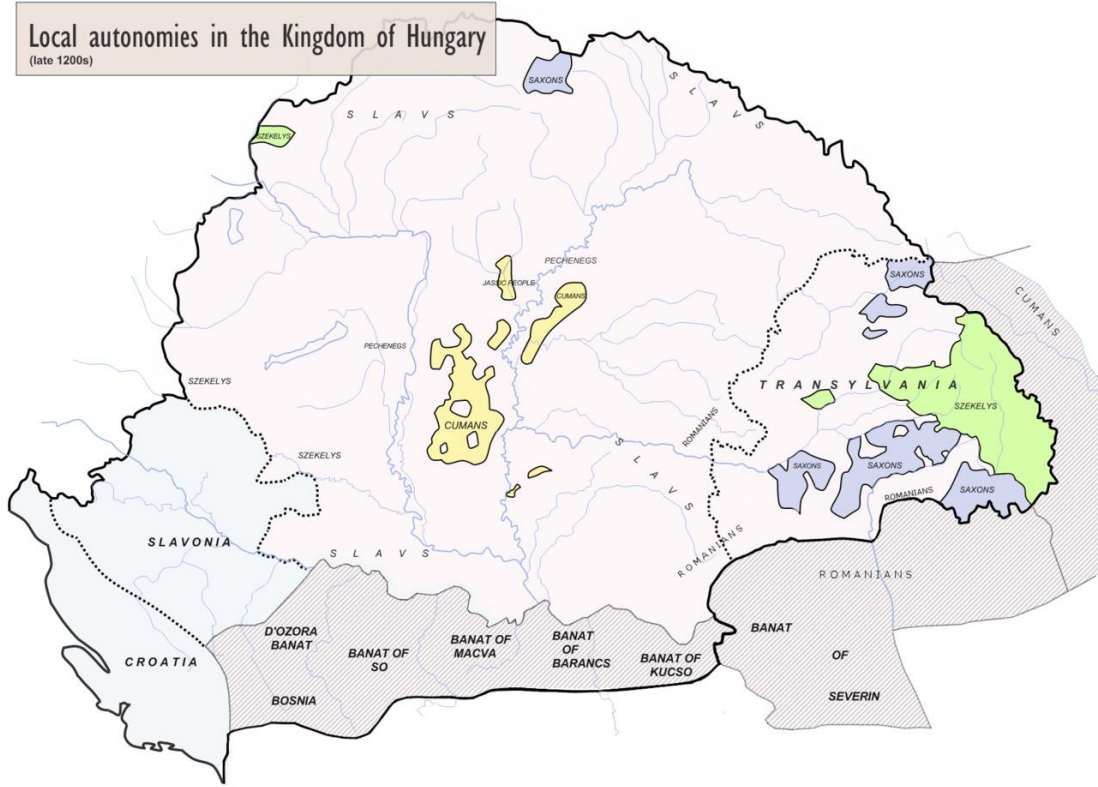
Harita 2: 13. Yüzyılda Deşt-i Kıpçak Coğrafyası.

Alındığı Bağlantı:

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/66/State_of_Cuman-Kipchak_%2813.%29_tr.png

Harita 4: 13. Yüzyıl Sonlarına Doğru Macar Krallığı'nda Kuman-Kıpçakların Yaşadıkları Bölgeler.

Alındığı Bağlantı: http://en.wikipedia.org/wiki/Cumans#mediaviewer/File:Hungary_13th_cent.png

Ek 2: Kuman-Kıpçak Kadın Balbalı Fotoğrafi.

Alındığı Bağlantı: <http://tarihvearkeoloji.blogspot.com.tr/2014/08/tasbaba-kurgan-ukrayna-polonya-orta-asya.html>

Ek 3: Kuman-Kıpçak Erkek Balbalı Fotoğrafi.

Alındığı Bağlantı: <http://tarihvearkeoloji.blogspot.com.tr/2014/08/tasbaba-kurgan-ukrayna-polonya-orta-asya.html>

Ek 4: Radzivilov Yıllığı'nda Kuman-Kıpçakların Rus Topraklarına Saldırılarını ve Rus Knezleri Tarafından Karşı Koyulmalarını Anlatan Minyatürler (15. Yüzyıl).

Alındığı Bağlantı: http://www.rusliterature.org/the-examination-of-the-text-of-the-lay-of-igors-host/#.VFUHY_msU7Y

Ek 5: Radzivilov Yıllığı'nda Kuman-Kıpçakların Ruslarla İlk Savaşını Tasvir Eden Minyatür (15. Yüzyıl).

Alındığı Bağlantı: <http://www.rusliterature.org/the-examination-of-the-text-of-the-lay-of-igors-host/#.VFVoPmsU7Z>

Ek 6: 1880'da Ünlü Rus Ressamı Victor Vasnetsov Tarafından Çizilen ve 1185'te Knez İgor'un Kuman-Kıpçaklarla Yaptığı Savaş Sonrasını Betimleyen Tablo.

Alındığı Bağlantı: <http://www.abcgallery.com/V/vasnetsov/vasnetsov82.html>

Ek 7: Kuman-Kıpçak Kampını Gösteren Tablo (1930).

Alındığı Bağlantı:

http://www.portalus.ru/modules/culture/special/russian_art/www.auburn.edu/academic/liberal_arts/foreign/russian/art/bilibin/bilibin20.html

Ek 8: 1091'de Macar Kralı Aziz Laszlo'nun Kuman Savaşçısıyla Mücadelesini Betimleyen Fresk (Darjiu Kilisesi, Romanya).

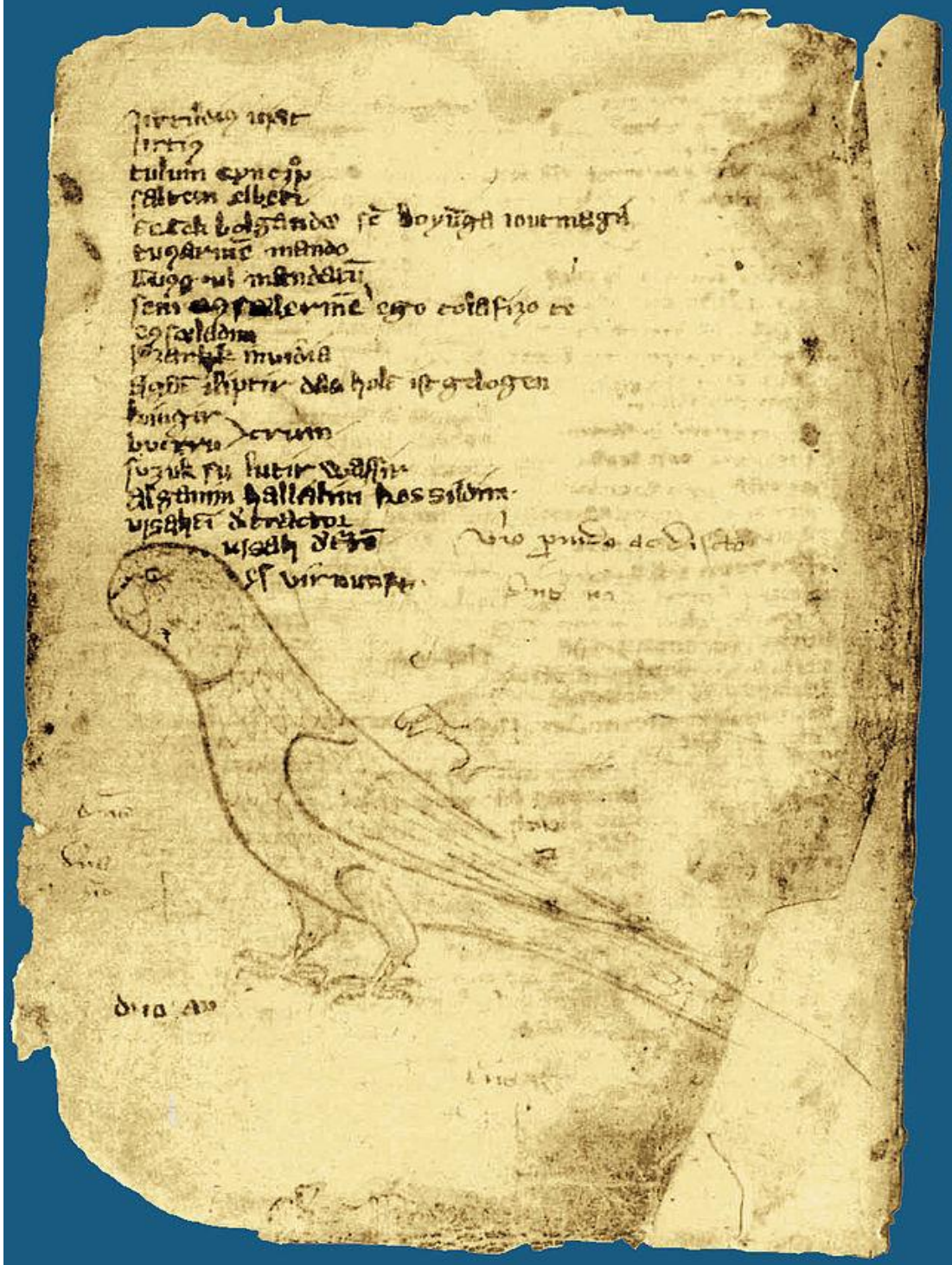
Alındığı Bağlantı: [http://en.wikipedia.org/wiki/File:Ladislaus_\(left\)_Cuman_\(right\).jpg](http://en.wikipedia.org/wiki/File:Ladislaus_(left)_Cuman_(right).jpg)

Ek 9: Macar Kralı V. İstvan'ın Eşi Kuman Kökenli Elizabeth'in 1272-1277 Yılları Arasında Kral Naibesiyken Kullandığı ve Üzerinde Kuman-Kıpçak Hanın Kızı Yazan Mührü.

Alındığı Bağlantı: <http://mek.niif.hu/00800/00893/html/img/nagy/1e81.jpg>

Ek 10: Codex Cumanicus'tan Bir Sayfa.

Alındığı Bağlantı:

http://tr.wikipedia.org/wiki/Codex_Cumanicus#mediaviewer/File:Codex_Cumanicus_58.jpg